

รวมบทความคัดสรร
เนื่องในวาระครบรอบวันสถาปนา

๔๙ ปี

สถาบันวิจัยพฤกษศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

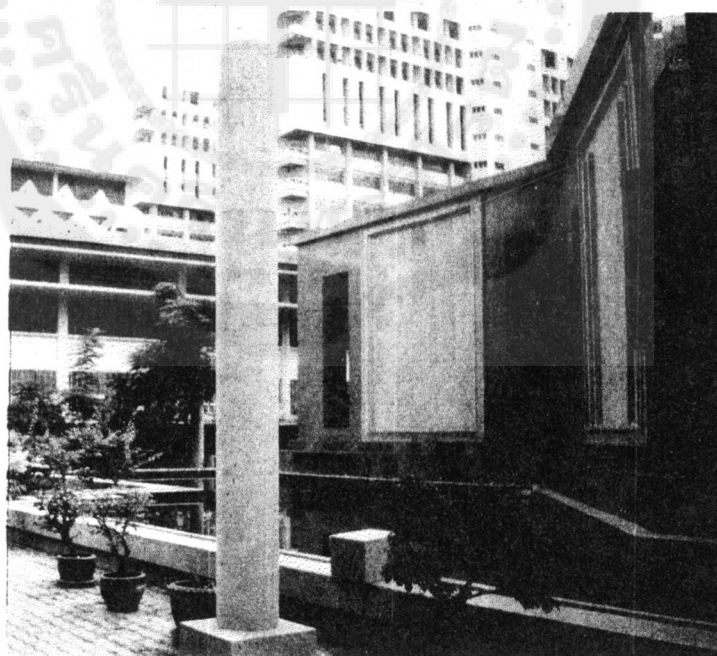
302
ร156
ร.3

๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๗

รวมบทความคัดสรร
เนื่องในวาระครบรอบวันสถาปนา

๔๙ ปี

สถาบันวิจัยพฤกษศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๗

ISBN ๙๗๔-๙๖๑๓-๙๑-๐

คำนำ

การครบรอบการสถาปนาสถาบันวิจัยพฤกษศาสตร์ 49 ปี นับเป็นวาระที่สำคัญ ที่สถาบันฯจะได้ทบทวนและรวบรวมผลงานที่โดดเด่น และมีความหลากหลายจากผู้ทรงวุฒิและคณาจารย์ของสถาบัน การดำริที่จะทำเอกสารวิชาการในวันครบรอบการสถาปนา เริ่มมาตั้งแต่สมัยที่รองศาสตราจารย์ ดุษฎี โยเหลา เป็นผู้อำนวยการ เมื่อคณะผู้บริหารชุดใหม่เข้ามาบริหารงานสถาบันฯ ก็ได้สืบทอดเจตนารมณ์นี้ โดยที่ ดร.มนัส บุญประกอบ รองผู้อำนวยการฝ่ายสื่อการศึกษา และสังคมสัมพันธ์ ได้ดำเนินการจนแล้วเสร็จ สถาบันฯ ขอขอบคุณคณะผู้จัดทำ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อทั้งวงวิชาการและผู้สนใจทั่วไป

(นางฉวี ใจอ้อ)

ดร.วิลาสลักษณ์ ชำวัลลี

ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพฤกษศาสตร์

28 กรกฎาคม 2547

บรรณาธิการแถลง

ในวาระใกล้จะครบ 49 ปี วันสถาปนาของสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ จึงเมื่อปีการศึกษาที่แล้ว รองศาสตราจารย์ ดร.ดุษฎิ โยเหลา ในฐานะผู้อำนวยการสถาบันฯ วาระนั้นจึงได้อนุมัติในหลักการจากมติที่ประชุมคณาจารย์ของสถาบันฯ ให้มีการรวบรวม คัดสรรบทความเท่าที่ทางสถาบันฯ เคยจัดพิมพ์ ซึ่งบทความเหล่านั้นยังมีคุณค่า ควรแก่การศึกษาและเผยแพร่ โดยมอบหมายให้บรรณาธิการเป็นผู้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์

สาระในเล่มนำมาจากวารสารพฤติกรรมศาสตร์ฉบับปีต่างๆกันเป็นส่วนใหญ่ และจากเอกสารอื่นของสถาบันฯ รวมจำนวน 11 เรื่อง และได้จัดเรียงนำเสนอเป็น 2 ส่วนหลัก กล่าวคือ ส่วนแรกเป็นบทความทางวิชาการที่ล้วนรจนาโดยบุคคลที่มีชื่อเสียงของประเทศ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการวิจัย และอื่นๆ ส่วนที่สองเป็นบทความจากงานวิจัยของคณาจารย์ของสถาบันฯ

หวังว่าท่านผู้อ่านคงจะได้รับประโยชน์จากสาระที่นำเสนอตามควรแก่กรณี ถ้าจะมีความดีใดๆปรากฏขอมอบแต่สถาบันฯ และผู้เขียนเรื่อง หากจะมีข้อบกพร่องทางบรรณาธิการ ยินดีน้อมรับไปพิจารณาแก้ไขปรับปรุงในโอกาสต่อไป และขอขอบคุณท่านล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้

ดร.มนัส บุญประกอบ

บรรณาธิการ

สารบัญ

คำนำ

บรรณาธิการแถลง

1. **วินัย : เรื่องใหญ่กว่าที่คิด** 1
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)
2. **อิคิวในแนวพุทธศาสนา** 23
พระราชวรมุณี (ประยูร ธมฺมจิตโต)
(เรียบเรียงโดย ดร.พรณี บุญประกอบ)
3. **บทบาทของนักวิจัยในสังคมปัจจุบัน** 29
ศ.ดร.สีปพนนท์ เกตุทัต
4. **สู่ทางวิจัยสู่ความเป็นเลิศและสากล** 37
ศ.ดร.พจน์ สะเพียรชัย
5. **การพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษาในประเทศไทย** 45
ศ.ดร.จรรจา สุวรรณทัต
6. **คุณลักษณะที่เกี่ยวข้องกับอิคิว** 51
ศ.ดร.ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์
7. **ว่าด้วย " การข้าม " บทวิพากษ์การวิจัยข้ามวัฒนธรรม** 55
รศ.ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์
8. **วิธีวิทยาของวิธีคิดในการตั้งโจทย์วิจัยทางสังคมศาสตร์** 63
ดร.อานนท์ กาญจนพันธุ์
9. **ผลของรางวัลภายนอกและการรับรู้ความสามารถของตนที่มีต่อ
แรงจูงใจภายในของนักเรียน** 79
ดร.วิลาศลักษณ์ ชั่ววัลลี
ดร.ผจงจิต อินทสุวรรณ

สารบัญ (ต่อ)

10. ความเข้มแข็งของครอบครัว : ครอบครัวสุขภาพดี	91
รศ.ดร.ดุชนิ โยเหลา และคณะ	
11. การเรียนรู้เชิงประสบการณ์	101
ดร.มนัส บุญประกอบ	

วินัย : เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด¹

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)²

เป็นที่ทราบกันดีว่าความขาดวินัยเป็นปัญหาของสังคมไทยขณะนี้เราต้องสร้างสรรค์ประชาธิปไตย และวินัยก็เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของประชาธิปไตย ถ้าเราไม่สามารถสร้างวินัยให้แก่คนในชาติได้ การพัฒนาประชาธิปไตยก็หวังผลสำเร็จได้น้อยเพราะว่าในประเทศประชาธิปไตยนั้นสังคมอยู่ได้ด้วยกฎเกณฑ์และกติกาคนต้องเคารพหลักการกฎเกณฑ์และกติกา และความเคารพกฎเกณฑ์และกติกาของสังคมนั้น ก็คือความหมายอย่างหนึ่งของความมีวินัย ถ้าไม่มีวินัย ไม่มีความเคารพกฎเกณฑ์กติกาของสังคม ประชาธิปไตยก็ขาดรากฐานที่สำคัญ จะเป็นไปด้วยดีไม่ได้ จึงเป็นเรื่องที่ควรเอาใจใส่ โดยเฉพาะในทางการศึกษาจะต้องหาทางสร้างสรรค์ปลูกฝังพัฒนาประชาธิปไตยให้สำเร็จบนพื้นฐานของความมีวินัย

ที่มาและความหมายของวินัย

ก่อนที่จะพูดถึงวิธีการสร้างวินัย ควรจะเข้าใจความหมายของวินัยสักเล็กน้อย

คำว่า วินัย เป็นคำใหญ่มาก มีความหมายกว้างกว่าที่เราใช้กันทั่วไปมาก และเป็นคำศัพท์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มักใช้ควบคู่กับคำว่า ธรรม ดังที่มีคำเรียกพระพุทธศาสนาว่า “ธรรมวินัย” และคำทั้งสองนี้มีความหมายสัมพันธ์กัน

พระพุทธศาสนาถือว่าความจริงของสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องธรรมดาที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด มันก็เป็นอย่างนั้นเป็นธรรมดา ธรรมชาติและธรรมดานี้แหละ คือ ธรรม

พระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรมคือความจริงนั้นแล้วก็ทรงนำมาประกาศเผยแผ่สั่งสอนชี้แจงแสดงให้เห็นเข้าใจง่าย หน้าที่ของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับธรรมก็เพียงค้นพบ และเอามาประกาศและสั่งสอน เพราะธรรมเป็นความจริงที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ

การที่จะให้ความจริงของธรรมชาติดีผลในทางปฏิบัติเป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ในสังคม ก็ต้องนำหลักความจริงคือธรรมนั้นมาจัดตั้งวางเป็นระบบระเบียบโดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติซึ่งเป็นเรื่องกฎแห่งเหตุเป็นผลแก่นั่น พุดสั้น ๆ ว่าเอาหลักเกณฑ์ในกฎธรรมชาตินั้น มาวางรูปเป็นกฎในหมู่มนุษย์นี้แหละเรียกว่า วินัย

¹ จากวารสารพุทธปริทัศน์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 พฤศจิกายน 2538

² เจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน จังหวัดนครปฐม

กฎของธรรมชาติเรียกว่า “ธรรม” กฎของมนุษย์เรียกว่า “วินัย”

กฎ 2 อย่างนั้นมีความสัมพันธ์กัน คือ

ประการที่ 1 โดยหลักที่สำคัญ วินัย ต้องตั้งอยู่บนฐานของธรรม คือต้องมีความจริงในธรรมชาติเป็นฐานอยู่ ถ้าไม่มีความจริงในธรรมชาติเป็นฐาน วินัยก็ไม่มีความหมาย

ประการที่ 2 การที่เราจัดวางกฎเกณฑ์ที่เป็นเหตุเป็นผลขึ้นในหมู่มนุษย์ก็เพื่อจะได้ผลตามธรรมและมีความมุ่งหมายเพื่อธรรมนั่นเอง คือเพื่อจะให้การทำตามธรรมนั้นเกิดผลเป็นจริงมนุษย์เราจึงได้วางกฎเกณฑ์ของมนุษย์ขึ้นมา พุดให้เข้าใจง่ายขึ้นว่าเพื่อให้เกิดความมั่นใจว่ามนุษย์จะปฏิบัติตามและได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติ หรือใช้กฎธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ได้ดีที่สุด เราจึงวางกฎมนุษย์ขึ้นมา

กฎธรรมชาติมีอยู่เป็นธรรมดา ส่วนกฎมนุษย์นั้นเป็นกฎสมมติ สมมติ คือการตกลงร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน สมมติ มาจาก “สัง” + “มติ” มติ แปลว่า การยอมรับ หรือการตกลง “สัง” แปลว่า ร่วมกัน “สมมติ” จึงมีความหมายว่า ข้อตกลงร่วมกัน ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Convention

“สมมติ” ไม่ใช่สิ่งเหลวไหล แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากความรู้ความเข้าใจในหลักความจริงที่เป็นเหตุเป็นผลแล้วนำความรู้นั้นมาจัดวางเป็นข้อกำหนดเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์เช่น เมื่อเราจ้างคนขุดดิน ก็จะมีการวางกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผลขึ้นมา กฎที่เราวางขึ้นนั้น เป็นกฎของมนุษย์ คือเป็นกฎสมมติ แต่เราวางกฎสมตินั้นขึ้น โดยอาศัยความรู้ในความเป็นเหตุเป็นผลที่มีจริงเป็นจริงอยู่ในกฎธรรมชาติ เพราะฉะนั้น จึงมีกฎ 2 กฎซ้อนกันอยู่ คือ กฎธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ กับกฎมนุษย์ที่เป็นสมมติ

กฎของธรรมชาติ คือ การขุดดินเป็นเหตุ การเกิดหลุมเป็นผล กฎของธรรมชาตินี้เรียกสั้น ๆ ว่า ธรรม ส่วนในหมู่มนุษย์ เราให้คนมาขุดดิน เราให้เงินเขา 3,000 บาทต่อเดือน เรียกว่าเขาได้เงินเดือน 3,000 บาท ก็วางเป็นกฎของมนุษย์ขึ้น คือ การขุดดินเป็นเหตุการได้เงินเดือนสามพันบาทเป็นผล การวางกฎในหมู่มนุษย์ขึ้นนี้ เรียกว่า วินัย ซึ่งเป็นความจริงขึ้นมาได้เพราะมนุษย์ยอมรับ จึงเป็นสมมติ ไม่ใช่ความจริงแท้

ความจริงที่แท้คืออะไร

การขุดดินเป็นเหตุ อะไรเป็นผลกันแน่ ผลที่แท้จริงคือหลุม หรือโพรง หรืออะไรก็ได้ที่เป็นเรื่องดินที่ถูกขุด ซึ่งจัดว่าเป็นผลตามธรรมชาติแน่นอน ไม่มีผิดเพี้ยน หลุมจะเกิดได้ต้องมีการขุด และการขุดก็เป็นเหตุให้เกิดหลุม เป็นเหตุเป็นผลที่แท้จริง

ส่วนการขุดดินแล้วได้เงิน 3,000 บาท เป็นกฎของมนุษย์ ซึ่งก็เป็นเหตุเป็นผลแต่กฎธรรมชาตินั้นแน่นอน ถ้าต้องการผลต้องทำเหตุ ส่วนกฎของมนุษย์นั้นไม่แน่นอน ไม่จริง แต่ดูเหมือนเป็นจริงมองดูก็เป็นเหตุเป็นผล จะได้เงิน 3,000 บาท ก็ต้องขุดดินแต่ที่จริงไม่ได้มีความจริงนี้อยู่ในธรรมชาติเลย

ความจริงอันนี้อยู่ที่คนสมมติ เรียกว่าเป็นความจริงโดยสมมติ คือเกิดจากการยอมรับร่วมกันในเงื่อนไข ถ้าไม่มีการยอมรับร่วมกันเมื่อไร กฎของมนุษย์จะหายไปทันที

ถ้าฝ่ายขุดได้ขุดแล้ว แต่ฝ่ายให้เงินไม่ยอมจ่ายเงิน หรือฝ่ายขุดไม่ได้ขุด แต่ฝ่ายให้เงินเกิดใจดี ให้เงินโดยไม่ขุด ความเป็นเหตุเป็นผลก็หมดไป เมื่อขาดสมมติ กฎมนุษย์ก็หายไป

สรุปได้ว่า 2 กฎนี้แยกได้ในเรื่องเดียวกัน ในการขุดดินนั้น กฎธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ คือ ธรรมชาติ ได้แก่การขุดดินแล้วทำให้เกิดหลุม และกฎของมนุษย์ที่เป็นความจริงโดยสมมติหรือโดยยอมรับร่วมกัน คือ วินัย ได้แก่การขุดดินทำให้ได้เงินเดือน 3,000 บาท

สองอย่างนี้สัมพันธ์กันอย่างไร

กฎของมนุษย์ตั้งขึ้นได้และจะมีความหมายต้องอิงอาศัยความจริงของกฎธรรมชาติ เราจะ ต้องมีความมุ่งหมายอย่างหนึ่งซึ่งตั้งอยู่บนฐานของธรรมคือตัวความจริงของธรรมชาติเราต้องให้มีการ ขุดดิน เพื่อว่าเราจะได้หลุมแสดงว่าความประสงค์ที่แท้นั้นมีอยู่ในธรรมชาติเป็นตัวธรรม แต่ที่เราตั้ง เป็นเงื่อนไข เป็นกฎ เป็นข้อสมมติ ในหมู่มนุษย์ขึ้นมา ก็เพื่อประโยชน์ในสังคมของเรา กล่าวคือ ใน สังคมนั้นการที่มนุษย์จะอยู่ได้ จะต้องมีการเลี้ยงชีพ แม้ว่าที่จริงเราจะต้องการหลุม แต่หลุมจะเกิด ขึ้นได้ ถ้าเราไม่ยอมรับให้มีเหตุที่เป็นไปในธรรมชาติเอง ก็ต้องเอาคนมาขุด ที่นั่นคนที่มาขุดหลุมก็ ต้องการเงินเลี้ยงชีพ จึงต้องตั้งกฎของมนุษย์อย่างที่กล่าวแล้วขึ้นมา และเราก็มอมรับกัน โดยยอม ปฏิบัติตาม ก็เกิดเป็นวินัยขึ้น

โดยวินัยวินัยจึงตั้งอยู่บนฐานของธรรม และมันจะมีผลจริงต่อเมื่อคนมีธรรมถ้าคนไม่มีธรรม เช่น คนที่ขุดดินไม่ยอมขุดดินแต่อยากได้เงิน การขุดดินเป็นเพียงเงื่อนไขที่ทำให้เขาได้เงิน เขาก็จะ ผันใจขุด ถ้าเขาเลี้ยงได้ เขาจะเลี้ยง โดยไม่ขุดดิน แต่จะเอาเงิน ปัญหาจะเกิดตามมามากมาย เช่น เขาขุดดินโดยไม่เต็มใจและไม่ตั้งใจ ขาดความสุข ขาดความพึงพอใจในการปฏิบัติตามวินัย ไม่สนใจ ไม่จริงจัง ไม่ได้ผล ตลอดจนอาจทำการทุจริตเพื่อให้ได้เงินโดยไม่ต้องขุดดิน ฉะนั้น งานก็ไม่ได้ผล คนก็ ไม่มีความสุข ถ้าสามารถโยงวินัยกับธรรมให้สอดคล้องเป็นอันเดียวกันได้ หมายความว่าเรารู้ทัน สมมติ คือกฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นมา โดยให้ขุดดินแล้วได้เงิน 3,000 บาท แต่พร้อมกันนั้น เราก็มี ความต้องการในผลที่แท้จริงตามธรรมอย่างนี้ คนก็จะทำการขุดดินด้วยความตั้งใจเพราะฉะนั้นจึง สรุปได้ว่าถ้าเมื่อใดการปฏิบัติเข้าถึงตัวธรรม วินัยก็จะได้ผลไปเองโดยธรรมชาติ การทำงานจะดำเนิน ไปอย่างจริงจังโดยไม่ต้องมีการบังคับควบคุมกัน เพราะว่าคนที่ขุดดินนั้นเขาทำด้วยความต้องการที่จะ ให้เกิดหลุม เขาก็จะขุดดินเอง ส่วนการที่จะได้เงินตอบแทนก็เป็นเรื่องต่างหาก เขาจะทำงานคือการ ขุดดินนั้นด้วยความเต็มใจและตั้งใจ พร้อมทั้งมีความพอใจและความสุขด้วย ฉะนั้น งานก็ได้ผล คนก็ เป็นสุข แต่ถ้าเขาไม่ต้องการหลุมคือผลที่เกิดจากเหตุตามธรรมชาตินั้น ก็เกิดปัญหา มนุษย์ก็จะ

ต้องสร้างระบบการควบคุม ที่เป็นระบบสมมติขึ้นมาบังคับควบคุมกันเป็นชั้นๆ ซึ่งทั้งวุ่นวายและไม่ได้ผลดีจริง นี่คือการสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับวินัย

ความสัมพันธ์ผลของวินัย

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรม และเพื่อให้ธรรมคือความจริงตามกฎธรรมชาตินั้น อำนวยผลเป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ จึงทรงวางวินัยขึ้นมาเป็นกฎเกณฑ์ในหมู่มนุษย์ วินัยนั้นมีความหมายเป็นการจัดระเบียบชีวิต และการจัดระบบสังคมทั้งหมด เช่น การจัดระบบเศรษฐกิจ ในเรื่องความเป็นอยู่เกี่ยวกับปัจจัย 4 เป็นต้น จัดระบบสังคมว่าเราจะอยู่อย่างไร จัดระบบการบริหารการปกครอง การพิจารณาตัดสินคดี ฯลฯ นี่คือการความหมายเดิมแท้ของวินัย ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางมาก

แต่ถ้ามองวินัยในความหมายของความเป็นระเบียบ เช่นว่าจะต้องเคร่งครัดในการเดินทาง ในการจราจร หรือวินัยในการอยู่ร่วมกันในหมู่คณะ ในสถาบัน ในโรงเรียน และในชั้นเรียน เป็นต้น อย่างที่เข้าใจกันส่วนมากในปัจจุบัน ก็เป็นเพียงส่วนเล็กน้อยของวินัย ซึ่งขอเรียกว่าเป็นวินัยในความหมายที่แคบ

วินัยที่แท้ในความหมายที่กว้าง คือ ระบบระเบียบทั้งหมดของชีวิตและสังคมมนุษย์นั้น จะตั้งอยู่ได้ดีเป็นผลสำเร็จได้ ต้องอาศัยความเข้าใจพื้นฐานที่กล่าวแล้ว คือต้องมองวินัยโยงลงไปถึงธรรม หรือโยงวินัยกับธรรมเข้าด้วยกันได้เป็นเบื้องต้นแรกก่อน

การที่เราสามารถจัดวินัย(ระเบียบชีวิตและระบบสังคม) ได้สำเร็จ เป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายอื่นไม่มีความสามารถนี้ แต่การที่จะตั้งวินัยได้สำเร็จก็ต้องเข้าถึงธรรมก่อน คือเข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติ แล้วจึงสามารถมาตั้งกฎเกณฑ์ของมนุษย์ที่เรียกว่าวินัยได้สำเร็จและได้ผล

พระพุทธเจ้าทรงเข้าถึงความจริงของธรรมชาติคือธรรมแล้ว ทรงสามารถนำความรู้ในธรรมนั้นมาจัดตั้งวางระบบในหมู่มนุษย์ให้สำเร็จผลตามธรรมนั้น คือจัดตั้งวินัยได้ด้วย จึงได้รับพระนามว่าเป็น สัมมาสัมพุทธ ส่วนท่านที่เข้าถึงความจริง แต่ไม่สามารถจัดระบบระเบียบสังคมมนุษย์ให้คนจำนวนมากได้รับประโยชน์จากธรรมนั้นได้ก็เป็นเพียงพระปัจเจกพุทธเจ้าเพราะฉะนั้นการจัดตั้งวินัยจึงเป็นความสามารถพิเศษอีกชั้นหนึ่ง

ตามปกติ ธรรม ท่านใช้คำว่า แสดง เพราะว่าเป็นความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติหน้าตาของเรา เป็นเพียงการแสดงไปตามที่มันเป็นจริง ถ้าบัญญัติก็หมายความว่าเอามาจัดระบบหรือวางเป็นหลักในการที่จะปฏิบัติอีกทีหนึ่ง ส่วน วินัย เป็นเรื่องของการบัญญัติ คือเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริงในธรรมชาติ แต่เป็นความสามารถที่เอาความจริงตามธรรมชาตินั้น มาจัดวางให้เป็นระเบียบระบบแบบแผน เพื่อให้สังคมมนุษย์ดำรงอยู่ด้วยดีตามธรรมนั้น

การที่มนุษย์จัดวางวินัยได้ จึงเป็นความสามารถพิเศษอย่างหนึ่ง

ในหมู่มนุษย์ที่พัฒนาแล้วการปฏิบัติตามวินัยก็คือการเอาประโยชน์จากธรรมมาใช้ได้นั่นเอง เมื่อเราปฏิบัติตามวินัยได้อย่างดี บนพื้นฐานแห่งธรรมแล้ว ก็จะทำให้สังคมมนุษย์เป็นไปด้วยดีหลักการนี้ จึงแสดงถึงความหมายอย่างในความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับวินัย เช่น

1. วินัยที่ถูกต้องจะต้องตั้งอยู่บนฐานของความจริงในธรรมชาติ ถ้ามีฉะนั้นวินัย (ระบบการจัดตั้งในสังคมมนุษย์) ก็จะไม่จริงจึงไม่ได้ผลไม่มั่นคง
2. วินัยต้องมีความมุ่งหมายเพื่อธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ความชอบธรรม ความเป็นธรรม ความดีงามของสังคม

ถ้าคนที่บัญญัติจัดวางสิ่งที่เรียกว่าวินัย เช่น กฎหมายเป็นต้นในสังคมมนุษย์ มีเจตนาไม่ดี มีน้ำใจไม่เป็นธรรม เช่น เห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัว เป็นต้น ก็อาจจะจัดวางกฎหมายที่ไม่ชอบธรรม ไม่สอดคล้องกับธรรม คือ ไม่เป็นไปตามและไม่เป็นเพื่อความดีงามที่ตัวธรรมในธรรมชาติ การวางกฎหมายหรือบัญญัติวินัยนั้นก็จะเป็นการบังเอิญ แล้วผลที่ต้องการก็จะไม่เกิดเช่นในสภาผู้แทนราษฎรเราต้องการออกกฎหมายเราก็ต้องเข้าถึงความจริงก่อนต้องรู้หลักการ เข้าใจชัดว่าความถูกต้องความดีงามเป็นอย่างไร แล้วก็มีเจตนาดี มีใจเป็นธรรม ถ้ามีเจตนาจะเอาผลประโยชน์ส่วนตัวขึ้นมา กฎหมายก็ยุ่ง ไม่เป็นธรรม คือไม่สอดคล้องกับธรรม เสียความสัมพันธ์ระหว่างวินัยกับธรรม วินัยคือการตรากฎหมายก็ไม่สัมฤทธิ์ผล

เพราะฉะนั้น การบัญญัติวินัยคือการจัดตั้งรูปแบบวางระบบระเบียบต่างๆของสังคม เช่น ออกกฎหมาย จึงมีองค์ประกอบที่สำคัญ 2 อย่าง คือ

1. มีปัญญา คือ เข้าถึงตัวธรรมรู้ความจริงในเรื่องนั้นๆ รู้ความถูกต้องดีงามที่พึงต้องการ
2. เจตนาดี คือ เจตนาบริสุทธิ์ถูกต้องดีงาม มุ่งผลที่สอดคล้องตามธรรมที่รู้นั้น

วินัยกับศีล

หนึ่ง ควรจะเข้าใจคำศัพท์ที่มีความหมายใกล้เคียงกัน ในเรื่องวินัย

วินัยมีคำที่ใช้คู่กันคำหนึ่งคือ ศีล ซึ่งในภาษาไทยปัจจุบันเรานำไปใช้ในความหมายแคบๆ และบางทีก็แตกต่างกันไกลกับคำว่าวินัย แต่ที่จริงศีลและวินัยเป็นคำที่คู่เคียงกันอย่างยิ่ง

ดังได้กล่าวแล้วว่า วินัยเป็นบัญญัติของมนุษย์ เป็นการการจัดตั้งตามสมมติ ได้แก่การจัดระเบียบความเป็นอยู่และการจัดระบบสังคม ซึ่งแยกเป็นความหมาย 3 อย่าง คือ

1. การจัดระเบียบระบบ ก็เรียกว่า วินัย
2. ตัวระเบียบระบบ หรือตัวกฎนั้น ก็เรียกว่า วินัย
3. การฝึกตนให้ตั้งอยู่ในระบบระเบียบ ก็เรียกว่า วินัย

เมื่อคนปฏิบัติตามวินัย จนเกิดเป็นคุณสมบัติของเขาขึ้นมา คุณสมบัติที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั้นเรียกว่า ศีล

ฉะนั้น ผู้มีศีล คือผู้ที่ตั้งอยู่ในวินัย การตั้งอยู่ในวินัย หรือที่ชอบเรียกในปัจจุบันว่า ความมีวินัย นี้เรียกว่า ศีล เวลานี้เราใช้คำว่าศีลในความหมายแคบมาก ก็เลยต้องใช้คำว่าความมีวินัย ที่จริงความมีวินัยนั้นแหละ คือความหมายของคำว่าศีล

วินัยเป็นเรื่องข้างนอก เมื่อใดมันเกิดเป็นคุณสมบัติของคน คือการตั้งอยู่ในวินัยกลายเป็นความประพฤติตามปกติของเขา ก็เรียกว่า ศีล แล้วต่อมาก็ใช้ปนกันไป ที่จริงศีลเป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาหรือการฝึกฝนพัฒนามนุษย์ ได้แก่การฝึกในระดับวินัย วินัยเป็นเครื่องฝึก ส่วนการปฏิบัติตนในการฝึกนั้นเป็นศีล ศีลเป็นเรื่องของตัวตน เป็นการพัฒนาตัวของคน เป็นคุณสมบัติของคน

วินัยเป็นคำกว้าง ใช้เป็นคำเอกพจน์อย่างเดียว หมายถึง ประมวลกฎเกณฑ์ หรือประมวลบทบัญญัติคือระเบียบทั้งหมดแต่เมื่อแยกเป็นข้อๆ แต่ละข้อ เรียกว่า สิกขาบท แปลว่า ข้อศึกษาหรือข้อฝึกหัด วินัยเป็นเรื่องของการฝึกมนุษย์ เพราะฉะนั้นบทบัญญัติแต่ละข้อที่จัดวางขึ้นมาจึงถือเป็นข้อฝึกคนทั้งนั้นและจึงเรียกว่า สิกขาบท

ศีล 5 เป็นศัพทชาวบ้าน ศัพท์ทางพระแท้ๆ เรียกว่า สิกขาบท 5 เพราะเป็นข้อฝึกหัด 5 ข้อ

ในระบบการฝึกคนที่เรียกว่า การศึกษาท่านจัดเป็น 3 ด้าน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา การฝึกในระดับต้นๆ เมื่อเรียกรวม ๆ ก็เรียกว่า ศีล การฝึกศีลคือฝึกให้มีศีลนั้นก็ทำด้วยวินัยนั่นเองฉะนั้นวินัยจึงเป็นเครื่องฝึกคนให้มีศีลที่พูดกันว่าฝึกให้มีวินัยนั้นที่ถูกแท้ต้องพูดว่าฝึกให้มีศีลหรือฝึกด้วยวินัยให้มีศีล

ตอนนี้เอาเท่านี้ก่อน ถ้าอธิบายหลายศัพท์จะยิ่งยุ่ง

สรุปว่า การฝึกคนให้มีวินัย คือ การฝึกคนให้มีศีลนั่นเอง การฝึกในขั้นนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมซึ่งในระบบการศึกษาจะต้องโยงกันหมดกับการศึกษาส่วนอื่นทุกด้าน คือ ต้องโยงไปถึงสมาธิ ปัญญาด้วย จึงจะได้ผลจริง

วินัยเป็นการจัดสรรโอกาส

วินัยนี้มักจะเข้าใจกันในความหมายเชิงลบ คือไปเข้าใจเป็นเครื่องบังคับควบคุมซึ่งยังไม่ถูกต้อง เรียกว่าเป็นความหมายสำหรับคนที่ยังไม่ได้พัฒนา

ความหมายที่ต้องการของวินัยเป็นความหมายเชิงบวกกล่าวคือวินัยเป็นการจัดสรรโอกาสทำให้ชีวิตและสังคมมีระเบียบ และมีโอกาสเกิดขึ้น ทำให้ทำอะไรๆ ได้คล่อง ดำเนินชีวิตได้สะดวก ดำเนินกิจการได้สะดวก ถ้าชีวิตและสังคมไม่มีระเบียบ ไม่เป็นระบบก็จะสูญเสียโอกาสในการที่จะดำเนินชีวิตและทำการกิจการของสังคมให้เป็นไปด้วยดี ตลอดจนทำให้การพัฒนาได้ผลดี

ทำไมจึงต้องจัดระเบียบ ทำไมจึงต้องมีวินัย

ถ้าชีวิตวุ่นวาย การเป็นอยู่ของมนุษย์สับสนหะระเบียบไม่ได้ โอกาสในการดำเนินชีวิตก็จะหายไป เช่นในที่ประชุมนี้ ถ้าเราไม่มีระเบียบเลย ใต้ะ แก้อีกว้างเกะกะทั่วไป คนก็เดินกันไปเดินกันมา อาตมภาพพูดนี้ก็ฟังกันไม่รู้เรื่อง สับสน แม้แต่จะเดินก็ยาก เดินไปก็เตะโน่นชนนี่ กว่าที่จะถึงประตูก็เสียเวลา

ตั้งหลายนาที่ แต่พอเราจัดของให้เป็นระเบียบตกลงกันว่าตรงนี้เป็นทางเดินก็เว้นไว้เป็นช่องว่าง เราเดินพรืดเดียวก็ถึงประตู ทำให้สะดวก รวดเร็ว

กิจการต่างๆ ต้องมีระเบียบหรือต้องอาศัยวินัยมาจัดสรรโอกาสทั้งนั้น ที่เห็นได้ง่ายๆ เช่น เมื่อแพทย์จะผ่าตัดศัลยกรรมแพทย์จะต้องการวินัยมาก จะต้องจัดระเบียบเครื่องมือที่ใช้ตามลำดับการทำงาน อย่างเคร่งครัดทีเดียว ต้องตกลงกันไว้ก่อนว่า ขั้นตอนใดจะใช้เครื่องมือไหน และส่งเครื่องมือให้ถูกต้อง คนนี้ยืนตรงนี้ จังหวะนี้ ถึงเวลาไหนส่งเครื่องมืออันไหนเพราะอยู่ในช่วงของความเป็นความตาย พยาบาลที่จัดเตรียมเครื่องมือ ต้องพร้อมและต้องจัดให้ถูกลำดับทุกอย่าง ผิดนิดไม่ได้ เพราะงานนั้น ต้องเป็นไปตามเวลาที่จำกัดฉะนั้นในกิจการที่ยิ่งมีความสำคัญ มีความซับซ้อน มีความเป็นความตาย เข้ามาเกี่ยวข้อง วินัยจะยิ่งต้องมีความเคร่งครัดแม่นยำมากยิ่งขึ้น

ในสังคมกว้างออกไป ถ้าชีวิตคนไม่ปลอดภัย สังคมไม่มีความเป็นระเบียบ มีโจร มีขโมย มีการทำร้ายกัน เราจะไปไหนเวลาไหน ก็ไม่สะดวก เพราะกลัวว่าถ้าไปเวลานี้หรือผ่านสถานที่จุดนั้น แล้ว อาจจะถูกทำร้ายได้ เมื่อคนไม่กล้าเดินทาง มีความหวาดระแวง กิจการงานของสังคมและการดำเนินชีวิตของบุคคลก็หมดความคล่องตัวทำให้ขัดข้องไปหมด

โดยนัยนี้ วินัยจึงช่วยจัดทำให้เกิดระบบระเบียบชีวิตและสังคมขึ้น ทำให้เกิดความคล่องตัว จะทำอะไรต่ออะไรก็ได้ผล ฉะนั้น การจัดวางวินัยจะต้องคำนึงถึงความมุ่งหมายนี้อยู่เสมอ เช่นต้องตรวจสอบว่า การจัดวางวินัยของเรามีความมุ่งหมายชัดเจนหรือไม่ ที่จะช่วยชีวิตและกิจการงานเป็นไปได้อย่างดี เกิดมีโอกาสดำเนินไปได้อย่างดี และทำให้มั่นใจว่า เมื่อเราจัดระบบระเบียบเรียบร้อยดีแล้ว โอกาสในการพัฒนาชีวิตจะเกิดขึ้น ความเป็นอยู่และกิจการต่างๆ จะเป็นไปด้วยความคล่องตัว นำไปสู่จุดหมายดีงามที่ต้องการ

ในการพัฒนามนุษย์ระยะยาวถ้าไม่มีวินัยเป็นฐานก็จะทำให้เกิดความขัดข้องวุ่นวาย สับสน ฉะนั้นเราจึงจัดวางวินัยเพื่อความมุ่งหมายระยะยาวในการพัฒนามนุษย์ด้วย และด้วยเหตุนี้วินัยจึงเป็นเรื่องสำคัญในสังคมประชาธิปไตย เพราะประชาธิปไตยต้องการโอกาสเหล่านี้ ในการที่จะให้มนุษย์มาสื่อมาแสดงออก เพื่อนำเอาศักยภาพของตัวเองออกมาช่วยในการสร้างสรรค์สังคมอย่างได้ผล

สรุปว่า วินัยมีความหมายเชิงบวก คือ เป็นการจัดสรรโอกาสให้ชีวิตและสังคมดำเนินไปโดยสะดวก คล่องตัว ได้ผล มีประสิทธิภาพและเป็นโอกาสแก่การพัฒนามนุษย์ด้วย

ความสำคัญของวินัย อยู่ที่การฝึกคนให้มีศีล ศีลนั้นมีความสำคัญมาก เมื่อคนตั้งอยู่ในวินัยอย่างที่เราเรียกกันว่าเป็นคนมีวินัยแล้วพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในสิ่งที่เรียกว่า แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งาม ซึ่งมี 7 ประการด้วยกัน ความมีวินัยหรือศีลนี้เป็นรุ่งอรุณของการศึกษา หรือแสงเงินแสงทองนั้นอย่างหนึ่ง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัย ย่อมมีแสงเงินแสงทองขึ้นมาก่อนฉันใดชีวิตที่ดีงามจะเกิดขึ้นโดยมีความถึงพร้อมด้วยศีลหรือความมีวินัยนี้เป็นสิ่งบ่งบอกเบื้องต้นด้วย ฉะนั้น ถ้าคนตั้งอยู่ในวินัยมีศีลแล้ว ก็มั่นใจได้ว่าชีวิตที่ดีงามจะเกิดขึ้น เท่ากับว่าพระพุทธเจ้าตรัสให้คำรับรองไว้ว่า ศีลหรือความมีวินัยเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา เป็นสัญญาณว่ามนุษย์จะมีการพัฒนาและมีชีวิตที่ดีงามต่อไป

วิธีเสริมสร้างวินัย

สร้างวินัยด้วยการทำให้เป็นพฤติกรรมเคยชิน

วิธีฝึกวินัยที่ดีที่สุดอาศัยธรรมชาติของมนุษย์คือใช้ธรรมชาติของมนุษย์มาเป็นเครื่องช่วย คือทำให้เป็นไปตามธรรมชาติ หรือสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง หมายความว่ามนุษย์ที่ดำเนินชีวิตโดยทั่วไปนี้อยู่กันด้วยความเคยชิน ที่เราเป็นอยู่กันทุกวันนี้เมื่อพบเห็นอะไรแล้ว จะปฏิบัติการอะไรอย่างไร เราทำไปตามความเคยชินเป็นส่วนใหญ่

ความเคยชินเกิดจากอะไร ก็เกิดตามธรรมชาติของธรรมชาติหรือตามธรรม คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั่นเอง มนุษย์ทำพฤติกรรมอะไรอย่างไร พอทำไปแล้วครั้งสองครั้งก็เริ่มมีแนวโน้มที่จะชินอย่างนั้น และก็จะทำอย่างนั้นซ้ำไปซ้ำมาๆ จนชินพอชินแล้วก็ยึดมั่นแล้ว ก็เกิดความพึงพอใจในพฤติกรรมที่เคยชินนั้นพอชินแล้วก็เปลี่ยนแปลงแก้ไขยาก ยิ่งยึดมั่นแล้วยิ่งถอนยาก และปุณชนก็จะมีเหตุผลมาปกป้องตนเองเสียด้วย ทำให้ไม่ยอมเปลี่ยน ฉะนั้นจะต้องยึดแบบนี้ ใครจะมาบอกให้ทำอย่างอื่นไม่เอา ฉะนั้นเราจึงต้องถือโอกาสใช้ความเคยชินของมนุษย์ให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเขา

เราต้องยอมรับว่ามนุษย์ทั้งหลายส่วนใหญ่อยู่ด้วยความเคยชิน จริงอยู่มนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ แต่เราก็ต้องยอมรับด้วยว่าการที่จะฝึกคนนี้ต้องใช้ความสามารถและต้องมีระบบในการฝึกซึ่งต้องสอดคล้องกับธรรมชาติ บางทีก็เหน็ดเหนื่อยพอสมควร ถ้าเขาลงเคยชินอย่างใดแล้ว ก็แก้ไขยาก เรายอมรับความจริงนี้เสียก่อน เมื่อเรายอมรับความเคยชินเป็นสำคัญแล้ว เราก็ใช้ความเคยชินเป็นการฝึกขั้นแรก คือฝึกให้เป็นพฤติกรรมเคยชินโดยถือว่าต้องสร้างวินัยให้เป็นพฤติกรรมเคยชิน

วิธีที่ 1 นี้ก็คือ เมื่อเขาเริ่มต้นชีวิตเข้าสู่สังคม เข้าสู่ชีวิตใหม่ เข้าสู่หมู่ใหม่ เราก็ถือโอกาสตอนนั้น โดยรู้ทันความจริงว่าคนเราเมื่อมีชีวิตอยู่เขาต้องมีการเคลื่อนไหว เขาจะมีการเคลื่อนไหว คือมีพฤติกรรมนั้น ในเวลาที่เจอประสบการณ์ หรือมีสถานการณ์เกิดขึ้นซึ่งเขาจะต้องมีปฏิกิริยาตอบสนองอย่างใดอย่างหนึ่ง คือจะต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งเคลื่อนไหวอย่างใดอย่างหนึ่ง มีพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง และเมื่อเขาเจอสถานการณ์อย่างนั้นอีกแล้วเขาก็จะชิน และพฤติกรรมอย่างนั้นก็กลายเป็นพฤติกรรมเคยชินของเขา

ก่อนที่จะเกิดเป็นพฤติกรรมเคยชินนั้น ถ้าพฤติกรรมที่ทำครั้งแรกเป็นพฤติกรรมที่ไม่ดี ก็เท่ากับว่าเสียเปรียบหรือเริ่มเสียโอกาสแล้ว แล้วก็หวังว่าพฤติกรรมนั้นจะกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินของเขาต่อไปซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ที่พ่อเคยชินแล้วคราวนี้เราก็อลำบาก แก่ไขยาก เขาก็จะมีพฤติกรรมเคยชินอย่างนั้นติดตัวไป ฉะนั้นเพื่อชิงให้เกิดพฤติกรรมที่ดีไว้ก่อนและกันพฤติกรรมที่ไม่ดีไม่ให้เกิดขึ้น เรารีบเอาพฤติกรรมที่ดีที่เราเรียกว่าวินัย คือพฤติกรรมเคยชินที่ดีเข้าไปให้เสียก่อน พอพฤติกรรมที่ดีเข้าไปเป็นตัวเลือกที่ 1 และเขาจับเอาพฤติกรรมนั้นได้แล้วก็มีแนวโน้มว่าพอเจอสถานการณ์อย่างนั้นครั้งที่ 2 เขาก็จะทำอย่างนั้น พอ 3-4 ครั้ง คราวนี้ลงตัวแล้วกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินที่ดีคราวนี้ก็สบายแล้ว ฉะนั้นจึงควรใช้วิธีพื้นฐานในการสร้างวินัยซึ่งไม่ต้องลงทุนลงแรงอะไรมากนัก ถ้าเราไม่ทำเราก็ต้องเสียโอกาส ถึงอย่างไรมันก็ต้องเคยชินไปทางใดทางหนึ่งอยู่แล้ว เราก็อิงให้ชินไปในทางที่ดีเสียเลย ฉะนั้นจึงเอาพฤติกรรมเคยชินมาเป็นพื้นฐาน เป็นวิธีการเบื้องต้นในการสร้างวินัย โดยการทำให้เกิดพฤติกรรมเคยชินที่ดี

หลักการนี้ใช้ได้กับเด็กๆ เพราะเขาเพิ่งเข้ามาสู่โลก ยังไม่มีพฤติกรรมเคยชินอะไรทั้งนั้น เราก็เริ่มให้อันที่ดีเข้าไปเสียก่อนเลย ฉะนั้นตัวแบบจึงมาจากพ่อแม่ ถ้าพ่อแม่มีวินัยดี ก็มีหวังว่าลูกจะมีวินัยดีด้วย เมื่อมีคนมาเข้าสู่ชุมชนใหม่ มาโรงเรียนใหม่ ถ้าคนที่อยู่ก่อนประพฤติกันอย่างไร คนที่มาก็ใหม่ก็พลอยตามไปในเวลาที่มีสถานการณ์อย่างนี้ๆ คนทำงานเก่าหรือหัวหน้าเคยทำกันอย่างไร คนมาเข้างานใหม่ก็จะทำตามอย่างนั้น แล้วเขาก็จะเคยชินต่อไปเขาก็จะทำอย่างนั้น มีพฤติกรรมอย่างนั้นโดยไม่ต้องคิดไม่ต้องรู้ตัว เพราะฉะนั้นถ้าหัวหน้าคนงานเป็นคนมีปัญหา มีสติสัมปชัญญะดี ก็รับนำทางพฤติกรรมที่พึงประสงค์ในตอนแรกให้ดี พอได้ทำอย่างใดแล้วคนใหม่นั้นก็จะคิด เกิดเป็นพฤติกรรมที่เคยชินเป็นวินัย ก็สบายไปเลย แต่ถ้าตอนแรกไม่ใช้โอกาส มัวปล่อยให้เขามีพฤติกรรมเคยชินอย่างอื่นไปแล้ว คราวนี้ก็จะแก้ไขได้ยาก ต้องยุ่งยากลำบากใจเรื่อยไป

ใช้วินัยที่ลงตัวแล้วคือวัฒนธรรมมาช่วย

วัฒนธรรมก็มาช่วยในเรื่องนี้เพราะวัฒนธรรมเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่สร้างวินัยแบบพฤติกรรมเคยชิน เช่นพ่อแม่ พาเด็กไปในสถานที่ที่ต้องให้บริการแก่คนจำนวนมาก พ่อแม่ไปเข้าแถวรอคิว เด็กก็ไปเข้าแถวด้วย พอเจอครั้งแรกเขาก็เข้าแถว ต่อไปครั้งที่ 2 เด็กก็เข้าแถว ต่อไปครั้งที่ 3 ก็เข้าแถว จากนั้นเด็กก็เข้าแถวรอคิวเอง โดยไม่ต้องตั้งใจฝึก ไม่ต้องไปสอนให้ปากเปียกปากแฉะ วัฒนธรรมเข้าแถวก็มีมาเองจากการถ่ายทอดตามความเคยชิน นี่คือนัยที่กลายเป็นวิถีชีวิต

ถ้าในหมู่คณะของเราปฏิบัติอะไรให้วินัยลงตัวเป็นวัฒนธรรมไปแล้ว คนที่เข้ามาสู่วัฒนธรรมนั้น สู่ชุมชนใหม่ก็จะไปอย่างนั้นเอง เพราะฉะนั้นสำหรับพฤติกรรมเคยชินโดยวิธีของวัฒนธรรมนี้ ในสังคมที่เราสร้างสรรค์ถ่ายทอดเรื่องระเบียบวินัยมาก่อน เขาก็ได้เปรียบ เพราะว่าคนรุ่นหลังเข้าสู่วินัยโดยติดพฤติกรรมเคยชินไปเอง แต่ถ้าเรายังไม่มีวัฒนธรรมอย่างนั้น เราก็ต้องอาศัยมีผู้นำที่รู้หลักการอันนี้แล้วนำไปใช้ อย่างไรก็ตาม อันนี้เป็นวิธีพื้นฐานเท่านั้น ต้องพูดถึงวิธีอื่นต่อไป

สร้างวินัยให้ได้ผลด้วยระบบสัมพันธ์ขององค์รวม

การฝึกวินัย (คือฝึกให้เป็นศีล) นั้นจะได้ผลดีต้องอาศัยระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาบูรณาการกันด้วย คือเป็นระบบองค์รวมที่องค์รวมจะต้องประสานกัน หมายความว่า ใน การฝึกฝนพัฒนามนุษย์หรือการศึกษานี้จะต้องให้องค์ประกอบ 3 ส่วน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ประสานไปด้วยกัน ทำให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์ แล้วสิ่งที่ฝึกนั้นจะกลายเป็นชีวิตจริง ของเขา ฉะนั้นเวลาเราฝึกทำอะไรอย่างหนึ่งจึงต้องดูทั้งสามด้าน คือ

1. ด้านพฤติกรรม ถ้าเขามีพฤติกรรมที่ดีด้วยความเคยชินก็ดีแล้ว
2. ด้านจิตใจ ถ้าเขามีความพึงพอใจ หรือมีความสุขในการทำพฤติกรรมนั้น พฤติกรรมนั้นจะ มั่นคงยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นทางด้านจิตใจ จะต้องคอยดูว่าทำอย่างไรจะ让他ตั้งอยู่ในวินัยด้วยความสุข มีความพึงพอใจ

3. ด้านปัญญา ถ้าเขามีความรู้ความเข้าใจเหตุผล มองเห็นคุณค่า มองเห็นประโยชน์ของการ กระทำหรือพฤติกรรมนั้น ความรู้ความเข้าใจนั้นก็มาหนุนองค์ประกอบฝ่ายจิตใจ ทำให้เขายังมี ความพึงพอใจและมีความสุขในการปฏิบัติตามพฤติกรรมนั้นยิ่งขึ้นไปอีก

ทั้งด้านปัญญาคือความรู้ความเข้าใจนั้นและด้านจิตใจคือความสุขความพอใจต่างก็มาหนุน ให้พฤติกรรมดีงามนั้นยิ่งหนักแน่นมั่นคงลงตัว

ฉะนั้นองค์ประกอบสามส่วนนี้จึงเสริมซึ่งกันและกัน พฤติกรรม สภาพจิตใจและปัญญา สามอย่างนี้จะต้องพัฒนาด้วยกันถ้าทำที่อย่างใดอย่างหนึ่ง อาจจะกลายเป็นการบังคับ ถ้าการบังคับเกิดขึ้นจิตใจ ของคนไม่มีความสุขพอจิตใจของคนไม่มีความสุขจะทำด้วยความจำใจและพร้อมที่จะละเมิด แล้วต่อไป ก็อาจจะเกิดปัญหา ที่นี้ถ้าไม่ทำด้วยปัญญา ต่อไปเขาเรียนรู้ไปทางอื่น เขาไม่เห็นเหตุผลในเรื่องนี้ เขา ก็สงสัย ทำให้เขาเกิดความลังเลที่จะทำ ฉะนั้นต้องให้ได้ทั้ง 3 ส่วน นี่คือต้องมีทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา จะต้องฝึกวินัยให้ได้องค์ประกอบสัมพันธ์กันพร้อมทั้ง 3 ด้านนี้

สร้างวินัยโดยใช้ปัจจัยอื่นช่วยเสริม

วินัยจะทำให้เกิดความสุข และประพฤติดีปฏิบัติด้วยความพึงพอใจ โดยใช้ปัจจัยอย่างอื่นมา ช่วยอีกก็ได้ เช่น มีกัลยาณมิตร ขอยกตัวอย่างว่า ถ้าครูอาจารย์น่ารัก ทำให้เด็กมีความอบอุ่นสบายใจ เด็กก็อยากจะเชื่อฟัง ครูอาจารย์ที่เขารัก เคารพ และศรัทธานั้น พอพูดอะไรลูกศิษย์ก็อยากทำอยู่แล้ว และเขาก็มีความสุขที่จะทำตามด้วย วินัยก็เกิดได้ง่าย เพราะฉะนั้น ศรัทธาและความรัก จึงเป็นปัจจัย สำคัญ ศรัทธาและความรักนี้พ้องอยู่กับความมีกัลยาณมิตร แต่อันนี้ที่จริงเป็นองค์ประกอบที่จะมา เสริม เอามาพูดแทรกเสียก่อน เพื่อยกตัวอย่างให้เห็น

ความเป็นกัลยาณมิตรเป็นตัวเสริมในการสร้างวินัยจากพฤติกรรมที่เคยชินได้โดยทำหน้าที่ หนุนองค์ประกอบทั้ง 3 ด้าน คือ

- เป็นต้นแบบที่ดีของพฤติกรรม (ศีล)
- มีความรัก ทำให้เกิดความรักอ่อน มีความเป็นกันเอง พร้อมทั้งศรัทธาและความสุข (จิตใจ)
กัลยาณมิตร รู้เหตุรู้ผล สามารถบอกได้ว่าทำอย่างนั้นแล้วมีผลอย่างไร ทำให้เด็กเข้าใจเหตุ
ผลและเห็นคุณค่าในสิ่งที่ทำ (ปัญญา)

สร้างวินัยด้วยแรงหนุนของสภาพจิตใจ

อีกวิธีหนึ่งซึ่งเอาปัจจัยด้านจิตใจมานำ คือการตั้งเป็นอุดมคติเป็นอุดมคติในจิตใจ ทำให้ใจมีความผูกพันมุ่งมั่นอย่างแรง เช่นชนชาติหนึ่งตั้งเป้าหมายไว้ว่า ชาติเราจะต้องยิ่งใหญ่มีชื่อเสียงปรากฏไปทั่วโลกว่า เป็นชาติที่มีวินัยเพื่อให้ชาติของเรายิ่งใหญ่ ขอให้คนของเราปฏิบัติอย่างนี้ ด้วยความที่มีเป้าหมายอย่างแรง เป็นอุดมคติ ใจตั้งใจจริงอย่างนี้ ก็ทำให้คนปฏิบัติตามวินัยได้ แต่วินัยแบบนี้อาจจะทำให้เกิด เช่น ใช้กิเลสรุนแรง ทำให้คนมีความภูมิใจว่า “แหม หมู่คณะของเรานี้อยอดเลย” การใช้วิธีการนี้มักทำให้เกิดความคิดเปรียบเทียบ และมักจะนำมาปลูกใจกันว่า หมู่คณะของเรารักษาวินัย มีวินัยดี เห็นไหม เทียบกับโรงเรียนอื่นในโรงเรียนของเราที่มีชื่อเสียง ใครๆ ก็นิยม ไปไหนก็มีเกียรติ เราก็ภาคภูมิใจตัวเองว่า โรงเรียนของเราเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียง มีเกียรติ มีวินัย ถ้าใช้วิธีรับอย่างนี้ ท่านเรียกว่า เร้ามานะ มานะในระดับต้นๆ นี่เป็นความภูมิใจ แต่ถ้าแรงไปจะกลายเป็นดูถูกดูหมิ่นคนอื่น ตลอดจนเป็นการแข่งขันแย่งชิงความเป็นใหญ่ มุ่งความเด่นความดัง ซึ่งมีภัยอันตรายอยู่ด้วย เพราะฉะนั้น ถ้าจะใช้มันก็ใช้ได้ แต่ในขั้นต้นแล้วต้องปรับเปลี่ยนไปใช้ปัจจัยตัวอื่นที่เป็นฝ่ายดี ถ้าใช้มานะตลอดไป จะก่อให้เกิดปัญหาในระหว่างมนุษย์ คือรักษากลุ่มของตัวเองได้แต่ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งกับกลุ่มอื่น แล้วทำให้เกิดสภาพจิตไม่ดี คือการดูถูกดูแคลน ความทะนงตัวหยิ่งลำพองตลอดจนการคิดกำจัดคนอื่นต่อไปอีกไม่ประกอบด้วยปัญญาที่แท้จริง บางสังคม บางประเทศ บางกลุ่มก็รักษาวินัยด้วยมานะนี้ แม้แต่ทำคุณความดีอื่นๆ ก็ด้วยมานะนี้ เป็นการทำตนให้อยู่ในระบบการแข่งขันไปในตัว อย่างน้อยก็ต้องอาศัยความรู้สึกรักภูมิใจเข้าช่วยและเมื่อภูมิใจในกรณีอย่างนี้แล้วก็มักจะต้องมองวิธีนี้ทางธรรมจึงไม่สนับสนุน ถ้าจะใช้ก็ต้องระวัง โดยปรับสร้างปัจจัยที่ดีมาสืบทอดต่อไปอย่างที่กล่าวแล้ว

สร้างวินัยโดยใช้กฎเกณฑ์บังคับ

อีกวิธีหนึ่งคือการสร้างวินัยโดยใช้กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ บังคับควบคุม โดยมีการลงโทษวิธีนี้ก็สร้างวินัยได้แต่เป็นวิธีที่ไม่เข้ากับหลักการของธรรม เป็นวิธีการที่ไม่ถูกธรรม คือไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ มนุษย์จะมายึดยึดเอาศีลใส่ให้แก่กันไม่ได้ ศีลเกิดจากการฝึกให้มีขึ้นในตัวตน ฉะนั้นการกดหรือบีบบังคับนี้ ถ้าอำนาจยังอยู่ก็อยู่ได้ แต่พออำนาจที่กดบีบหมดไปเมื่อไร คนก็จะละเมิดวินัยคราวนี้ยิ่งปั่นป่วน เสียหายหมด ฉะนั้น ในสังคมที่อยู่ได้ด้วยกฎข้อบังคับ แล้วใช้อำนาจบีบบังคับกัน ถึงแม้จะมีวินัยอยู่ได้ แต่เมื่อไรอำนาจที่กดบีบนั่นหายไป สังคมนั้นก็ปั่นป่วนอีกไม่ได้ผลอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม การใช้กฎเกณฑ์ข้อบังคับนี้ บางครั้งได้ผลในเมื่อกฎเกณฑ์นั้นไม่บีบบังคับรุนแรงเกินไป และมีช่วงเวลายาวพอที่จะให้คนผ่านเข้าสู่ความเคยชินจนเขาไม่รู้ตัว พอกลายเป็นความเคยชินไปแล้ว ก็เข้าสู่กฎธรรมชาติตามวิธีแรก คือเป็นวินัยพื้นฐานที่เกิดขึ้นโดยการสร้างพฤติกรรมเคยชิน มันกลายเป็นเรื่องของความเคยชินตามธรรมชาติที่มารับทอดจากการใช้อำนาจบีบบังคับ อันนั้นต่างหากที่ได้ผล

การใช้กฎหมายหรือกฎเกณฑ์ข้อบังคับมาฝึกวินัยให้คนมีศีลนี้ มีวิธีที่จะทำให้ได้ผลได้ โดยไม่ต้องไม่ให้อยู่แค่เป็นการใช้อำนาจกดบีบบังคับและลงโทษ แต่ต้องให้จิตใจของคนเกิดความรู้สึกสำนึกว่าเป็นการฝึก โดยให้เขารู้เข้าใจมองเห็นเหตุผลและประโยชน์ของการปฏิบัติตามกฎข้อบังคับนั้นๆ ความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกในการฝึกนี้จะทำให้เขาเกิดมีความพึงพอใจหรือความเต็มใจขึ้นมาในระดับหนึ่งที่จะทำตามและก็ทำให้ได้ผล ซึ่งก็คือทำให้เข้าสู่ระบบการศึกษาที่แท้จริง โดยมีองค์ประกอบสามส่วน คือพฤติกรรม สภาพจิตใจและปัญญา เข้ามาประสานกัน

วินัยในฐานะเป็นองค์ประกอบของประชาธิปไตย

การฝึกวินัยนี้มีความหมายอีกอย่างหนึ่งด้วยคือเราถือว่าวินัยเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของประชาธิปไตย ถ้าไม่มีวินัย ประชาธิปไตยก็ตั้งอยู่ยาก เพราะประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน ประชาชนปกครองกันเอง ประชาชนจะปกครองกันเองได้ประชาชนทุกคนต้องปกครองตนเองได้ คนที่ปกครองตนเองได้คือคนที่มีความวินัย คนที่ไม่มีวินัยจะปกครองตนเองไม่ได้ เมื่อปกครองตนเองไม่ได้แล้วจะไปร่วมกันปกครองเป็นประชาธิปไตยอย่างไร ประชาธิปไตยก็ไปไม่รอด

สรุป ประชาธิปไตยคือการปกครองของประชาชนที่แต่ละคนปกครองตนเองได้

การที่จะทำให้คนปกครองตนเองได้ ต้องทำให้คนมีวินัย คือมีศีล หรือตั้งอยู่ในวินัย แต่สาเหตุของความขาดวินัยอย่างหนึ่งมันมาจากปัญหาเกี่ยวกับหลักการของประชาธิปไตยเสียเองกล่าวคือมีองค์ประกอบอยู่อย่างหนึ่งที่สำคัญมากประชาธิปไตยคือเสรีภาพ ทีนี้ถ้าเข้าใจความหมายของเสรีภาพไม่ถูกต้อง เสรีภาพนั้นก็จะมาขัดแย้งกับวินัย เหมือนกับในบางสังคมที่มีปัญหาการขาดวินัยเกิดขึ้น เพราะคนไปยึดถือเสรีภาพไปทางที่ผิด คือไม่เข้าใจถึงความหมายของเสรีภาพ นึกว่า เสรีภาพ คือการทำได้ตามใจชอบ เพราะฉะนั้นการตามใจตนเองได้ทำตามใจชอบได้ ก็คือการมีเสรีภาพแล้วบอกว่าเสรีภาพคือองค์ประกอบของประชาธิปไตย เมื่อเข้าใจเสรีภาพอย่างนี้ วินัยก็มีไม่ได้ กลายเป็นว่า คนพวกนี้เอาข้ออ้างจากหลักการของประชาธิปไตยก็เกิดความขัดแย้งในตัวเอง นี่คือการเข้าใจความหมายของเสรีภาพผิด

เสรีภาพนั้นไม่ใช่การทำตามชอบใจ เรามักจะให้ความหมายของเสรีภาพในแง่ที่เป็นการทำได้ตามปรารถนาภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย หรือกติกาของสังคมบ้าง การทำได้ตามพอใจเท่าที่ไม่

ละเมิดสิทธิของผู้อื่นบ้าง แต่นั่นยังไม่ใช่ความหมายที่เป็นสาระของประชาธิปไตยเป็นเพียงความหมายในเชิงปฏิบัติเท่านั้น

ที่จริง เสรีภาพในฐานะที่เป็นหลักการอย่างหนึ่งของประชาธิปไตย ย่อมมีความหมายที่สอดคล้องกับความมุ่งหมายของประชาธิปไตย ประชาธิปไตยนั้นเป็นระบบการปกครองอย่างหนึ่ง การปกครองทุกอย่างมีความมุ่งหมายเพื่อจัดสรรสังคมให้อยู่ดีมีสันติสุข เราเห็นว่าประชาธิปไตยเป็นระบบการปกครองที่ดีที่สุดที่จะให้บรรลุจุดหมายนี้ เราจึงตกลงกันให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยให้ประชาชนร่วมกันปกครอง โดยทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองนั้นและเพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองเราจึงต้องให้ประชาชนมีเสรีภาพเพื่อให้ประชาชนเหล่านั้นทุกๆ คนสามารถนำเอาสติปัญญา ความรู้ความสามารถของเขาออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคม ถ้าคนไม่มีเสรีภาพ สติปัญญาความรู้ความสามารถของเขาก็ถูกปิดกั้นไม่มีโอกาสออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคม

โดยนัยนี้ เสรีภาพที่เป็นหลักการของประชาธิปไตย จึงมีความหมายว่าเป็นการมีสิทธิโอกาสที่จะนำเอาศักยภาพของบุคคลแต่ละคนออกมาช่วยเป็นส่วนร่วมในการเสริมสร้างประโยชน์สุขให้แก่สังคม เสรีภาพที่แท้จริงอยู่ที่นี้ เสรีภาพที่เข้าใจผิดก็คือ การที่แต่ละคนจะเอาแต่ผลประโยชน์เข้าตัวเอง เสรีภาพกลายเป็นมีความหมายว่าฉันจะเอาอะไรก็ได้ตามที่ฉันต้องการ แต่ที่จริงนั้นเสรีภาพมิใช่เป็นองค์ประกอบของประชาธิปไตย เพื่อให้การปกครองนั้นสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่สังคมได้จริง โดยการจัดการเอื้ออำนวยโอกาสให้บุคคลแต่ละคนมาช่วยกันเสริมสร้างสังคมได้

ถ้าบุคคลไม่มีเสรีภาพ ความคิดความเห็น สติปัญญาของเขาก็ไม่มีโอกาสที่จะมามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคม แต่เมื่อเขามีเสรีภาพ สติปัญญาความคิดเห็นที่ดีของเขาก็ออกมาช่วยสร้างสรรค์สังคมที่ดียิ่งขึ้นได้ ประชาธิปไตยก็สำเร็จ แต่ประชาธิปไตยที่ไม่ถูกต้องก็เพี้ยนไป กลายเป็นระบบแก่งแย่งผลประโยชน์ของปัจเจกชน ที่แต่ละคนก็มองเสรีภาพในความหมายว่า ฉันจะเอาอะไรก็ได้ ต้องเอาให้ได้ ถ้าเป็นอย่างนี้ประชาธิปไตยก็อยู่ไม่รอด

ฉะนั้นจะต้องมองความหมายของเสรีภาพใหม่ว่าเสรีภาพคือการมีสิทธิโอกาสที่จะใช้ศักยภาพของแต่ละคนในการมีส่วนร่วมที่จะสร้างสรรค์สังคม อันนี้เป็นความหมายที่แท้จริงเพราะสอดคล้องกับความมุ่งหมายของประชาธิปไตยซึ่งเป็นระบบการจัดตั้งเพื่อสังคม

เรื่องความหมายของศัพท์เหล่านี้จะต้องทำความเข้าใจทั้งนั้น เพราะมีความสำคัญและสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ถ้าเราเข้าใจพลาด การปลูกฝังคุณสมบัติต่างๆ ก็คลาดเคลื่อนหมด ฉะนั้นการจะปลูกฝังวินัยได้สำเร็จจะต้องสัมพันธ์สอดคล้องกับหลักการอื่นๆ ที่เป็นองค์ประกอบทั้งหลายของประชาธิปไตย ถ้าจะให้วินัยเป็นองค์ประกอบของประชาธิปไตยทั้งตัวมันเองและองค์ประกอบข้ออื่นๆ ของประชาธิปไตยก็ต้องมีความหมายที่ถูกต้อง และมาจับสัมพันธ์กันอย่างสอดคล้องกลมกลืน มันจึงจะประสานกันไปได้ ฉะนั้นเสรีภาพจึงเป็นคำหนึ่งที่จะต้องเข้าใจความหมายให้ถูกต้อง

เมื่อเข้าใจความหมายของเสรีภาพถูกต้องแล้ว ก็เห็นว่า วินัยเป็นการจัดสรรโอกาสที่จะทำ ให้เสรีภาพของเราอำนวยความสะดวกเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมได้อย่างแท้จริง แล้วคนก็จะมีใจยินดีที่จะ ประพฤติตามวินัยทำให้เกิดความเคารพกฎเกณฑ์กติกาคือเคารพวินัยนั่นเอง

ความหมายของวินัย พัฒนาไปตามการพัฒนาของคน

กฎกติกานั้นมีขึ้นมาเพื่ออะไร กฎกติกาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมมีขึ้นมาเพื่อผลประโยชน์แก่สังคม เพื่อชีวิตแต่ละชีวิตที่จะมาอยู่ร่วมกันด้วยดี โดยมีโอกาสที่ดำเนินไปได้อย่างสะดวกคล่องตัวดังที่กล่าว มาแล้วตั้งแต่ต้นว่า วินัยเป็นเครื่องจัดสรรโอกาส เพราะฉะนั้น กฎเกณฑ์กติกาโดยสาระที่แท้จริงเป็น เครื่องมือจัดสรรเพื่ออำนวยความสะดวกนั่นเอง และมันจึงสัมพันธ์โดยตรงกับเสรีภาพ

ฉะนั้น เมื่อเราเริ่มพัฒนาคน ความเข้าใจความหมายของวินัย กฎ เกณฑ์ กติกา ก็จะค่อยๆ พัฒนาไปด้วย

ตอนแรก คนไม่มีความพร้อมเพราะไม่มีปัญญา ไม่มีความเข้าใจเหตุผล พอเห็นกฎเกณฑ์ กติกาของสังคม ก็เห็นเป็นเรื่องบีบบังคับตน กีดกันการที่ตนจะทำอะไรตามชอบใจ ฉะนั้นสำหรับคนที่ ยังไม่พัฒนา วินัยจะมีความหมายเป็นเครื่องบังคับ ตลอดจนถึงความพอใจของตัวเองของเขาใน ขั้นนี้ปัญญาก็ไม่มี จิตใจก็ไม่พร้อม จำใจ ผืนใจ และชิงครีดยหรือไม่ก็ท้อแท้เป็นทุกข์ พฤติกรรมก็ขัดแย้ง

ต่อมาเมื่อเขาเริ่มพัฒนาขึ้นและมองเห็นเหตุผล วินัยจะมีความหมายเป็นเครื่องฝึกมนุษย์ใน ขั้นนี้ เขามีปัญญา พอที่จะรู้เข้าใจเหตุผลและคุณค่าของกฎเกณฑ์กติกานั้น จิตใจก็ยอมรับและอาจจะ เต็มใจ หรือถึงกับมีความสุขที่จะปฏิบัติตาม พฤติกรรมก็สอดคล้อง

ในที่สุดเมื่อมนุษย์พัฒนาดีแล้ววินัยจะเปลี่ยนความหมายเป็นเรื่องของสิ่งหมายรู้ร่วมกัน สำหรับที่จะได้ปฏิบัติถูกต้องว่าจะดำเนินชีวิตกันอย่างไร จะอยู่ร่วมกันอย่างไรและจะดำเนินกิจการ ร่วมกันอย่างไร ซึ่งจะต้องลงตัวเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง จึงจะเป็นไปด้วยดีและกติกามากมายแต่ท่านไม่ รู้สึกเป็นเรื่องบังคับ ไม่ต้องฝืนใจ เพราะเข้าใจเหตุผลและความมุ่งหมายว่าที่มีกติกากันนั้นก็เพื่อ ประโยชน์ในการอยู่ร่วมกัน จะได้สะดวกคล่องตัว เพราะไม่อย่างนั้นแล้วก็ไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไร แล้วก็ จะขัดข้องจะวุ่นวาย

ยกตัวอย่างเช่นว่า พระอรหันต์มาอยู่ร่วมกันในวัดสัก 20 ท่าน กระจายกันอยู่องค์ละกุฏิ จะ มาฉันพร้อมกันเมื่อไร จะมาประชุมกันเมื่อไร ก็ต้องวางข้อตกลงเป็นกติกา เช่นตั้งกติกาว่า 07.00 น. ดี ระฆังให้หมายรู้ว่มาฉัน เมื่อมาแล้วเวลาจะนั่ง ตกลงกันว่านั่งเรียงลำดับอย่างนี้ ใครนั่งก่อนนั่งหน้า นั่งหลัง ก็ต้องเป็นระเบียบวางไว้จึงจะเรียบร้อยสบาย นี่แหละเรียกว่าเป็นกติกาสังคม ซึ่งแม้แต่พระ อรหันต์ก็ต้องวางไว้ แต่สำหรับผู้พัฒนาแล้วอย่างนี้ กฎเกณฑ์กติกาทั้งหลายเป็นเพียงเครื่องหมาย รู้ร่วมกัน เพื่อจัดสรรความเป็นอยู่และกิจการให้เกิดมีโอกาสดำเนินไปอย่างดีงามเรียบร้อยคล่องตัว และท่านเหล่านั้นก็ยินดีเต็มใจที่จะปฏิบัติ ในขั้นนี้ ท่านผู้ปฏิบัติมีปัญญารู้เข้าใจเหตุผล ความมุ่งหมาย

และคุณค่าโดยสมบูรณ์ และสามารถปรับปรุงกฎเกณฑ์กติกาให้สอดคล้องตามธรรมอยู่เสมอจิตใจ คล้อยไปตามอย่างโปร่งโล่งผ่องใส พฤติกรรมก็สงบราบรื่น

ฉะนั้นจึงบอกว่าความหมายของวินัยเปลี่ยนไปตามพัฒนาของมนุษย์ คนที่ยังไม่พัฒนาไม่มีการศึกษาก็มองวินัยเป็นเรื่องของการบังคับพอเริ่มมีการพัฒนาก็มองว่าเป็นเครื่องมือเพื่อชีวิตในสังคมที่ดีงาม รับการฝึกด้วยใจยินดีเพื่อให้ชีวิตเจริญพัฒนา และสังคมมีสันติสุข เพื่อให้ชีวิตและสังคมประสานสอดคล้องและเกื้อกูลกลมกลืน

ในสังคมประชาธิปไตยที่แท้ วินัยจะเป็นอย่างไร ถ้าเราไม่พัฒนาคน สังคมประชาธิปไตยซึ่งอยู่ได้ด้วยกฎ เกณฑ์ กติกา ก็จะมีเกิดความขัดแย้งกันระหว่างความหมายของเสรีภาพกับวินัยแล้วสังคมนั้นก็ต้องปั่นป่วนฉะนั้นถ้าจะให้คนมีเสรีภาพในความหมายว่าทำอะไรได้ตามชอบใจเท่าที่ไม่ละเมิดกฎหมาย หรือไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น มนุษย์ก็ต้องวางกฎเกณฑ์กติกามากขึ้น ๆ แล้วคนก็ต้องอยู่ด้วยกฎ พออยู่ด้วยกฎต่อไปนานๆ เข้า คำว่า กฎ ก็กลายเป็น กด กลายเป็นกดดัน หรือ กดบีบบังคับ แล้วกดไปกดมา ในที่สุดสังคมประชาธิปไตยก็ต้องยุติด้วยการเอากฎมากดแบบนี้ แล้วก็หนีการใช้อำนาจลงโทษไปไม่พ้น ผลที่สุดก็กลายเป็นเผด็จการด้วยกฎ/กด ฉะนั้น ประชาธิปไตยนั้นในที่สุดถ้าคนไม่เข้าถึงสาระของประชาธิปไตย ก็จะกลายเป็นเผด็จการชนิดหนึ่งคือเผด็จการด้วยกฎอย่างที่ว่าแล้ว

องค์ประกอบร่วมในการเสริมสร้างวินัย

ขอทบทวนเรื่องพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ความมีวินัย หรือตั้งอยู่ในวินัย ที่เรียกว่าศีลนั้น เป็นแสงเงินแสงทองอย่างหนึ่งของชีวิตที่ดีงาม หรือเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา

ได้บอกไว้แล้วว่า แสงเงินแสงทองนี้มี 7 อย่าง เหมือนกับสเปกตรัมคือแสงนั้นประกอบด้วยสีต่างๆ 7 สี แสงอาทิตย์ตอนรุ่งอรุณก็ประกอบด้วยแสงเงินแสงทอง 7 สี กล่าวคือ องค์ประกอบสำคัญ 7 ประการ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ แต่ในที่นี้จะไม่พูดหมดเพียงแต่ให้หลักการว่า องค์ประกอบอย่างหนึ่งจะเกิดขึ้นโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นซึ่งจะมาช่วยเสริมกัน ฉะนั้นในการสร้างวินัยเราก็อาศัยองค์ประกอบในชุดของมันนี้มาช่วยหนุนองค์ประกอบสำคัญที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดมาก ขอพูดในที่นี้ 3 อย่าง คือ

1. กัลยาณมิตร ความมีกัลยาณมิตรนี้ช่วยมากเพราะเป็นผู้นำและเป็นแบบอย่างเริ่มตั้งแต่การช่วยเสริมสร้างพฤติกรรมเคยชิน

กัลยาณมิตรเป็นบุคคลที่มีการฝึกฝนพัฒนาดีแล้วในความหมายหนึ่งก็คือเขามีศีล มีวินัย ทำให้เด็กได้แบบอย่างที่ดี ถึงแม้เด็กไม่รู้ไม่เข้าใจ แต่พอกัลยาณมิตรทำอะไร แก่ก็ทำตามแก่ก็ได้พฤติกรรมเคยชินที่มีวินัยไปเอง

กัลยาณมิตรนอกจากให้แบบอย่างที่ดีในด้านพฤติกรรมเคยชินแล้วกัลยาณมิตรยังมีคุณสมบัติทางจิตใจด้วย โดยมีคุณธรรม เช่น เมตตา มีความรักความปรารถนาดี ทำให้เด็กศรัทธา เกิด

ความอบอุ่นใจ เมื่อคุณครูที่รักบอกให้ทำอะไร เด็กก็ยินดีปฏิบัติตามด้วยความรัก ด้วยศรัทธา จิตใจก็อบอุ่นมีความสุข

นอกจากนั้นคุณครูผู้เป็นกัลยาณมิตรก็มีปัญญารู้เหตุรู้ผลสามารถอธิบายให้เด็กรู้ด้วยว่าที่เราทำกันแบบนี้ ประพฤติอย่างนี้ มีเหตุผลอย่างไร มีประโยชน์อย่างไร มีคุณค่าอย่างไร เด็กก็ได้พัฒนาปัญญาไปด้วย ทำให้พฤติกรรมยิ่งแนบแน่นสนิท เพราะฉะนั้น องค์ประกอบข้อกัลยาณมิตรจึงสำคัญมาก

2. ฉันทะ คือความรักดี ใฝ่ดี ใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ เด็กที่มีฉันทะจะใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ปรารถนาในสิ่งที่ดีงาม ต้องการให้ชีวิตของคนดีงาม ต้องการให้ทุกสิ่งที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องดีงามไปหมด ต้องการให้สังคม ชุมชน โรงเรียนของตนดีงาม อยากให้ชั้นเรียนเรียบร้อยดีงาม อยากให้ความดีงามเกิดขึ้นในชีวิตในสังคม ความใฝ่ดีคือฉันทะนี้สำคัญมากจัดเป็นแสงเงินแสงทองอีกอย่างหนึ่ง

ในข้อแรก เด็กยังต้องอาศัยกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก แต่พอฉันทะเกิดขึ้น เด็กก็ได้ปัจจัยภายในตัวเอง ตอนนี้เด็กมีแรงจูงใจใฝ่ดีใฝ่สร้างสรรค์อยู่ในตัว เด็กจะอยากทำทุกอย่างที่ดีงาม และทำทุกอย่างที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องให้ดีไปหมด วินัยนั้นเป็นเครื่องทำให้สังคมดีงาม ทำให้ชีวิตดีงาม พอเด็กนั้นรู้อย่างนี้ เขามีความใฝ่ดีอยู่แล้วก็ปฏิบัติตามหรือฝึกตัวตามวินัยนั้นทันที

คนที่มีฉันทะนี้อยากให้ทุกสิ่งที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่ในภาวะที่ดีที่สุดของมันเมื่อเห็นเพื่อนมนุษย์ก็อยากให้เพื่อนมนุษย์นั้นอยู่ในภาวะที่ดีที่สุดของเขาความมีฉันทะต่อเพื่อนมนุษย์ก็แสดงออกเป็นเมตตา คืออยากให้เพื่อนมนุษย์อยู่ในภาวะที่เอื้ออ้อมแข็งแรงสมบูรณ์มีความสุขอย่างดีที่สุดของเขา ฉันทะนี้ดียังยิ่ง จึงต้องสร้างขึ้นมาก ถ้าฉันทะเกิดขึ้นก็เป็นแสงเงินแสงทองของชีวิต ไม่ว่าจะปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมอะไรก็มีหวังสำเร็จ ถ้าฉันทะเกิดขึ้น

3. อัตตสัมปทา แปลว่าการทำตนให้ถึงพร้อม หรือการทำตนให้เพียบพร้อมสมบูรณ์ หมายถึงการทำตนให้เข้าถึงความพร้อมสมบูรณ์แห่งศักยภาพของตน คือต้องการจะพัฒนาตนเองให้สมบูรณ์ หรือต้องการทำให้ชีวิตของตนให้ถึงความสมบูรณ์ ซึ่งจะเกิดเนจิตสำนึกในการฝึกฝนพัฒนาตน หรือจิตสำนึกในการศึกษา

เมื่อเด็กมีจิตสำนึกในการศึกษา มีจิตสำนึกในการพัฒนาตน หรือจิตสำนึกในการฝึกตน หรือจิตสำนึกในการเรียนรู้ขึ้นมาเมื่อไร ก็มีหวังที่จะก้าวหน้า เพราะเขาพร้อมที่จะรับและบุกฝ่าเดินหน้าไปในสิ่งที่ดีงามทุกอย่าง ฉันทะนั้นใฝ่ดีอยู่แล้ว คราวนี้ยังแถมมีจิตสำนึกในการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนอีก เด็กจะเรียนรู้ว่ามนุษย์เราไม่เหมือนสัตว์ทั้งหลายอื่น มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกต้องพัฒนา เราจะต้องฝึกฝนพัฒนาตน

พระพุทธศาสนาสอนว่ามนุษย์เป็นทัมมะ คือเป็นสัตว์ที่จะต้องฝึกหรือฝึกได้พระพุทธเจ้า มีพุทธคุณข้อหนึ่งว่า อนุตตโร ปุริสทम्मสารถิ ซึ่งเราท่องกันแม่น แปลว่า ทรงเป็นสามารถฝึกทัมมะ คือ

ฝึกบุคคลหรือสัตว์ที่ต้องฝึก ผู้ยอดเยี่ยม มนุษย์เรานี้จะดีจะประเสริฐก็ด้วยการฝึกมนุษย์มีศักยภาพในการฝึกสูงสุด ฝึกแล้วจะประเสริฐจนเป็นพุทธะก็ได้ ซึ่งแม้แต่เทวดาและพระพรหมก็น้อมนมนัสการ ฉะนั้นมนุษย์จะต้องมีความภูมิใจและมั่นใจในศักยภาพนี้โดยมีจิตสำนึกในการฝึกตนและจะต้องพยายามฝึกตน

พอสร้างจิตสำนึกในการฝึกตนขึ้นมาได้แล้วก็สบาย จิตสำนึกในการฝึกตนนี้เป็นแกนของการศึกษา ไม่ว่าจะเจออะไรก็จะมองเป็นเวทีของการฝึกตนไปหมด งานการ วิชาการ บทเรียนหรือประสบการณ์ สถานการณ์อะไรก็ตาม เขาจะมองเป็นเครื่องฝึกตัวไปหมด เมื่อเด็กมีตัวอึดอดทนสัมปทา แล้วเราก็สบายใจได้ คราวนี้ไม่ต้องไปจ้ำจี้จ้ำไชอะไรอีก เขาเจออะไรเขาจะมองเป็นโอกาสที่จะฝึกตนที่จะทำให้เขาได้เรียนรู้เขาจะสู้หมด งานยาก วิชาการยาก เขาจะชอบ เพราะอะไรก็ตามที่ยากก็จะยิ่งช่วยให้เขาได้ฝึกตนมาก คนที่มีจิตสำนึกการฝึกตนเจออะไรยาก ยิ่งวิ่งเข้าหา ส่วนคนทั่วไปที่ไม่มีจิตสำนึกนี้ พอเจองานยาก วิชาการยากก็ถอยแล้วก็หมดผลร้ายตามมา คือ

1. เกิดความท้อแท้ ไม่เต็มใจ แล้วก็ขาดความสุข เสี่ยงสุขภาพจิต
2. ไม่ตั้งใจ ก็เลยทำอะไรไม่ค่อยได้ผล

ส่วนคนที่มีความสำนึกในการฝึกตนพัฒนาคน พอเจออะไรที่ยาก ก็มองเห็นว่าเป็นเครื่องฝึกตัวที่จะทำให้พัฒนาตนได้มาก และเกิดความรู้สึกว่ายากยิ่งได้มาก ระหว่างของยากกับของง่าย เด็กพวกนี้จะเข้าหาของยาก เพราะยิ่งยากยิ่งได้มาก ทำให้ฝึกตนได้ดี เขาจะมองเห็นว่าถ้าเราผ่านสิ่งที่ยากได้แล้ว เราก็จะทำได้ง่ายได้แน่นอน และจะทำให้เราได้สะสมประสบการณ์ความชำนาญในการทำงานเพิ่มขึ้นๆ ผลดีที่เกิดขึ้น คือ

1. มีความเต็มใจ พอใจ ยินดีที่จะทำ ซึ่งทำให้เขามีความสุขในการที่จะทำงานหรือเล่าเรียนศึกษา

2. มีความตั้งใจ ซึ่งทำให้ทำได้ผล

พูดสั้นๆ ว่า ทั้งงานก็ได้ผล และคนก็เป็นสุข นี่คือนี่สิ่งที่พึงปรารถนาในการทำงาน

ถ้าปลูกจิตสำนึกในการฝึกตนนี้ขึ้นมาแล้ว วินัยก็มีความหมายเป็นการฝึกตนซึ่งทำให้การฝึกวินัยเป็นเรื่องง่าย ไม่ใช่เรื่องลำบากอะไร เป็นอันว่าต้องสร้างจิตสำนึกในการฝึกตนนี้เพื่อทำให้เด็กสู้กับสิ่งที่ยาก และเข้าหาสิ่งที่ยาก โดยมีความเต็มใจและความสุข

วินัยในระบบการสร้างสรรค์อภิบาลโลก

วินัยนั้นเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติด้วย เรื่องนี้เป็นไปตามหลักการที่แยกเป็นธรรมฝ่ายหนึ่ง กับวินัยฝ่ายหนึ่ง ตามหลักการนี้ มนุษย์เราดำเนินชีวิตอยู่ในโลกโดยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ที่แย่งง่าย ๆ เป็นสองส่วนคือ

1. ความสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกัน
2. ความสัมพันธ์กับความเจริญของกฎธรรมชาติ

ในด้านหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เราก็ต้องรักษาให้ดี แต่พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่ง ความสัมพันธ์ถูกต้องกับโลกของธรรมชาติ เราก็ละเลยไม่ได้ เพราะถึงอย่างไร ทั้งชีวิตเราและคนอื่นทุกคน รวมทั้งสังคมทั้งหมดก็ต้องอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติทั้งนั้น เราจะต้องมีความสัมพันธ์ทั้งสองด้านนี้ให้ถูกต้องเพื่อให้ชีวิตที่ดำรงดำเนินไปด้วยดี บุคคลก็มีความสุขและสังคมก็อยู่เรียบร้อย

ถ้าเราเอาแต่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ละเลยหลักการแห่งเหตุและผลตามความจริงของกฎธรรมชาติ ความอยู่ดีนี้ก็ไมสมบูรณไม่มั่นคง สังคมก็จะปั่นป่วนภายหลังหรือจะเอาแต่ความจริงของกฎธรรมชาติอย่างเดียว ละเลยความสัมพันธ์ที่ดำรงและความเกื้อกูลมีน้ำใจต่อกันระหว่างมนุษย์โลกก็แห้งแล้ง แล้วก็จะทำให้อยู่กันไม่เป็นสุขเท่าที่ควรอีกเพราะฉะนั้นจะต้องคำนึงทั้ง 2 ด้าน คือมนุษย์จะต้องรักษาทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และรักษาความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติไว้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงประทานหลักเกณฑ์ที่ทำให้เกิดดุลยภาพ ซึ่งเมื่อเราปฏิบัติตามก็จะเกิดระบบของศรัทธาที่สมบูรณ์ขึ้นเป็นดุลยภาพระหว่างความสัมพันธ์ในหมู่มนุษย์เองกับระบบของความสัมพันธ์กับธรรมชาตินั่นเอง ความสัมพันธ์นี้ โดยสรุปก็คือ

เราจะต้องรักษาความสัมพันธ์ที่ดำรงระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง คือตัวเรากับมนุษย์คนอื่น ว่าเราจะต้องมีความเกื้อกูลช่วยเหลือมีน้ำใจต่อกัน ในสถานการณ์ 3 อย่างคือ

1. ในยามที่เขาอยู่เป็นปกติสุข เราก็มีไมตรีจิตมิตรภาพ มีความปรารถนาดี เรียกว่า เมตตา
2. ในยามที่เขาตกต่ำลงเดือดร้อนเป็นทุกข์ประสบปัญหาเราก็เห็นใจพลอยหวั่นใจด้วย ปรารถนาจะช่วยเหลือปลดปล่อยให้เขาพ้นจากความทุกข์ เรียกว่า กรุณา
3. ในยามที่เขาขึ้นสูงประสบความสำเร็จได้ดีมีสุขเราก็มีความยินดีด้วยพลอยส่งเสริมสนับสนุน เรียกว่า มุทิตา

สำหรับมนุษย์เราก็มี 3 สถานการณ์นี้แหละและทางธรรมท่านก็ให้หลักที่จะปฏิบัติไว้พร้อม คือ ยามปกติเราก็ใช้เมตตา ในยามที่เขาตกต่ำเราก็ใช้กรุณา ยามที่เขาขึ้นสูงเราก็ใช้มุทิตา นี่คือการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

อย่างไรก็ตามต้องระวังไม่ให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ไปกระทบต่อตัวธรรม ตัวหลักการ ตัวความจริงความดีงามที่เป็นเหตุเป็นผลในกฎธรรมชาติ ตลอดจนความจริงความดีความงามตามกฎเกณฑ์แห่งเหตุผลที่มนุษย์ได้มาจัดวางเป็นกฎในหมู่มนุษย์คือ วินัยหมายความว่าถ้าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นี้ไปกระทบต่อตัวหลักการที่เป็นตัวธรรมหรือวินัยที่พูดไปแล้ว เราจะต้องหยุดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ใน 3 ข้อข้างต้นนั้น เพื่อเปิดโอกาสให้แก่การทำหน้าที่ของธรรมวินัย อันนี้เป็นจุดที่สำคัญมาก คือจะต้องให้ตัวธรรมตัววินัยนั้นได้แสดงหลักแสดงผลออกมา หมายความว่า มนุษย์

จะต้องปฏิบัติตามตัวหลักการตัวกฎเกณฑ์ที่เป็นความจริงหรือที่ตกลงไว้ คือตัวธรรม ตัววินัยนั้น ตอนนี กฎเกณฑ์แห่งจริยธรรม และหลักการแห่งความจริงความถูกต้องความดีงาม ตลอดจนกฎหมายกติกา สังคมจะต้องออกมาได้รับการปฏิบัติ นี่คือสถานการณ์ที่ 4 ซึ่งวางลงเป็นหัวข้อได้ คือ

4. ในกรณีที่ความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างบุคคลในข้อ 1-2-3 จะส่งผลกระทบเสียหายหรือทำลายหลักการแห่งความจริงความถูกต้องความดีงาม ความเป็นธรรมความชอบธรรม ในธรรมดาแห่งธรรมชาติ (ธรรม) กิติ ที่บัญญัติจัดวางเป็นกฎหมาย กฎเกณฑ์กติกาในสังคมมนุษย์ (วินัย) กิติ เราจะต้องหยุดหรือระงับการปฏิบัติในข้อ 1-2-3 เสีย และปล่อยให้มีการปฏิบัติตามหลักการแห่งธรรมและวินัยเพื่อให้ธรรมตั้งอยู่ในโลกต่อไป การปฏิบัติในกรณีนี้ คือการมีท่าทีเป็นกลาง โดยวางเฉยต่อบุคคล ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงขัดขวางการแสดงผลของธรรมหรือวินัย คือให้บุคคลนั้นรับผลตามธรรมตามวินัย เรียกว่า อุเบกขา

ถ้ามนุษย์มีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันอย่างเดียวโดยไม่คำนึงถึงหลักการแห่งธรรมวินัย ก็จะเกิดผลร้าย คือมีการช่วยเหลือกันระหว่างบุคคลจนกระทั่งมองข้ามกฎเกณฑ์กติกาของสังคม อันนี้จะเห็นได้ในบางสังคมที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นใหญ่ คนมีน้ำใจต่อกันช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากจนแม้แต่จะละเมิดกฎเกณฑ์กติกาก็ไม่เอาใจใส่มองข้ามไปเลยไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้น ทำให้หลักการทั้งในความจริงของธรรมชาติและในสังคมมนุษย์ที่เรียกว่า ธรรมวินัย เลื่อนลงจางหายไป กลายเป็นว่า หมู่มนุษย์ไม่ปฏิบัติตามธรรมและวินัย เหมือนกับร่วมกันหรือสมคบกันทำลายตัวธรรมตัววินัยลงไปเสีย แล้วผลร้ายก็จะเกิดแก่สังคมของมนุษย์เองในระยะยาว

ในทางตรงข้าม ถ้าเราจะเอาแต่กฎเกณฑ์กติกาละเลยการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างบุคคล มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลน้อย คนไม่เอาใจใส่กันก็จะกลายเป็นระบบตัวใครตัวมัน ทุกคนรับผิดชอบต่อกฎเกณฑ์กติกา ต่อหลักการ ต่อตัวธรรม ตัววินัย กฎหมายหรือกติกาว่าอย่างไรก็ตามนั้น คุณจะทำอะไรคุณทำไป แต่อย่าให้ผิดกฎผิดระเบียบนะ ฉันจัดการทันทีในระหว่างนี้ตัวใครตัวมัน ไม่เกื้อกูล ไม่ช่วยเหลือ ไม่มีน้ำใจ ในสังคมแบบนี้ ก็เอียงไปอีก ชีวิตแห้งแล้ว ขาดความอบอุ่น มนุษย์จะมีความเครียด จิตใจไม่สบาย และถ้าขาดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์จนเกินควรถึงขีดหนึ่ง คนจะเริ่มเกิดโทสะ แค้นเคืองว่าไม่มีใครเอาใจใส่กันเลยไม่ช่วยเหลือกันเลย คราวนี้ไม่เอาละ หลักการกฎเกณฑ์ กติกาทำลายมันเลยก็เสียอีก ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้มีดุลยภาพระหว่างความสัมพันธ์ในหมู่มนุษย์ กับความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติ ซึ่งถ้ารักษาไว้ให้พอดี สังคมก็จะสมดุล โลกมนุษย์ก็มีสันติสุข

ที่ว่ามานี้เกี่ยวข้องกับวินัยตรงไหนก็ตรงที่ว่าวินัยนั้นอยู่ในส่วนของกฎเกณฑ์กติกาที่เนื่องมาจากธรรม หมายความว่า เราจะต้องให้ความสำคัญแก่วินัย ที่เป็นมาตรฐานของสังคม เช่นกฎหมาย กฎเกณฑ์กติกา และระเบียบต่างๆ อย่าให้ความสำคัญระหว่างบุคคลไปเด่นเหนือวินัย

ในบางสังคม เหตุสำคัญที่วินัยไม่สามารถเกิดขึ้นก็เพราะว่าประชาชนเอาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมากเกินไป มีการอุปถัมภ์กัน ช่วยเหลือกัน จนกระทั่งคนจำนวนหนึ่งที่ไม่พัฒนาตนก็ได้แต่คอยรอพึ่งพาคนอื่นเพราะสามารถหวังความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่ ญาติมิตร เพื่อนฝูง เป็นต้นได้ เราไม่ต้องทำก็ได้ เดียวคนนั้นคนนี้ก็มาช่วยเอง เราทำผิดหน่อยไม่เป็นไรเดี๋ยวไปบอกเจ้านาย ถึงอย่างไรท่านก็เมตตา ก็เลยไม่ต้องปฏิบัติตามกฎของสังคม ในกรณีอย่างนี้ การช่วยเหลือเกื้อกูลที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นตัวเด่นเกินไปสังคมก็เสียดุลยภาพ เพราะคนขาดอุเบกขา กฎเกณฑ์กติกา หลักการทั้งตามธรรมชาติและของสังคมคือตัวธรรมวินัยถูกละเลย

ส่วนในบางสังคม ความสัมพันธ์มีน้ำใจช่วยเหลือกันระหว่างบุคคลนี้ เขาไม่เอาใจใส่ เขาเอาแต่หลักการและตัวกฎเกณฑ์กติกา เรื่องตัวคนไม่เกี่ยว ทุกคนรับผิดชอบตัวเองว่าไปตามกฎ จนกระทั่งเลยเถิดก็กลายเป็นตัวใครตัวมันอย่างที่ว่าแล้ว

ฉะนั้น การปฏิบัติในเรื่องนี้จึงยาก ธรรมยากตรงนี้แหละ คือต้องคอยระวังว่าทำอะไรจึงจะเกิดความพอดี นี่คือความพอดีอย่างหนึ่งที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก้ดุลยภาพระหว่างความสัมพันธ์มนุษย์ กับความสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติ และอันนี้ก็คือหลักพรหมวิหารนั่นเอง

พรหมวิหารประกอบด้วย

1. เมตตา ความรักความปรารถนาพดีมีไมตรีกันยามปกติ
2. กรุณา ความพลอยหวั่นใจเห็นใจอยากช่วยเหลือยามเขตกต่ำเดือดร้อน
3. มุทิตา ความพลอยยินดีอยากส่งเสริมสนับสนุนยามเขาขึ้นสู่ความดีงามความสุข ความสำเร็จ
4. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลางไม่ก้าวก่ายแทรกแซง เมื่อเขาจะต้องรับผิดชอบตามธรรมตามวินัย

สามข้อแรกวางไว้สำหรับรักษาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในหมู่มนุษย์ที่บอกสั้นๆ ว่า ยามเขาอยู่ดีเป็นปกติเรามีเมตตาไมตรี ยามเขตกต่ำเรามีกรุณา ยามเขาได้ดีมีสุขเรามีมุทิตา นี่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ซึ่งถ้าสังเกตจะเห็นว่าเป็นเรื่องที่หนักไปทางด้านความรู้สึก ไม่ต้องใช้ปัญญา

แต่พอความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นี้ส่งผลเสียหายไปกระทบต่อตัวธรรม ตัววินัย ตัวหลักการ ตัวกฎกติกาขึ้นมา เราต้องหยุดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เพื่อรักษาตัวธรรมตัววินัยนั้นไว้ ตอนนี่ไม่ใช่ความรู้สึก แต่ต้องใช้ปัญญามาก เอาความรู้มาปรับหรือแม้แต่ระดับความรู้สึก ดังที่เคยยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่นว่า เด็กคนหนึ่งไปประสบความสำเร็จในการลักขโมยเงินเขาได้เงินมา 3,000 บาท ตามหลักของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา ถ้าเขาเอาแค่ 3 ข้อ เราต้องแสดงข้อไหน เราก็ต้องแสดงมุทิตา พลอยยินดีด้วย ชื่นชมกันใหญ่ว่า หนูเก่งนะ โชคดีนะ คราวหน้าขอให้ได้มากกว่านี้ สนับสนุนเลย มุทิตาในกรณีอย่างนี้ผิดไข่มุข

มุทิตาในกรณีข้างต้นนั้นไม่ถูกต้อง เพราะว่าความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไปทำลายหลักธรรมและวินัยของสังคม ฉะนั้นจึงต้องหยุดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไว้แล้วให้ปฏิบัติตามธรรมวินัย คือดำเนินการตามหลักการ กฎเกณฑ์ กติกา ถ้าหม่อมมนุษย์ปฏิบัติอยู่ในดุลยภาพอันนี้ สังคมก็จะไม่เสียหลักและจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี

เป็นอันว่าการที่จะรักษาวินัยไว้ได้เราจะต้องให้ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมีขอบเขต มิฉะนั้นวินัยก็จะสำเร็จยาก วินัยจึงอาศัยพรหมวิหารข้อที่ 4 คือ อุเบกขา

อุเบกขา คือต้องวางที่เฉยดู ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงช่วยเหลือส่งเสริมบุคคลให้เสียกระบวนการของธรรมวินัย ให้หลักการหรือกฎเกณฑ์แห่งธรรมและวินัยได้แสดงตัวของมันออกมาด้วย ปฏิบัติการแห่งปัญญาที่เรียบสงบไม่หวั่นไหวไปตามความรู้สึกอุเบกขาแปลว่าวางที่เฉยดู ไม่ใช่เฉยทิ้ง ไม่ใช่เฉยเมย ไม่ใช่เฉยเมิน แต่เฉยมอง คือคอยมองดูอยู่ ถ้าเกิดการพลัดพลั้ง เพลียงพลำเมื่อใด ก็พร้อมที่จะเข้าไปแก้ไขทันที ถ้าถึงเวลาต้องช่วยเหลือเมื่อไรก็เข้าไปช่วยเหลือทันที แต่ที่แพยมองก็เพราะจะเปิดโอกาสให้การปฏิบัติจัดการต่างๆ ดำเนินไปตามความรับผิดชอบของเขา ต่อตัวหลักเกณฑ์ กติกาแห่งธรรมและวินัย

อุเบกขานี้เข้าใจผิดกันมากและปฏิบัติได้ยากกว่าข้ออื่นๆ สามข้อแรกหนักในด้านความรู้สึก ปฏิบัติได้โดยแทบไม่ต้องใช้ปัญญาเลย แสดงไปตามสถานการณ์ที่ปรากฏ แต่อุเบกขานี้ยาก ต้องมีปัญญา ดังคำแปลของมันที่ว่า คอยมองดูอยู่ มาจาก อุป = คอย เข้าไปใกล้ๆ และ อิกข = มอง จึงแปลว่าคอยมองดูอยู่ หรือดูอยู่ใกล้ๆ หมายความว่าเฉยมอง ไม่ใช่เฉยเมย ไม่ใช่เฉยเมิน ที่เฉยมองก็หมายความว่า ไม่ชวนชววยช่วยเหลือบุคคลนั้นให้เป็นการก้าวก่ายแทรกแซงกระบวนการของธรรมและวินัย เพราะต้องการจะให้มีการปฏิบัติไปตามธรรมและวินัย ถ้าเราเปิดโอกาสให้คนได้รับผิดชอบต่อการกระทำของเขา ตามหลักข้ออุเบกขานี้ ก็จะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการสร้างวินัย ซึ่งทำให้สังคมมีดุลยภาพ

เมื่อคนมีคุณสมบัติทั้ง 4 ประการนี้ ท่านเรียกว่า พรหมวิหาร ซึ่งแปลว่าธรรมประจำใจของพระพรหม บุคคลผู้นั้นจะเป็นผู้อยู่ในฐานะเป็นพรหม

พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนควรทำตัวให้เป็นพรหม พระพรหมนั้นตามหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นผู้สร้างโลก และบำรุงเลี้ยงรักษาโลกไว้ พูดสั้นๆ ว่าเป็นผู้สร้างสรรค์และอภิบาลโลก พระพุทธศาสนาสอนว่าอย่าไปรบกวนพระพรหมที่เป็นเทพเจ้านั้นเลย ถ้าเรารบกวนพระพรหมนั้นเราอาจจะมัวเพลินกับการก่อความยุ่งยากเดือดร้อนจนวายทำลายโลก แล้วก็รอให้พระพรหมมาสร้างโลกใหม่อยู่เรื่อยไป

พระพุทธเจ้าสอนให้เราทุกคนเป็นพรหม เมื่อเราเป็นพรหมแล้วเราจะได้ช่วยกันสร้างโลกนี้
 แล้วทุกคนก็มาช่วยกันบำรุงรักษาทำให้โลกนี้อยู่ด้วยดี เจริญมั่นคง เมื่อเรามีคุณสมบัติ 4 ประการ
 นี้ เราจะเป็นพรหม เพราะทุกคนจะเป็นผู้ที่สร้างสรรพกิจบาลโลกนี้ดำรงรักษารโลกนี้ให้อยู่ในสันติสุข

มนุษย์ที่เป็นพรหมก็คือมนุษย์ที่พัฒนาแล้ว ซึ่งมีคุณสมบัติ 4 ประการ อันเรียกว่าพรหม
 วิหารที่จะรักษาความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างมนุษย์ไว้ได้โดยมีดุลยภาพพอดีกับการรักษาความ
 สัมพันธ์กับกฎธรรมชาติ กล่าวคือ มนุษย์เองก็อยู่ร่วมกันด้วยดี และหลักความจริงแท้ที่เป็นตัวธรรม
 พร้อมทั้งกฎที่มนุษย์ได้จัดวางขึ้นเป็นวินัย ซึ่งเป็นระเบียบระบบในหมู่มนุษย์ก็คงอยู่ได้ด้วย

อีคิวในแนวพุทธศาสนา¹

พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตโต)²
(เรียบเรียงโดย ดร.พรณี บุญประกอบ)³

ความหมายของอีคิว (EQ)

คำว่า Emotional Intelligence หรือที่เรียกกันว่า อีคิว นั้น ความหมายที่ใช้ก็คือ การใช้ปัญญาท่ากับการแสดงอารมณ์ที่ออกมาให้มีเหตุผล เป็นการแสดงอารมณ์ความรู้สึกออกมาในแต่ละสถานการณ์ โดยถือว่าอารมณ์หรือความรู้สึกนั้นเป็นพลังให้เกิดพฤติกรรม ซึ่งถ้าพลังขาดปัญญากำกับก็จะเป็นพลังตาบอด ปัญญาจึงเป็นตัวที่จะมากำกับชีวิตของเราให้การแสดงออกเป็นไปในทางที่ถูกต้อง

ในทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าท่านยกตัวอย่างว่าบุคคลจะต้องมีสองตา ตาแรก คือ ตาแห่งพลังความสามารถที่จะนำมาประกอบอาชีพทำงานได้ อีกตาหนึ่งเป็นตาแห่งการควบคุมกำกับว่าควรจะใช้พลังแห่งความสามารถนั้นให้ถูกต้องอย่างไร ซึ่งแนวคิดอันนี้ถ้าเทียบกับทางตะวันตกก็จะถือว่า มนุษย์เรามีสิ่งที่เหมือนกับเป็นพลังที่แสดงออกมา เช่น จิตวิทยาของฟรอยด์ (Freud) ได้กล่าวถึงตัวพลังสัญชาตญาณที่เกิดมาจากอิด (ID) และมีตัวคุณธรรมขึ้นมากำกับเรียกว่าซูเปอร์อีโก้ (SUPEREGO) สิ่งที่เป็นตัวประสานประนีประนอมก็คือตัวอีโก้ (EGO) ที่ทำให้เกิดความสมดุลในการดำรงชีวิตประจำวัน พลังตาบอดหรือส่วนที่เป็นอิดนี้ เปรียบเหมือนกระแสไฟฟ้า พลังที่แสดงออกมานี้คือตัวอารมณ์ บางครั้งมันมีอำนาจเหนือเหตุผล ถ้าไม่ควบคุมให้ดีจะเป็นตัวกำหนดชะตาชีวิตของคนมากกว่าไอคิว (IQ) ซึ่งเป็นตัวเหตุผล ดังนั้นความล้มเหลวหรือความสำเร็จในชีวิตจึงขึ้นอยู่กับการจัดการกับอารมณ์ตรงนี้ การจัดการกับอารมณ์ที่ถูกต้องจะทำให้คนประสบความสำเร็จในชีวิตและอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

ทางสายกลาง (Golden Means)

จากแนวคิดทางปรัชญาหรือจริยศาสตร์ของอริสโตเติล (Aristotle) ได้พูดถึง Golden Means ซึ่งแปลว่าทางสายกลางนั้น ในการแสดงออกของพลังที่เราเรียกว่าอารมณ์ต่างๆ อริสโตเติลกล่าวว่า ต้องพยายามหาแกนกลางของการแสดงออกให้ได้ ตัวอย่างเช่น คนที่กลัวมากเกินไปก็เป็น

¹ บรรยายพิเศษแก่กองบรรณาธิการวารสารพุทธธรรมศาสตร์ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2542

² อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³ อาจารย์ประจำ สถาบันวิจัยพุทธธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คนขลาด คนที่ไม่กลัวเลยก็เป็นคนบ้าบิ่น เพราะฉะนั้นการแสดงออกในเรื่องของการเผชิญภัยที่เหมาะสมที่เรียกว่าความกล้า นั่น เป็นทางสายกลางระหว่างความขลาดกับความบ้าบิ่น อีกตัวอย่างหนึ่งในเรื่องของการใช้จ่ายเงินทอง ถ้าอดออมมากเกินไปก็จะเป็นคนตระหนี่ ถ้าใช้เงินทองมากเกินไปก็จะเป็นคนสุรุ่ยสุร่าย เพราะฉะนั้นการประหยักรู้จักประมาณจะต้องอยู่กึ่งกลางระหว่างทั้งสอง แนวคิดอันนี้เป็นที่มาของอริคิ่ว ซึ่งหมายถึงการทำอะไรจึงจะแสดงอารมณ์ออกมาได้พอดี ไม่ใช่สัดกัน สิ่งนี้เป็นวัฒนธรรมของฝรั่ง คืออารมณ์นั้นต้องแสดงออกมาแต่แสดงออกโดยการควบคุมให้พอดี ดูกาลเทศะตามหลักทางสายกลางของอริสโตเติล เป็นการใช้ประโยชน์จากอารมณ์

ทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา)

การฝึกอารมณ์ในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือ ทางสายกลางนั้น บางคนไปเทียบกับ Golden Means ของอริสโตเติล ซึ่งมีความแตกต่างกันในหลักการที่สำคัญคือ ในทางพระพุทธศาสนานั้นมององค์ประกอบของจิตทั้งหมด ที่เราเรียกกันว่าเจตสิก องค์ประกอบของจิตมีทั้งหมด 52 เจตสิก แบ่งออกเป็นคุณสมบัติหรือองค์ประกอบที่เป็นกลาง 13 เจตสิก เป็นฝ่ายอกุศล เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง 14 เจตสิก และเป็นฝ่ายดีงามหรือฝ่ายกุศล 25 เจตสิก เพราะฉะนั้นในจิตของเรามีพลังทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ฝ่ายบุญฝ่ายบาป ฝ่ายกุศลอกุศลอยู่ในจิต และฝ่ายกลาง ยกตัวอย่างที่เป็นฝ่ายกลาง เช่น วิริยะคือความเพียร เพียรทำกุศลก็ได้ เพียรทำชั่วก็ได้ ถ้าหากว่าเรามีพลังความเพียรอยู่แล้ว ทำอย่างไรที่จะให้พลังความเพียรไปส่งเสริมฝ่ายดี ฝ่ายที่เป็นกุศล เพราะฉะนั้นในจิตจึงเป็นสมรภูมิระหว่างธรรมะและอธรรม กุศลกับอกุศล ซึ่งมีตัวกลาง 13 ตัวนี้เป็นตัวเสริมการจัดการศึกษาการปฏิบัติธรรมจึงเป็นการมุ่งพัฒนากุศลเจตสิกฝ่ายดี แล้วก็ไปลดพลังหรือกำจัดอกุศลเจตสิก

ข้อแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนากับฝ่ายตะวันตกในเรื่องของการแสดงออกทางอารมณ์นั้น ฝ่ายตะวันตกให้มีอารมณ์ได้แต่พยายามแสดงออกให้พอดี คือให้ฝ่ายกุศลควบคุมฝ่ายอกุศล เช่น มีความโกรธได้แต่ต้องรู้จักแสดงความโกรธ สำหรับในทางพระพุทธศาสนานั้น ให้เอาเมตตามากำกับ ความโกรธ ใช้ขบวนการวิริยะรับความโกรธโดยเอาเมตตาเข้ามาช่วย แต่ในที่สุดต้องขุดรากถอนโคนความโกรธไปจากจิต ปลุกฝังความรักความสงสารเข้าไปแทน ที่เราเรียกว่าชำระจิตใจให้ผ่องใส ในที่สุดจิตต้องไปให้พ้นจากพลังที่เป็นตัวขับเคลื่อน ที่เรียกว่าพลังตาบอดโดยต้องไปกำจัดสิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่ไปอยู่กับมันอย่างสันติ การกระทำดังกล่าวก่อให้เกิดวิมุตติคือความหลุดพ้น ความอิสระ ถ้ายังไม่หลุดพ้นก็ต้องสอนว่าจะอยู่อย่างไรให้รู้จักควบคุมตนเอง ควบคุมพลังในฝ่ายที่เป็นอกุศล ให้แสดงออกมาในลักษณะที่พอดี

การพัฒนาอีคิว

กระบวนการในการพัฒนาตนเองในเรื่องของการแสดงออกทางอารมณ์นั้น มี 2 วิธีด้วยกัน คือ วิธีแรกสมถะวิธีหรือสมถะกรรมฐาน เน้นให้มีพลังสมาธิข่มฝ่ายไม่ดีทั้งหลายไม่ให้มีบทบาท แต่จะช่วยให้เป็นฐานของปัญญา หมายความว่าทำงานอะไรให้ได้ผลมีปัญญาได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง ต้องข่มฝ่ายอกุศลไว้ จะทำให้คิดได้ชัดเจน แสดงออกได้ถูกต้อง ไม่เป็นทาสของอารมณ์ เพราะสามารถควบคุมฝ่ายที่ไม่ดีได้ และทำให้ความรู้สึกที่ดีได้แสดงออก มีข้อจำกัดในการใช้วิธีการอันนี้คือ เมื่อใดที่ออกจากกรรมฐาน ออกจากสมาธิแล้ว ฝ่ายอกุศลก็จะมีฤทธิ์เดชมาก ไม่สามารถประนีประนอมกันในชีวิตประจำวันได้ คือพอออกจากกรรมฐานแล้วความโลภก็อาจจะแสดงออกได้เหมือนเดิม เพราะฉะนั้นจึงจะต้องมีวิธีที่สองคือวิปัสสนากรรมฐาน วิธีนี้เป็นการพัฒนาให้ถาวรและอยู่ในสังคมได้ ถ้าเป็นสมถะกรรมฐานจะต้องปลีกวิเวกออกไป พอกลับมาแล้วฟุ้งซ่านเหมือนเดิม ในวิปัสสนาจะมีสมาธิอยู่ด้วย เรียกว่า คณิกะสมาธิ ซึ่งจำเป็นต่อการเรียน จำเป็นต่อการทำงาน และจำเป็นต่อการเกิดปัญญาทั้งหลาย และยังมุ่งเน้นในเรื่องของสติด้วย สติคือความรู้ตัว รู้ทันปัจจุบัน รู้จักแสดงออกอย่างเหมาะสมในสถานการณ์ต่างๆ

เมื่ออีคิวในพุทธศาสนามีฐานอยู่ที่สติ ทำให้รู้จักตนเอง ตรวจสอบตนเอง ควบคุมตนเอง แล้วก็สามารถที่จะพัฒนาคุณสมบัติของจิตที่เป็นฝ่ายกุศลออกมาทำการ ปฏิบัติการได้อย่างเหมาะสมในสถานการณ์ต่างๆ ดังนั้นฝ่ายไม่ดีทั้งหลายหรืออารมณ์ทั้งหลายนี้ จะต้องมีสติกำกับจึงจะแสดงออกได้อย่างเหมาะสม และเมื่อมีสติกำกับจึงทำให้เกิดความรู้คือปัญญา เพราะสติจะเป็นตัวเก็บข้อมูลตัวเอง ความถูกต้อง สิ่งที่เกิดขึ้นในใจทั้งหมด เหมือนกับสร้างกระจกส่องใจ สติจะเป็นกระจกส่องใจ แล้วก็รู้ว่าจะจัดการกับภาวะของจิตอย่างไร ความรู้ในการจัดการกับตัวเองนั้นเป็นปัญญา สามารถเลือกตัดสินใจ เลือกปฏิบัติการ ได้อย่างเหมาะสม มีคำกล่าวที่สติมาปัญญาเกิด สติเตลิดเกิดปัญญา เพราะฉะนั้นสติปัญญาจึงเป็นเรื่องที่พึงประสงค์ควรที่จะพัฒนาให้มากเพื่อสร้างความสมดุลของบุคลิกภาพในการแสดงออก บางที่เรียกว่าสติคือความรู้ทัน ปัญญาคือความรู้เท่า ปัญญาเป็นระบบ สติเป็นฐาน สติและปัญญาจะเป็นตัวกำกับควบคุมสิ่งที่เรียกว่าอารมณ์ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ให้อยู่ในภาวะที่พอดี

การพัฒนาอีคิวของบุคคลนั้น ต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบของจิต เพื่อดูคุณสมบัติของจิตที่พึงประสงค์แล้วเลือกพัฒนาตัวที่เด่นๆ เช่น เจตสิกฝ่ายที่เป็นกลาง ได้แก่ มนสิการ (การคิด) หรือ เอกคตา (สมาธิ) หรือ วิริยะ (ความขยัน) เจตสิกเหล่านี้เข้าไปในส่วนที่เป็นสัมมาหรือมีจกาทิฐิก็ได้ สำหรับในส่วนของอารมณ์นั้น ฝ่ายอกุศลเจตสิก ได้แก่ ความโกรธ ความโลภ ความมีโทสะ ความอิจฉา ความริษยา จะเป็นตัวที่ดึงเราออกจากฐานการทำความดี เราก็ต้องพัฒนาฝ่ายที่ดีคือกุศลเจตสิกเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์หรือเกิดพลังมากขึ้น เช่น เป็นอโลภะความไม่โลภ อโทสะความไม่โกรธ ที่สำคัญที่สุดคือสติ แผนภูมิของจิตที่ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพที่พึงประสงค์ที่แท้จริง คือการ

พัฒนาในส่วนที่เป็นกุศลเจตสิกไปควบคุมอกุศลเจตสิก โดยอาศัยพลังของฝ่ายกลางทำให้ชีวิตมีความสมดุล สำหรับการจัดการกับฝ่ายอกุศลนั้น สามารถทำได้โดยแบ่งออกเป็น 4 ขั้นคือ

ขั้นที่หนึ่ง สังวรณปธาน คือความเพียรพยายามที่จะควบคุมตัวเอง ควบคุมพลังฝ่ายไม่ดีทั้งหลาย ควบคุมตัวเองไม่ให้ทำชั่ว ไม่ให้พลังฝ่ายอกุศลทั้งหลายมีพลังเหนือพฤติกรรมของเรา ไม่ตกเป็นทาสของมัน หรือ self control นั่นเอง

ขั้นที่สอง ปหานปธาน คือกำจัดขุตรากถอนโคนฝ่ายไม่ดีออกไป คือดีให้มันอ่อนลง ควบคุมให้อยู่ในเขตที่จัดการได้ เป็นการทำให้ฝ่ายอกุศลหมดพลังไปในที่สุด

ขั้นที่สาม ภาวนาปธาน คือการพัฒนาในฝ่ายที่เป็นกุศลให้มันแข็งแรงขึ้น ให้มีพลัง ให้มีอำนาจมาก เข้ามาควบคุมฝ่ายอกุศล

ขั้นที่สี่ อนุรักษณาปธาน คือรักษาความดีฝ่ายดีที่ได้ทำมา เพิ่มพลังยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งจะเป็นกระบวนการของการพัฒนาที่จะทำให้เกิดสมดุล ต้องตรวจสอบตัวเองตลอดเวลา เป็นนายเหนือตัวเอง

ในทางพระพุทธศาสนา จะไม่หยุดอยู่ที่ขั้นสังวรณหรือการควบคุมตนเองเท่านั้น แต่จะไปสู่ขั้นอื่นๆ ตัวอย่างเช่น เรามีพื้นที่อยู่หนึ่งแปลง เราจะควบคุมอย่างไรไม่ให้มีวัชพืชปกคลุมขยายแพร่พันธุ์ไปมาก ขั้นนี้คือสังวรณ ขั้นที่สองปหาน คือการกำจัดวัชพืช ขั้นที่สามภาวนา คือการปลูกข้าวไปแทนที่ บางที่เราไปห้ามวัชพืชไม่ได้ก็ใช้วิธีปลูกพืชคลุมดินเสีย ปหานคือรื้อถอนตัดมันบ้าง สังวรณคือให้มันโตอยู่ในเขตนั่น และในขณะเดียวกันขั้นที่สามก็คือปลูกพืชที่เป็นประโยชน์ให้มากขึ้น รดน้ำ พรวนดิน ขจัดวัชพืช จิตของเราก็เหมือนกับพื้นที่เกษตรที่ได้รับการพัฒนาแล้วนั่นเอง จะต่างจากป่าดงดิบทั้งหลายกลายเป็นพื้นที่นาแห่งจิตที่อุดมสมบูรณ์ มีผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ เป็นทรัพยากรที่ดีของสังคม อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น เราไปฆ่าสัตว์ด้วยความโกรธ ความโกรธจะเพิ่มขึ้น มีคนมาช่วยเราอยากจะทำเขา ไปทำร้ายเขามันจะทำให้วัชพืชในฝ่ายอกุศลงอกงาม เป็นการให้น้ำแก่วัชพืช แต่ถ้าไปจำกัดไม่ให้ปุ๋ย แต่ไปกระตุ้นด้วยการรักษาศีล ฝ่ายอกุศลก็就会被สังวรณควบคุม เมื่อควบคุมแล้วต้องละมัน โดยการทำความดี มีสติเข้าไปสวดมนต์ ทำสมาธิ ให้ทาน ทำความดี มีเมตตา แผ่เมตตา ภาวนาก็ต้องทำสมาธิก็คือตัวภาวนานั้นเอง ก็จะทำให้เหมือนกับเอาหินหรือเอายาไปใส่วัชพืช หรือเอาหินไปทับหญ้าฆ่ามัน บางทีมันมีรากอยู่ข้างล่าง เอาหินไปทับหญ้าเหมือนทำสมณะกรรมฐาน กดมันไว้ พอยกหินออกมางอกอีกแล้ว ก็ไปทำวิปัสสนาคือขุตรากถอนโคนอะไรที่ไม่ดี ในขณะเดียวกันฝ่ายดีก็ปลูกเข้าไปแทนที่ มีความรัก ความสงสาร พัฒนาออกไป แล้วพยายามทำอยู่เสมอ ข้อที่สี่ อนุรักษณา ในที่สุดก็ได้คุณสมบัติที่ดี พร่างพรูพร้อม ก็จะได้แต่ฝ่ายกุศล

ปัญญา อีคิว และ ไอคิว

ในทางพระพุทธศาสนา เราไม่แยกสิ่งที่เป็นอารมณ์ออกจากตัวปัญญา ตัวปัญญาจะเป็นตัวไปกำกับอารมณ์ ปัญญาในทางพระพุทธศาสนามี 3 ขั้น คือ ขั้นที่หนึ่ง สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิด

จากจดจำข้อมูล รับข้อมูล จัดระบบข้อมูลต่างๆ ในความคิด เป็นความรู้ชั้นจำอย่างเป็นระบบ ชั้นที่สองเป็นจินตตามยปัญญา เป็นความรู้ชั้นคิดวิเคราะห์ย่อยข้อมูลที่ได้จากชั้นที่หนึ่ง ชั้นที่สาม ภาวนามยปัญญา เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับตัวเอง ภายในตัวเอง ความรู้จากตัวเอง รู้จักที่จะจัดการกับอารมณ์ของตัวเอง ความรู้ชั้นนี้อาศัยการทำจิตให้สงบคืออาศัยสมาธิ ถ้าจิตไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์จิตก็จะผ่องใส สามารถเห็นความจริงทั้งภายในและภายนอกตัวเองและสามารถที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข มีสันติ มีความสงบของชีวิต ถ้าจะพูดถึงปัญญา อีคิว และไอคิว ว่าเกี่ยวข้องกันอย่างไร ก็จะเปรียบได้ว่าไอคิวนั้นเป็นการเน้นปัญญาในชั้นที่หนึ่งและชั้นที่สอง ส่วนอีคิวนั้นเป็นปัญญาชั้นที่สาม

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าอารมณ์กับปัญญานั้นเกิดร่วมกัน เราไม่สามารถแยกตัวที่เป็นอารมณ์ออกจากปัญญาได้ ถือว่าเป็นเจตสิกกลุ่มเดียวกัน ตัวปัญญาซึ่งมีสติเป็นตัวกระตุ้น เมื่อมาต่อเข้ากับอารมณ์ทั้งหลาย ก็เกิดเป็นอารมณ์ที่พึงประสงค์คู่ไปด้วยกัน แต่ถ้าพูดถึงไอคิว ความหมายดูเหมือนจะแยกออกจากอารมณ์ทั้งหมด อารมณ์เป็นพลังตาบอด เพราะฉะนั้นจึงใส่ปัญญาที่เป็น intelligence เข้าไป เมื่อบวกกับ emotion จึงเป็น emotional intelligence ปัญญาไปกับกับอารมณ์ ไม่ใช่อารมณ์เป็นอิสระจากปัญญา ดังนั้น emotional intelligence จึงหมายถึงมีทั้ง IQ และ EQ อยู่ในนั้นทั้งหมด การวัดจึงควรรวมกันไปไม่ควรแยก ถ้าขาดปัญญาสติก็ทำอะไรไม่ได้ สติต้องบวกกับปัญญา แล้วจึงไปควบคุมกำกับอารมณ์ เพราะฉะนั้นอารมณ์ที่แสดงออกโดยมีปัญญากำกับนั้นแหละเป็น emotional intelligence เราไม่พัฒนาแบบแยกส่วน คำว่า ไอคิว นั้นอาจเรียกว่าเป็นปัญญา แต่เป็นคนละประเภทกับปัญญาในทางพระพุทธศาสนา แต่ว่าในทางปฏิบัติจริงๆ ทั้งปัญญาทั้งอารมณ์ ทั้งความรู้ที่ถูกต้อง จะต้องไปด้วยกันทั้งหมด เพียงแต่ที่พูดถึงอีคิวเพื่อไม่ให้ไปหลงให้ความสำคัญกับไอคิวให้มากเกินไปนั่นเอง

ไตรสิกขา

การฝึกอบรมในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า ไตรสิกขา เป็นกระบวนการที่เป็นวิธีปฏิบัติ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเราจะเริ่มต้นจากตรงไหนก่อนก็ได้ เช่น เริ่มจากศีล ในการรักษาศีลต้องมีสติ ควบคุมอารมณ์ การแสดงออก ความรู้สึก ดำเนินชีวิตไปในทิศทางมีศีล หรือจะเริ่มจากข้างในคือมีสติ สมาธิ และก็มีปัญญารู้แจ้งเห็นจริงทุกสรรพสิ่ง รู้จักปล่อยวาง ไปกำจัดหรือควบคุมพฤติกรรมทางกายก่อน เช่น ไม่ลักทรัพย์ ไม่พูดเท็จ เอาเรื่องที่ทำง่าย ๆ ก่อน แต่มีผลไปพัฒนาสติ เพราะการที่เราไม่พลั้งไปทำคนด้วยการพูดคำหยาบ เมื่อรักษาศีลจะไปพัฒนาสติจะทำให้ตามจับตัวเอง พอเริ่มคิดว่าจะโกหกสติจะเป็นตัวดัด เพราะฉะนั้นสติจะพัฒนาแข็งแรงขึ้นๆ แทนที่จะโกหกเป็นนิสัย สติจะเป็นตัวกำกับความคิด ใจที่มีสติก็จะออกมาควบคุมการแสดงออกต่อไป เมื่อเพิ่มสติมากขึ้นอาจจะจัดรูปแบบการฝึกสติโดยตรงก็คือ อย่างเช่นการเดินจงกรม ปฏิบัติกรรมฐาน กำหนดลมหายใจเข้าออก จนสติมีกำลังแรงกล้าถือเป็นการพัฒนาที่จิตเลย เมื่อใจมีลักษณะที่เหมาะสมแล้ว ก็จะทำให้การแสดงออก

ดีขึ้น มีสติขึ้นมาโดยอัตโนมัติ เพราะฉะนั้นในขณะที่นั่งสมาธิจิตมีสติอย่างเต็มทีนั้น กาย วาจา ที่สงบ เป็นศีล จิตที่สงบก็เป็นสมาธิ เมื่อใช้สติตรวจสอบสิ่งต่างๆ ก็เกิดความรู้ขึ้นเป็นปัญญา ไม่ว่าจะจัดกระบวนการฝึกอบรมจากภายนอกคือเริ่มจากศีลก่อน หรือจากภายในคือกรรมฐาน ล้วนแต่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันก็คือ เจริญสติเพื่อให้เกิดความรู้ที่แท้จริงก็คือปัญญา และเมื่อมีปัญญาที่ถูกต้อง พฤติกรรมที่แสดงออกมาจะเป็นไปอย่างที่เราว่าเมื่อไรจะแสดงออกอย่างไร ความพอดีก็จะบังเกิดขึ้น

มนุษย์โดยทั่วไปจะปฏิบัติโดยมีศีลห้า ผู้ที่เป็นพ่อแม่ก็ต้องมีอะไรเพิ่มเข้าไป เป็นพระก็ต้องปฏิบัติเพิ่มมากขึ้นไปอีก ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการในการพัฒนาตน จัดเป็นกระบวนการพัฒนาการศึกษา เป็นการเรียนรู้ไปในขณะนั้น แต่ในเวลาเดียวกันทำไปเพื่อประโยชน์ของสังคม ทำให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข คือปฏิบัติตามแล้วผลที่ตามมาก็คือได้สมาชิกที่ดีของสังคม มีการเกื้อกูลกัน คือมีเป้าหมายอันเดียวกันแต่เนื้อหารายละเอียดจะหลากหลาย ไตรสิกขาในโรงเรียนทั่วไปมองว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผลจากการศึกษา คืออบรมดีเด็กจะมีศีล สมาธิ ปัญญา ไปเข้าห้องสมาธิสักชั่วโมงหนึ่งจะได้มีสมาธิ ฟังเทศน์สักหน่อยจะได้มีปัญญา แต่ในทางศาสนานั้นหมายถึงว่าในขณะที่อยู่ในห้องเรียนนั้นต้องมี ศีล สมาธิ ปัญญา ผูกสมาธิดีทำให้เรียนเก่ง มีศีลทำให้เล่นกีฬาดีขึ้นเพราะทำให้รู้จักควบคุมตนเอง พุดง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา มันจะไปเอื้อต่อการศึกษาลำเรียนในโรงเรียน ไม่ใช่เอาการศึกษาลำเรียนมาทำให้เกิด ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นกระบวนการ (process) ไม่ใช่ผลลัพธ์ (product) ถ้าเราไปมองเป็นกระบวนการเมื่อไรก็เห็นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา จะทำให้เกิด emotional intelligence แต่ถ้าทำเป็นผลลัพธ์ขึ้นมา จะไม่เข้าใจว่าทำได้อย่างไร ในขณะที่เรียนวิชาต่างๆ เข้าเรียนตรงเวลา มีระเบียบวินัย ก็เป็นศีล ตั้งใจฟังตั้งใจเรียนในขณะนั้นก็เป็นสมาธิ แล้วเกิดความรู้ ความเข้าใจต่างๆ ที่ถูกต้องในหลักวิชานั้นก็เป็นปัญญาแล้ว เพราะฉะนั้นในขณะที่ฝึกปฏิบัติในขณะที่เรียนถูกต้อง ในขณะนั้นเองไตรสิกขามันเกิด มันจึงเป็นกระบวนการในแง่ที่ปลูกฝังสร้างจิตใจให้ดี และเป็นผลลัพธ์เพราะมันสามารถไปปลูกฝังในจิตใจคือสร้างนิสัยที่ดีนั่นเอง จึงเป็นทั้งกระบวนการและผลลัพธ์ในตัว

บทบาทของนักวิจัยในสังคมปัจจุบัน¹

ศ.ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต²

1. สภาพโลกในอนาคต

โลกที่เคยมีความสัมพันธ์กันมีผลกระทบกระทั่งซึ่งกันและกันในเชิงอุดมการณ์ (Ideology) และเชิงภูมิศาสตร์การเมือง (Geopolitics) อันก่อให้เกิดภาวะประสพค้ำจะเอาชนะกัน ได้สร้างสมอาวุธเพื่อเป็นอำนาจต่อรอง จนทำให้เศรษฐกิจไม่สามารถรองรับฐานอำนาจทางการเมืองได้จะค่อยๆ แปรสภาพไปเป็นเชิงภูมิเศรษฐศาสตร์ (Geoeconomics) ทั้งนี้เพราะอุดมการณ์ทางการเมืองซึ่งเคยมีความขัดแย้งกันอย่างสูงระหว่างค่ายโลกเสรีและค่ายโลกคอมมิวนิสต์ได้ลดลงด้วยความฟ่ายแพ้ของคอมมิวนิสต์ด้วยเหตุผลเชิงเศรษฐกิจ

โลกที่ไม่เคยมีความเกี่ยวข้องกันในเชิงสภาพแวดล้อม ได้แปรผันไปจนกระทั่งทำให้มลพิษจากแหล่งหนึ่งแพร่กระจายไปยังอีกแหล่งหนึ่ง ข้ามพรมแดนอาณาเขตของประเทศ ทั้งนี้เพราะขนาดการผลิตได้ใหญ่ขึ้นและมีการนำสินค้าและบริการไปขายกระจายไปทั่วทุกอาณาบริเวณของโลก ความสัมพันธ์อันเนื่องมาจากอาณาเขตนิเวศวิทยาได้กินขอบเขตกว้างขวางไปทั่วทั้งโลกการตัดไม้ทำลายป่าในบริเวณหนึ่งมีผลให้เกิดความแห้งแล้งไม่เฉพาะบริเวณที่ตัดป่า แต่ยังมีผลไปทั่วทั้งทวีป การใช้สารทำลายไอโซนได้ทำให้เกิดรูโอโซนบริเวณขั้วโลกเหนือและขั้วโลกใต้ อันอาจทำให้เกิดผลกระทบอย่างสูงต่อชีวิตพืชสัตว์และมนุษย์ จนมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่ามนุษย์เพิงอยู่บนผิวโลกมาเพียงสองล้านปี

โลกที่เคยมีประเทศและอาณาจักรเพียง 50-60 ประเทศและอาณาจักรก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่งบัดนี้เพียงชั่วเวลา 80 ปี ด้วยเหตุผลทางสังคมประชาธิปไตยเสรีมีประเทศในโลกเกือบ 200 ประเทศ และหากมุ่งเพียงสิทธิเสรีภาพของกลุ่มคนเชิงมานุษยวิทยาตามเชื้อชาติและภาษาอาจมีกว่า 3,000 - 4,000 เผ่าพันธุ์ที่ประสพค้ำจะปกครองตนเองเป็นประเทศโดยไม่คำนึงถึงเหตุผลเชิงเศรษฐกิจ บทบาทของสหประชาชาติต่อสังคมเหล่านี้จะเป็นเช่นไรเป็นปัญหาระดับโลก

โดยสรุปโลกมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันไปหมดเพราะการติดต่อค้าขายและสื่อสารโทรคมนาคมทั้งโลกจะมีความสัมพันธ์กันเชิงเศรษฐกิจและการค้ามากขึ้นเศรษฐกิจโลกขึ้นอยู่กับการค้าและการค้าเสรีจะช่วยยกระดับเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตมากขึ้นโดยเฉพาะถ้าการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปไม่กระทบกระทั่งเทือนต่อวิถีชีวิตสังคมและวัฒนธรรมมากนักไม่กระทบกระทั่งเทือนต่อสิ่งแวดล้อมมากนัก การปรับเปลี่ยนแปรเปลี่ยนสภาพสังคมวัฒนธรรมด้วยเหตุผลทางการค้าและ

¹ จากวารสารพฤติกรรมศาสตร์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 สิงหาคม 2537

² ประธานกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

เทคโนโลยีคงเป็นสิ่งที่ย้อนกลับได้ยากโดยที่ทั้งโลกมีปัญหาด้านการค้าเสรี ประเทศต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกันจึงจับกลุ่มกันเพื่อค้าขายภายในกลุ่มอย่างเสรีและบางกลุ่มก็มีแนวโน้มจะรวมตัวเป็นกลุ่มการเมืองใหญ่ขึ้น 3 กลุ่มนี้ได้แก่

1. กลุ่มยุโรปตะวันตก
2. กลุ่มอเมริกาเหนือ
3. กลุ่มเอเชียตะวันออกและอาเซียน

หาก 3 กลุ่มนี้ไม่เพียงแต่ร่วมมือกันเองภายในกลุ่มแต่ร่วมมือกับกลุ่มอื่นและประเทศอื่นในโลก รวมทั้งผลิตสินค้าและบริการที่มีคุณภาพรบกวนสิ่งแวดล้อมน้อยขนาดของโลกก็น่าจะดำเนินไปในทิศทางที่ดีแต่ในทางตรงกันข้ามหากมุ่งชิงดีชิงเด่นก็ตกกันกันอนาคตของสังคมมนุษย์ก็จะเป็นไม่แจ่มใสและอาจถึงขั้นวิกฤติที่ทำลายระบบนิเวศและตนเองในที่สุด

2. ไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเชิงเศรษฐกิจ

ในช่วงสามสิบปีแห่งยุคพัฒนาเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงมากประมาณร้อยละ 7 ต่อปี ในขณะที่อัตราเงินเฟ้ออยู่ในระดับต่ำเฉลี่ยต่ำกว่าร้อยละ 4 ต่อปีอัตราการเพิ่มของประชากรก็ลดลงจากร้อยละ 3.4 ต่อปีจนถึงร้อยละ 1.4 ต่อปี ในปัจจุบัน นอกจากนั้นในช่วงเวลา 4 ปี นับตั้งแต่ พ.ศ. 2530-2533 อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจเฉลี่ยสูงกว่าร้อยละ 10 ต่อปี ซึ่งสูงสุดในโลกในปัจจุบันและอนาคตก็คาดว่าอัตราการเติบโตเฉลี่ยจะอยู่ในระดับร้อยละ 7-8 ต่อปีต่อเนื่องไปตลอดช่วงทศวรรษนี้ด้วยการเติบโตทางเศรษฐกิจดังกล่าว ประเทศไทยจึงอยู่ในสถานะทางเศรษฐกิจดี ปรับตนเองจากประเทศยากจนเป็นประเทศพหุอันจะกินแต่การเติบโตนี้ก็ทำให้ทำลายสิ่งแวดล้อมไปมากและเป็น การเติบโตในเมืองในชนบทก็ยังมีปัญหาความยากจนอยู่

ปัญหาหลักของการเติบโตอย่างรวดเร็วนี้คงมี 4 ประการคือ

1. ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
2. ความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบท คนรวยและคนจน จนก่อให้เกิดปัญหาสังคม
3. สิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานไม่เพียงพอกับการเติบโต
4. คุณภาพประชาชนและแรงงานยังไม่สูงเพียงพอทั้งนี้เนื่องมาจากการศึกษา

ในขณะที่เดียวกันประเทศในกลุ่มอาเซียนก็เติบโตมาด้วยกันอย่างรวดเร็วจนกลายเป็นภูมิภาคที่เติบโตเร็วที่สุดในโลกเพราะมีทรัพยากรธรรมชาติมีทรัพยากรมนุษย์ดีพอสมควรผนวกกับการจัดการที่ดี

ในระยะเดียวกันนี้ประเทศในอินโดจีนและจีนก็เติบโตเร็วติดตามมาเช่นเดียวกับญี่ปุ่นเกาหลีใต้หวัน ฮองกงและสิงคโปร์ซึ่งเติบโตมาก่อนก็ยังคงสภาพความเติบโตเช่นเดียวกันจนทำให้กลุ่มอาเซียนและเอเชียตะวันออกจะทวีความสำคัญยิ่งขึ้นในอนาคตโดยเฉพาะเมื่อจะมีการขยายการค้ากว้างขวางออกไปข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกและลงไปยังออสเตรเลียและนิวซีแลนด์รวมทั้งหมู่เกาะแปซิฟิกได้ด้วย

ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะการคมนาคมการสื่อสารโทรคมนาคมอันก้าวหน้าที่สามารถจะหาแหล่งวัตถุดิบการวิจัยและพัฒนาและการกระจายสินค้าและบริการข้ามชาติได้อย่างค่อนข้างเสรี

หากพิจารณาเชิงภูมิศาสตร์เปรียบเทียบกับกลุ่มประเทศอาเซียนประเทศไทยมีความได้เปรียบสูงเพราะเป็นจุดที่ติดต่อได้กับกลุ่มประเทศในคาบสมุทรอินโดจีนได้อย่างดีเพราะมีอาณาเขตติดต่อกับลาว เขมร และถ้าสร้างเส้นทางผ่านลาวและพม่าก็สามารถติดต่อกับจีนตอนใต้ได้เป็นอย่างดี ระยะเวลาโดยถนนจากจีนตอนใต้ผ่านลาวหรือพม่ามายังไทยและอ่าวไทยใกล้กว่าเส้นทางถนนผ่านจีนไปยังทะเลจีนเสียอีกดังนั้นการสร้างถนนเชื่อมต่อยังประเทศเหล่านี้จะนำไปสู่ตลาดการค้าที่ดี

การเติบโตนี้ก็มีใช้จะมีแต่ผลบวกอย่างเดียว ปัญหาที่ติดตามมาคือการแข่งขันในเชิงการผลิตอย่างรุนแรง การทำลายสิ่งแวดล้อม การศึกษาของประชากรไม่เพียงพอและการไม่ได้เหลียวแลดูแลมรดกทางศิลปวัฒนธรรมอย่างเพียงพอ

3. การส่งผลกระทบต่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในอนาคต

โลกในอนาคตจะเป็นโลกที่พยายามหาความพอดีระหว่าง การแข่งขันและความร่วมมือแข่งขันกันในการการค้าที่มีการค้าขายจากแหล่งต้นทุนการผลิตต่ำ ส่งสินค้าและบริการไปขายทั่วโลกทั้งนี้โดยอาศัยเทคโนโลยีมาช่วยลดต้นทุนเพื่อที่จะลดต้นทุนการผลิตและบริการก็จะต้องมีความร่วมมือกันระหว่างหน่วยการผลิตย่อยที่มีต้นทุนต่ำทั้งนี้ก็โดยใช้การบริหารจัดการที่ทันสมัยซึ่งอาศัยการสื่อสารโทรคมนาคมความพอดีในการแข่งขันและความร่วมมือนี้จะพัฒนาต่อเนื่องยั่งยืนได้ก็ต้องอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจในพื้นฐานของสังคมต่างๆ และบนพื้นฐานของการผลิตและการบริการที่ไม่มีผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากนัก หากจะมีผลกระทบบ้างก็ต้องใช้เวลาแก่การปรับตัวของธรรมชาติ

เศรษฐกิจและการค้าของโลกจะมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันไปทั่วทั้งโลกเพราะคลื่นของการสื่อสารคมนาคมจะแพร่กระจายไปทั่วโลก ดังนั้นประเทศไทยจะต้องสร้างฐานของความเป็นปึกแผ่นทั้งด้านสังคมและวัฒนธรรมและวิทยาศาสตร์อันเป็นความรู้สากลด้วย

เศรษฐกิจที่ค่อนข้างเสรีอันเชื่อมโยงกันไปทั่วโลกนั้นมีผลสืบเนื่องมาจากระบบการปกครองที่ค่อนข้างเสรียึดหลักเสรีประชาธิปไตยอันเคารพถึงสิทธิเสรีภาพของประชาชนเป็นหลัก การเมืองการปกครองในลักษณะนี้จึงเกื้อหนุนต่อระบบเศรษฐกิจเสรีซึ่งเป็นกระแสของสังคมโลกในปัจจุบัน ขณะเดียวกันสังคมต่างๆ ในเอเชียอันมีปรัชญาการปกครองดั้งเดิมสืบเนื่องมาจากลัทธิขงจื๊อก็ยังมีลักษณะที่ฝ่ายปกครองหรือสังคมมีสิทธิเหนือประชาชนโลกในอนาคตคงต้องหาความพอดีระหว่างอำนาจและสิทธิของชุมชนและสังคมกับสิทธิเสรีภาพของประชาชนอันเป็นการดำเนินชีวิตและระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ลักษณะรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้างในแนวทางเช่นนี้สังคมไทยและการศึกษา

ไทยจะต้องมีทิศทางที่แน่ชัดปรับตัวเองเข้าสู่กระแสของโลกในด้านเศรษฐกิจสังคมและการเมืองแต่ยังคงมีเอกลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของชนชาติไทยอยู่

ประเทศไทยเองก็ได้เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าสามสิบปีประสบผลสำเร็จบ้างแต่ก็มีปัญหาติดตามมาเพราะการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมไม่สามารถกระทำได้รวดเร็วเช่นการพัฒนาเศรษฐกิจ

ขณะเดียวกัน ประเทศกำลังพัฒนาในภูมิภาคนี้และในแถบอื่นของโลกก็ได้ปรับปรุงตนเองได้ตามการพัฒนาที่ดีๆ อย่างต่อเนื่อง

ดังนั้นในอนาคตประเทศไทยจะต้องเร่งพัฒนาการผลิตและบริการที่ใช้เทคโนโลยีสูงขึ้นแต่ขณะเดียวกันต้องพยายามเลือกเทคโนโลยีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมการพัฒนาเช่นนี้ต้องวางอยู่บนพื้นฐานของความรู้ความเข้าใจทั้งในด้านสังคมวัฒนธรรมทั้งของประเทศเราเองและประเทศเพื่อนบ้านและประเทศคู่ค้าขายและการติดต่อต่างๆ ด้วยที่สำคัญที่สุดก็คือประเทศไทยจะต้องมีประชากรที่มีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์สูงขึ้น เพราะวิทยาศาสตร์เป็นความรู้พื้นฐานในการดำรงชีวิตเป็นความรู้พื้นฐานในการประกอบอาชีพและเป็นความรู้ที่มนุษย์ใฝ่หาเพื่อเรียนรู้ความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัวและธรรมชาติในตัวเราเอง

การที่จะพัฒนาให้ประชากรชาวไทยได้มีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ให้ดีขึ้นและทั้งที่จะใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือพื้นฐานในการพัฒนานั้นจะต้องมุ่งพัฒนาการศึกษาการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกโรงเรียนรวมทั้งจะต้องมีความร่วมมืออย่างต่อเนื่องจากวงการสื่อมวลชนด้วย

4. ภาพในอนาคตที่สังคมไทยต้องเผชิญ

ประเทศไทยจะต้องมีบทบาทมากขึ้นในคาบสมุทรอินโดจีนอาเซียนเอเชียตะวันออกเฉียงและโลกสังคมไทยจะต้องสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคม โดยยึดมั่นในวัฒนธรรมที่เอื้อกลุ่มอ่าวผ่านสั้นผ่านยาวเดินทางสายกลางหาความพอดีระหว่างการแข่งขันและความร่วมมือเข้าใจในสังคมวัฒนธรรมของเพื่อนบ้านมากขึ้น

สังคมไทยจะต้องเน้นความเป็นปึกแผ่นในอุดมการณ์ประชาธิปไตยหาความพอดีระหว่างสิทธิเสรีภาพของเอกัตบุคคลและผลประโยชน์โดยรวมของรัฐเปิดโอกาสให้มีเวทีแสดงความคิดเห็นและมีการตัดสินใจที่แน่วแน่มั่นคง โดยยึดผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่เป็นหลักลดความขัดแย้งชิงเด่นในการสร้างโอกาสทางการเมืองรวมพลังความสามารถในการชิงดีชิงเด่นกันเองภายในประเทศ เป็นพลังความสามารถในการเผชิญโลกทางเศรษฐกิจและการค้าภายนอกประเทศสังคมไทยจะเป็นเช่นนี้ได้ก็ต่อเมื่อได้คนเก่งและดีเป็นผู้แทนและผู้นำรัฐบาล

ชาวไทยจะมีคุณภาพชีวิตและสังคมที่ดีขึ้นได้ก็ต้องอาศัยความรู้ความสามารถในการเสาะหาพลังงานและทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ขณะเดียวกันต้องรักษาและฟื้นฟูคุณภาพสิ่งแวดล้อมด้วย สังคมไทยจะต้องใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากขึ้นในด้านการผลิตและการบริการ

ทั้งโลกจะมีการติดต่อคมนาคมสื่อสารกันมากขึ้นชาวไทยไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบทห่างไกล จะได้รับข่าวสารทางหนังสือพิมพ์วิทยุและโทรทัศน์เท่าเทียมกันจะมีชาวต่างชาติไปท่องเที่ยวทั่วทุก ห้วระแหงในบ้านเมืองและชาวไทยก็จะมีโอกาสไปเยือนต่างประเทศมากขึ้นถ้าชาวไทยไม่มีความเข้าใจ ในรากลึกทางสังคมวัฒนธรรมไทย เยาวชนไทยก็อาจจะโอนเอนไปตามแฟชั่นของยุคสมัยโดยไร้สาระ

จะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างคาดไม่ถึงจากสังคมเกษตรเป็นสังคมอุตสาหกรรมจากสังคม ชนบทเป็นสังคมเมืองจากครอบครัวขยายสู่ครอบครัวเดี่ยวและโดยที่จะมีการสาธารณสุขและการ แพทย์ดีขึ้นชาวไทยจะมีอายุยืนยาวมากขึ้นสังคมไทยจะมีผู้สูงอายุมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกเช่นนี้จำเป็นจะต้องมีแรงยึดเหนี่ยวทางจิตใจแรงยึดเหนี่ยว ทางสังคมโดยจะต้องมีความยึดมั่นในศาสนาธรรมและศีลธรรม

5. ความคาดหวังต่อการวิจัย

สังคมในอนาคตจะมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ทั้งภายในประเทศจะต้องหาความสมดุลพอดี ระหว่างการพัฒนาก้าวหน้าไปข้างหน้ากับการอนุรักษ์มรดกของสังคมทั้งด้านวัฒนธรรมและศิลปะ ระหว่างการพัฒนาชุมชนเมืองและการพัฒนาชนบทระหว่างการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและการดูแล สิ่งแวดล้อมระหว่างการยึดมั่นในเอกภาพของความเป็นไทยและการติดต่อสื่อสารคมนาคมกับสังคม โลกระหว่างการแข่งขันกับการร่วมมือนอกจากนี้สภาพการณ์รอบโลกก็也将มีความซับซ้อนมากขึ้นเช่นกัน เพราะทั้งโลกมีความสัมพันธ์กันเชิงการค้าและเศรษฐกิจคลื่นของโลกเสรีซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของ ข่าวสารข้อมูลจะทำให้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในโลกแพร่กระจายไปทั่วโลกอย่างรวดเร็วสังคมไทยจะ เผชิญอนาคตได้โดยมีการเตรียมตัวเตรียมพร้อมจะเผชิญโอกาสได้ก็ต่อเมื่อมีการวางนโยบายมีการ ตัดสินใจจากการวิเคราะห์ภาพในอนาคตได้ชัดเจน

ดังนั้นการวิเคราะห์วิจัยโดยอาศัยพื้นฐานความรู้จากวิชาการและประสบการณ์จึงเป็นหัวใจ ของการวางนโยบายที่ชัดเจนและมีความเป็นไปได้ การวิจัยจะต้องเป็นไปอย่างตรงไปตรงมาตามหลัก วิชาและประสบการณ์ที่สอดคล้องกับสังคมไทยการวิจัยที่ส่งผลให้เห็นถึงทางเลือกใหม่ส่งผลให้เห็นถึง กระบวนการใหม่หรือสิ่งอำนวยความสะดวกใหม่หรือผลผลิตใหม่อันเป็นประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิต และสังคมและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาที่ต่อเนื่องและยั่งยืนเป็นประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมกันอย่าง สันติจึงเป็นความคาดหวังที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

6. บทบาทของนักวิจัย

เพื่อให้ผลการวิจัยมีความรอบคอบมีผลประโยชน์ต่อส่วนรวมนักวิจัยควรมีบทบาทที่เป็นผู้เฝ้ามองสังคม มากกว่าเป็นผู้ปฏิบัติการโดยตรงต้องเข้าใจบริบทแวดล้อมเลือกเรื่องวิจัยอันเป็นประโยชน์และมีจรรยาบรรณสรุปได้ดังนี้

6.1 บริบท

นักวิจัยจะต้องเข้าใจบริบทในระดับกว้างระดับโลกระดับภูมิภาคและบริบทของสังคมไทย ในระดับถัดลงมาจะต้องเข้าใจสภาพแวดล้อมของเรื่องที่จะวิจัยทั้งนี้เพราะบริบทจะเป็นตัวกำกับตัวกระตุ้นหรือตัวถ่วงที่จะมีผลต่อการวิจัยและสามารถส่งผลกระทบต่อผลการวิจัยว่าจะนำไปปฏิบัติได้หรือไม่ บริบทดังกล่าวควรจะต้องมองให้รอบทั้งบริบทรอบตัวและบริบทในตัวเองในจิตใจของตนเอง

6.2 การเลือกเรื่องวิจัย

เรื่องวิจัยควรมีคุณลักษณะหรือส่งผลดังต่อไปนี้

เรื่องที่วิจัยควรจะเป็นการเพิ่มพูนความรู้ใหม่เปิดประตูสู่โลกใหม่หรือมิฉะนั้นก็ต้องมีผลต่อสังคมที่ยกระดับคุณภาพชีวิตและสังคมให้ดีขึ้น

การวิจัยที่มุ่งไปยังการพัฒนาที่ยั่งยืนมุ่งอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง สิ่งที่จะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษคือการมุ่งแก้ปัญหาระยะสั้นจะต้องไม่ส่งผลให้เกิดผลเสียในระยะยาว แต่ถ้าสามารถแก้ปัญหาระยะสั้นในแนวทางที่จะสร้างแนวทางสู่การมุ่งผลระยะยาวได้จะเป็นประโยชน์อย่างสูง

โดยที่การพัฒนาใดๆ ก็ตามมักจะส่งผลให้เกิดประโยชน์แก่คนบางกลุ่มแต่เกิดผลเสียต่อกลุ่มอื่นดังนั้นจะต้องหาทางลดความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มต่างๆ โดยมุ่งผลประโยชน์ต่อคนกลุ่มใหญ่ โดยส่วนรวมให้มากที่สุด

การวิจัยที่วางอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมจะเป็นการปูพื้นฐานประชาธิปไตยและการวิจัยส่งเสริมประชาธิปไตยจะเป็นผลประโยชน์โดยตรงต่อส่วนรวม

ทั้งนี้ที่การวิจัยเชิงวิเคราะห์ปัญหามุ่งหาปัญหามุ่งหาเหตุผลเหตุก็เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นแต่การมุ่งวิจัยเชิงรุก วิจัยอนาคตจะเป็นประโยชน์สูงต่อการดำเนินชีวิตในอนาคตการวิจัยในเชิงการทำแบบจำลอง (Pilot Project Research) เป็นสิ่งจำเป็นที่จะหาวิธีการหรือผลผลิตใหม่อันจะเป็นประโยชน์

6.3 บทบาทและจรรยาบรรณของนักวิจัย

นักวิจัยจะต้องซื่อสัตย์สุจริตต่อวิชาการและวิชาชีพใช้หลักวิชาผสมผสานกับประสบการณ์ นักวิจัยต้องมีความรู้สึกและรู้กว้างพอ

นักวิจัยจะต้องมีความเป็นกลางทางการเมืองโดยไม่มุ่งทำเพื่อประโยชน์ของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่ง ต้องมีความเป็นกลางมุ่งผลประโยชน์ต่อส่วนรวมและต่อความซื่อสัตย์ทางวิชาการ

นักวิจัยจะต้องเข้าใจถึงผลกระทบและผลของการวิจัยที่จะส่งต่อไปในอนาคต (implications) ทั้งด้านสังคมเศรษฐกิจการเมืองและด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต้องเข้าใจผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบและต้องชี้แจงแสดงทั้ง 2 ด้าน

นักวิจัยต้องมีความกล้าที่จะแถลงผลงานแม้ว่าผลงานนั้นจะมีผลกระทบถึงตนเอง

นักวิจัยจะต้องช่วยฝึกนักวิจัยรุ่นน้องต่อไปโดยช่วยอธิบายแนะนำหลักวิชาช่วยแนะนำถกแถลงตัวต่อตัวกับนักวิจัยรุ่นน้อง ให้อ่านเป็นลูกมือในลักษณะพี่สอนน้องให้น้องเฝ้าดูและวิเคราะห์วิจารณ์ซักถามช่วยจัดสัมมนาเพื่อให้นักวิจัยรุ่นน้องได้เรียนรู้จากเพื่อนนักวิจัยรุ่นเดียวกัน นักวิจัยต้องชวนนักวิจัยรุ่นน้องให้ไปร่วมในการประชุมทางวิชาการที่มีนักวิจัยอาวุโสแถลงผลงาน มีการถกเถียงกันระหว่างเอตทัคคะหลายๆ คนการอภิปรายปัญหาโดยนักวิจัยอาวุโสจะทำให้นักวิจัยรุ่นเยาว์ได้มองเห็นแนวความคิดอันหลากหลายได้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งนักวิจัยจะต้องช่วยแนะนำให้นักวิจัยรุ่นน้องทดลองนำความรู้จากผลงานวิจัยไปปฏิบัติ

7. สรุป

โดยสรุปนักวิจัยจะต้องมีทัศนคติกว้างไกลไม่คับแคบ คำนึงถึงบริบททั้งภายนอกภายในจิตใจของตนศึกษาวิเคราะห์เรื่องอันเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมมุ่งผลต่อคุณภาพชีวิตและสังคมที่ดีขึ้น มุ่งการพัฒนาที่ต่อเนื่องและยั่งยืน ทั้งนี้โดยใช้ปัญญาและมีสติตั้งมั่นโดยรู้ที่กำลังทำอะไรด้วยความซื่อสัตย์สุจริต นักวิจัยต้องมีความกล้า เข้าใจผล ชี้แจงทั้งทางบวกและลบ นักวิจัยจะต้องมุ่งนำความรู้สู่การปฏิบัติที่จะก่อให้เกิดผลดีต่อส่วนรวมเพื่อชีวิตและสังคมที่ดีขึ้นมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

สู่ทางวิจัยสู่ความเป็นเลิศและสากล¹

ศ.ดร.พจน์ สະเพียรชัย²

1. ความสำคัญของความเป็นเลิศและเป็นสากลของงานวิจัยในมหาวิทยาลัย

เมื่อจำแนกระบบการศึกษาออกตามระดับ ตั้งแต่ระดับอนุบาล ประถมศึกษา ระดับอุดมศึกษา แต่บทบาทของมหาวิทยาลัยมิได้มีอยู่ในวงแคบๆ เพียงแต่รับช่วงงานสอนหรือให้การศึกษาหรือผลิตคนที่ส่งมอบมาจากระดับที่ 2 หรือมัธยมศึกษา เพื่อสร้างกำลังคน เพื่อป้อนระบบเศรษฐกิจเท่านั้น

เมื่อพิจารณาภารกิจของมหาวิทยาลัยจากปรัชญาดั้งเดิมที่ก่อกำเนิดมหาวิทยาลัยขึ้นมาในโลก นับตั้งแต่มหาวิทยาลัยชาเลอร์โน ก่อตั้งขึ้นในประเทศอิตาลีในศตวรรษที่ 9 อันเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก จะเห็นได้ว่าบทบาทหรือพรมแดนของภารกิจมหาวิทยาลัยมิได้จำกัดอยู่เพียงเป็นส่วนหนึ่งของบันไดขั้นสูงของการศึกษาเท่านั้น จุดเด่นหรือภารกิจหลักของมหาวิทยาลัยที่แตกต่างจากสถาบันการศึกษาในรูปอื่นอยู่ที่ความเป็นเลิศทางวิชาการ คุณสมบัติประการนี้บ่งชี้ว่า ภารกิจหลัก/พันธกิจหลักของมหาวิทยาลัยนั้น ต้องมุ่งสนองและเสริมความไพบูรณ์ของประชาคมวิชาการ หรือวิชาชีพสากล ควบคู่ไปกับการรับใช้ สังคมที่สถาบันนั้นสังกัดอยู่ ตามนัยดั้งเดิมของความหมายของ University

ประเด็นนี้หมายความว่า ความรู้ ความจริง เป็นจุดมุ่งหมายปลายทางของมหาวิทยาลัย จะต้องแสวงหานั้น ไม่ควรจะมีลักษณะสุกเอาเผากิน ที่ไม่ชัดเจนแจ่มแจ้ง หรือเป็นจริงในวงแคบ มีประโยชน์หรือขอบข่ายการนำไปใช้ได้เพียงเฉพาะแวดวงแคบๆ หรือสนใจเพียงสถานการณ์หรือปัญหาเฉพาะหน้า ตรงกันข้ามวิทยาการผลการเสาะแสวงหาของมหาวิทยาลัยจะต้องเน้นหนักเรื่องคุณภาพและแสวงหาความเป็นเลิศ ความเป็นสัจธรรมของวิชาการ ในสภาพอุดมคตินั้นพึงลวงพ้นข้อจำกัด หรือขอบเขตหรือพรมแดนใดๆ ไม่ว่าจะเป็นทางภูมิศาสตร์ ทางการเมือง วัฒนธรรม และเวลา คือความเป็นจริงตลอดไป และตลอดกาล เป็นนิรันดร์หรืออวกาศโกนั้นเอง คือไม่มีขอบเขตในเรื่องเวลาและสถานที่

สัจจะที่เป็นอวกาศโกนี้เป็นหน้าที่ของมหาวิทยาลัยจะต้องแสวงหาเป็นหน้าที่พิเศษ เป็นหน้าที่หลักและสำคัญยิ่ง หน้าที่นี้เรียกเป็นภาษาสั้นๆ ว่า “การวิจัย” ก็เพราะการวิจัยนี้จึงต้องการปัจจัยอื่นๆ ที่จะเกื้อหนุนให้ผลิตความรู้ ความจริง ที่เป็นอวกาศโกได้เช่น ปัจจัยเรื่องความเป็นอิสระทางความคิด การจะแสวงหาสัจจะได้นั้นต้องการความเป็นอิสระ ดังตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า ถึงกับทรงสละบ้านเมือง

¹ จากวารสารพฤติกรรมศาสตร์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 สิงหาคม 2537

² อธิการบดี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ไปหาความอิสระ จนบรรลุนิพพาน และก็ประกาศสัจธรรมออกมาเป็นอภินิหาร บัณฑิตพื้นฐานของความเป็นเลิศและเป็นสากลจึงอยู่ที่ความมีอิสระทางความคิดปราศจากความวิตกกังวล และเป็นตัวของตัวเอง และมีเสรีภาพ ดังนั้นสถาบันวิจัยจึงต้องสร้างเงื่อนไข บรรยากาศ จูงใจ และสนับสนุนให้มีการสร้างสรรค์และพัฒนาความรู้ในลักษณะที่เป็นสัจจะที่เป็นอภินิหาร

สภาวะของการวิจัยดังกล่าวนี้เป็นสภาวะตามอุดมคติในทางปฏิบัติ การวิจัยก็ต้องมีส่วนปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นๆ ที่มีอิทธิพลต่างๆ ต่อความเป็นเลิศและความเป็นสากลของการวิจัย เช่น ความสอดคล้องและการตอบสนองต่อความต้องการของสังคม เช่นช่วยชี้แนะแก้ปัญหาให้กับสังคมด้วย ก็เป็นสาระที่สำคัญของการวิจัยที่จะให้เป็นเลิศและเป็นสากลอีกโสดหนึ่งด้วย

การวิจัยเป็นวิธีการที่มีระบบแบบแผนที่ใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความรู้และความจริงที่เรียกว่าเป็น “สัจจะที่เป็นอภินิหาร” หรือ อาจจะเรียกว่าเป็นความจริงที่เป็นนิรันดร์ ถ้าการวิจัยใดก่อให้เกิดข้อความรู้ความจริงที่เป็นอภินิหารแล้ว การวิจัยนั้นก็เป็นเลิศและเป็นสากล เพราะว่าความเป็นเลิศนั้นหมายถึงคุณภาพและมาตรฐานที่ดีที่สุดของการวิจัย ส่วนความเป็นสากลนั้นหมายถึงความไร้ขอบเขตหรือเป็นอภินิหารคือไร้ขอบเขตทั้งกาลและเทศะหรือเวลาและสถานที่ ดังนั้นความเป็นเลิศและความเป็นสากลของงานวิจัยจึงเป็นของคู่กันประดุจหัวและท้ายของเหรียญเดียวกัน

การวิจัยอาจมองได้ในสองลักษณะด้วยกันคือ การวิจัยพื้นฐานและการวิจัยประยุกต์ การวิจัยพื้นฐานเป็นการวิจัยเพื่อหาความจริงโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากความรู้ ความจริงนั้นๆ เป็นการวิจัยเพื่อเสริมสร้างกฎ เกณฑ์ และทฤษฎี ส่วนการวิจัยประยุกต์เป็นการวิจัยเพื่อนำความรู้ที่ได้จากการวิจัยพื้นฐานไปทำวิจัยต่อเพื่อประโยชน์ต่อมนุษยชาติ เพื่อเป็นการพัฒนาเทคโนโลยี หรือพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและการเมืองนั่นเอง คุณภาพของการวิจัยพื้นฐานและการวิจัยประยุกต์ก็เป็นอีกแง่มุมหนึ่งของความเป็นเลิศและความเป็นสากลของงานวิจัยในมหาวิทยาลัย

2. แนวนโยบายและมาตรการเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อความเป็นเลิศและเป็นสากล

ตามแผนระยะยาวของทบวงมหาวิทยาลัยได้กำหนดนโยบายและมาตรการเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อความเป็นเลิศและเป็นสากลไว้ดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดพื้นฐาน

เร่งพัฒนาขีดความสามารถของสถาบันอุดมศึกษาในด้านการวิจัยเพื่อความเป็นเลิศทางวิชาการ ให้สามารถสร้างและผสมผสานองค์ความรู้สากล เทคโนโลยีและภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ อีกทั้งให้งานวิจัยของระบบอุดมศึกษาไทยได้เสริมบทบาทของประเทศในประชาคมโลก ทั้งนี้ โดยเน้นการปรับปรุงการบริหารและการดำเนินงานวิจัยในสถาบันอุดมศึกษาให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น มีการกำหนดทิศทางการวิจัยระดับสถาบันที่ชัดเจน การสร้าง

ความเป็นเลิศเฉพาะทางตลอดจนการระดมทรัพยากรและความร่วมมือด้านการวิจัยจากแหล่งต่างๆ อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

2.2 นโยบาย

1. สร้างความสมดุลระหว่างการวิจัยพื้นฐานและการวิจัยประยุกต์ เพื่อนำและรองรับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศอย่างต่อเนื่องและเพื่อวางรากฐานการพึ่งพาตนเองด้านองค์ความรู้และเทคโนโลยีในระยะยาว

2. ส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาเพื่อกระตุ้นการขยายตัวของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม

3. ส่งเสริมการวิจัยในบางสาขามากยิ่งขึ้น เช่น การวิจัยเชิงนโยบายเพื่อนำการพัฒนาประเทศ การวิจัยเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เป็นต้น

4. ส่งเสริมการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านและประเทศคู่ค้าคู่แข่ง รวมทั้งกระตุ้นให้มีการศึกษาเกี่ยวกับประเทศไทยในต่างประเทศมากขึ้น

5. ส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าวิจัย และการเป็นแหล่งข้อมูลด้านการเมืองให้แก่สถาบันการเมืองและประชาชนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของประเทศ

6. ส่งเสริมให้สถาบันอุดมศึกษามีการกำหนดทิศทางและแผนงานการวิจัยในสาขาต่างๆ ของสถาบันอย่างชัดเจนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว เพื่อการสร้างความเป็นเลิศเฉพาะทาง

7. พัฒนาระบบงานวิจัยของสถาบันอุดมศึกษาให้มีประสิทธิภาพทั้งในด้านองค์กรทรัพยากรและโครงสร้างการดำเนินงาน รวมทั้งให้การวิจัยและกิจกรรมการเรียนการสอนเกื้อหนุนและสนับสนุนซึ่งกันและกัน

8. ส่งเสริมความร่วมมือ และการระดมสรรพกำลังระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับหน่วยงานภายนอกในการดำเนินการกิจด้านการวิจัย รวมทั้งความร่วมมือกับสถาบันวิชาการและองค์กรต่างประเทศ

2.3 มาตรการ

1. ให้รัฐและสถาบันอุดมศึกษาจัดสรรทรัพยากรและบุคลากรเพื่อการวิจัยพื้นฐานมากยิ่งขึ้น

2. ขยายขอบเขตการวิจัยและพัฒนา เพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรม โดยเฉพาะประเภทอุตสาหกรรมที่ประเทศไทยมีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบรวมทั้งใช้การวิจัยและพัฒนาเพื่อกระตุ้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอุตสาหกรรมที่ใช้ฐานทรัพยากรไปเป็นอุตสาหกรรมที่ใช้ฐานองค์ความรู้มากขึ้น

3. ให้สถาบันอุดมศึกษาที่มีความพร้อมทำการวิจัย และพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิตในภาคเกษตรกรรมมากยิ่งขึ้น ทั้งเขตเกษตรยังชีพและเขตเกษตรก้าวหน้า

6. พัฒนาให้เมืองครุฑไทยคดศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาต่างประเทศมากยิ่งขึ้นและในขณะเดียวกันให้สถาบันอุดมศึกษาไทยพัฒนาองค์กร เพื่อคณควำวิจัยด้าน Area Studies และ Country Studies มากยิ่งขึ้น

8. ให้สถาบันอุดมศึกษา มีการกำหนดนโยบายการวิจัยที่ชัดเจนของตนเอง

10. เปลี่ยนโครงสร้างการดำเนินงานของสถาบันอุดมศึกษาจากโครงสร้างที่เน้นการสอนเป็นโครงสร้างที่เน้นการวิจัยเพิ่มขึ้น โดยจัดตั้งองค์กรวิจัยรูปแบบต่างๆ เช่น สถาบันวิจัยเฉพาะทาง ศูนย์แห่งความเป็นเลิศ อุทยานวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรม เป็นต้น

12. ให้สถาบันอุดมศึกษามีการโอนย้าย หมุนเวียนบุคลากรด้านการวิจัยข้ามสถาบันหรือหน่วยงานมากขึ้น เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์ และเป็นการพัฒนาบุคลากรด้านการวิจัยให้มีประสิทธิภาพ อีกทั้งให้ปรับปรุงเกณฑ์การเลื่อนระดับของบุคลากรที่ทำงานวิจัยให้พัฒนาไปได้ในสายงานของตนเอง

14. สร้างความตระหนักในระดับผู้บริหารเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญา เพื่อกระตุ้นให้มีการระดมทรัพยากรเพิ่มเติมจากองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นบางด้าน ทั้งนี้โดยยังต้องคำนึงประโยชน์ต่อสังคมเป็นสำคัญ

15. ตั้งกองทุนเพื่อการวิจัยและพัฒนาโดยระดมความช่วยเหลือทั้งจากรัฐและแหล่งอื่นๆ

16. ให้มีการลงทุนร่วมกันในการจัดตั้งองค์กรวิจัยบางประเภทระหว่างสถาบันอุดมศึกษาและภาคเอกชนภายนอก ทั้งนี้โดยการให้แรงจูงใจด้านภาษีแก่เอกชนในการจัดตั้งองค์กรวิจัยร่วมกับสถาบันอุดมศึกษา

17. ขยายขอบเขตความร่วมมือแลกเปลี่ยนทางวิชาการและการวิจัยกับสถาบันต่างประเทศ

3. เส้นทางวิจัยสู่ความเป็นเลิศและสากล

ในการที่จะดำเนินการวิจัยไปสู่ความเป็นเลิศและความเป็นสากลนั้น มีเส้นทางที่จะเดินอันยาวไกล ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นเส้นทางที่จะต้องเดินไม่รู้จบ เพราะงานวิจัยที่จะเป็นเลิศและเป็นสากลต้องเป็นผลงานที่สั่งสมและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เป็นงานเชิงพัฒนาการของชีวิตของนักวิชาการในแต่ละสาขาวิชาการและวิชาชีพที่ไม่มีทางจะจบสิ้น จึงไม่มีงานวิจัยใดเลยที่เกิดขึ้นในสุญญากาศ หรือเริ่มต้นจากศูนย์ และไม่ม้งานวิจัยใดเลยที่สำเร็จ และสมบูรณ์ภายในตัวเอง งานวิจัยทุกชิ้นจะต้องทำต่อจากงานวิจัยอื่นๆ ที่เคยทำมาก่อนที่เคยสั่งสมมาก่อนงานวิจัยแต่ละชิ้นจึงเป็นการเสริมสร้างความรู้ความจริงเติมต่อในส่วนที่ยังเป็นช่องว่างทางความรู้ในแต่ละสาขาวิชาการวิชาชีพ งานวิจัยแต่ละชิ้นก็จะมีช่องว่างหรือชี้แนะให้ผู้วิจัยที่สนใจในเรื่องเดียวกันทำต่ออยู่เสมอไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น เส้นทางนี้จึงเป็นเส้นทางที่นักวิชาการจะต้องเดินไปไม่มีที่สิ้นสุดเป็นเส้นทางที่มนุษยชาติจะต้องเดินตลอดไปตราบนานแสนนานควบคู่ไปกับชีวิตของมนุษยชาติในโลก

เส้นทางวิจัยสู่ความเป็นเลิศและสากลจึงเป็นเส้นทางพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะประกอบไปด้วยปัจจัยหลัก ๆ 10 ประการด้วยกัน

3.1 จัดหาและพัฒนา นักวิชาการและวิชาชีพที่รักการวิจัยใฝ่รู้ในงานสาขาวิชาการและวิชาชีพของตนเอง พร้อมทั้งจัดและพัฒนาบุคลากรสนับสนุนหรือผู้ช่วย สำหรับการวิจัยให้พอเพียงและมีความสามารถสูง นักวิชาการและวิชาชีพที่ใฝ่รู้นี้ขอเรียกว่า “นักวิจัย” นักวิจัยและบุคลากรวิจัยจะต้องมีคุณภาพสูง เป็นทั้งคนเก่งและคนดีทุ่มเทเสียสละเพื่องานวิจัยอย่างต่อเนื่องและยาวนานที่เรียกว่า “กัตติดไม่ยอมปล่อย” จึงต้องเป็นผู้ที่ทำงานด้วย “ฝีมือ จิตใจและสมอง” อย่างอุตสาหะวิริยะและมุ่งมั่นต่อเนื่องที่ยาวนาน

3.2 จัดและพัฒนาระบบบริหารและการจัดการวิจัยที่ส่งเสริม สนับสนุน การวิจัย เช่น การบริหารงานบุคคลให้มีความรักและกลมเกลียวกันรวมพลังปัญญา ช่วยกันคิดช่วยกันทำวิจัยด้วยแรงสามัคคีและศรัทธาอาจจะเรียกว่า ทำงานเป็นทีมด้วยใจรักใคร่สามัคคีกันและกัน มีการเสริมพลังให้ มีขวัญและกำลังใจที่ดีอยู่เสมอในการจัดองค์กรการวิจัย จะต้องกำหนดปรัชญาและจุดมุ่งหมายขององค์กรให้ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับเข้าใจตรงกันเป็นเป้าหมายร่วมกันของทุกคนในองค์กร มีระบบการติดต่อสื่อสารที่ดี ทั้งแนวดิ่งและแนวนอนมีการวางแผนร่วมกัน มีแผนปฏิบัติการวิจัยที่ชัดเจน มีการประสานงาน

ที่ดี มีผู้นำที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับนับถือและเป็นที่พึ่งของทีมวิจัย มีวิธีการบริหารที่ดี คล่องตัว ง่ายต่อการปฏิบัติ มีความยืดหยุ่น ไม่มีระเบียบแบบแผนหมุมหมิม มีการแบ่งงานที่ชัดเจนและเป็น ธรรมชาติ มีค่าตอบแทนนักวิจัยให้เพียงพอมีฐานะ ในการเป็นอยู่ที่เลิศหรูและภาคภูมิใจ มีสวัสดิการที่พอใจ มีระบบประเมินเพื่อเลื่อนขั้นตำแหน่งที่เป็นธรรม มีระบบการติดตามงานที่ดีมีประสิทธิภาพ เป็นต้น

3.3 จัดและพัฒนาอุปกรณ์ เครื่องมือและเทคโนโลยีต่างๆ ที่จำเป็นต่อการวิจัยให้เพียงพอ เช่น เครื่องมือสำหรับการทดลองในห้องทดลองที่มีประสิทธิภาพ เครื่องคอมพิวเตอร์ และอุปกรณ์การ สื่อสารต่างๆ ที่รวดเร็วทันการและมีประสิทธิภาพ

3.4 จัดและพัฒนาห้องสมุดอัตโนมัติเพื่อการวิจัยโดยใช้ระบบเชื่อมโยงเครือข่ายด้วย คอมพิวเตอร์และระบบการสื่อสารนานาชาติเพื่อค้นหา ยืม ส่ง ถ่าย เอกสาร ข้อมูล และผลงานวิจัยที่ เกี่ยวข้อง ห้องสมุดเพื่อการวิจัยนี้ต้องได้รับการพัฒนาเป็นพิเศษ เพราะเป็นห้องสมุดเฉพาะทางเพิ่มเติม ไปจากห้องสมุดกลางของมหาวิทยาลัย ผู้วิจัยสามารถใช้ค้นหาเข้าถึงและได้รับข้อมูลที่รวดเร็วและ ถูกต้องด้วย

3.5 จัดหาและระดมงบประมาณสำหรับการวิจัยให้เพียงพอ ผู้บริหารหน่วยงานจะต้องเสาะแสวง หางบประมาณทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งในและต่างประเทศเพื่อมีงบประมาณที่เพียงพอแก่การวิจัย

3.6 จัดและพัฒนาบรรยากาศทางวิชาการที่กระตุ้นส่งเสริมการวิจัย เช่น จัดการประชุม สัมมนาให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเพื่อพัฒนาความคิดและขัดเกลาผลงานวิจัยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จัดห้องทำงานให้อิสระสะดวกสบาย และเข้าถึงห้องสมุดวิจัยได้ง่าย มีห้องประชุมสัมมนาพร้อมทั้ง อุปกรณ์จำเป็นต่อการประชุมสัมมนาให้พอเพียงมีการเชิญเกียรติแก่นักวิจัยดีเด่นหรือมีกิจกรรมเพื่อ ให้โอกาสนักวิจัยได้เสนอผลงานให้เป็นที่ประจักษ์แก่วงวิชาการและสาธารณชนทั่วไป

3.7 จัดและพัฒนาระบบการพิมพ์เผยแพร่ผลงานวิจัย ทั้งที่เป็นรูปรายงานการวิจัยเต็มรูป บทสรุป บทความที่ดีพิมพ์ในวารสารการวิจัย บทความย่อและอื่นๆ เพื่อเผยแพร่ให้กว้างขวาง ทั้งในและต่าง ประเทศ ถ้าสามารถทำได้หลายภาษาก็ยิ่งดี แต่ถ้าทำได้เป็นภาษาอังกฤษพิมพ์ในวารสารต่างประเทศ หรือพัฒนาวารสารของตนเองขึ้น อาจทำให้มีการกระจายเผยแพร่ได้กว้างขวางเป็นที่ยอมรับใช้อ้างอิง ระดับนานาชาติได้ ซึ่งก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้นักวิจัยเข้าถึงความเป็นสากลได้มากขึ้น

3.8 จัดและพัฒนาระบบเครือข่ายการอ้างอิง โดยเชื่อมโยงห้องสมุดของแต่ละมหาวิทยาลัย กับมหาวิทยาลัยอื่นๆ ทั้งในและต่างประเทศเพื่อแลกเปลี่ยนผลงานการวิจัยได้ทั่วโลก นั่นก็คือจะต้อง จัดทำฐานข้อมูลการวิจัยและสร้างเครือข่ายกับหน่วยวิจัยหรือมหาวิทยาลัยต่างๆ โดยเลือกสรร ซอฟต์แวร์ ที่เหมาะสมที่สามารถถ่ายโอนข้อมูลกันได้อย่างดีและมีประสิทธิภาพ

3.9 มีการติดต่อกับสมาคมวิชาการ วิชาชีพเดียวกันเพื่อสร้างเพื่อนนักวิชาการในระดับประเทศและต่างประเทศเพื่อเผยแพร่แลกเปลี่ยนผลงานการวิจัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นหนทางหนึ่งที่จะพัฒนานักวิจัยให้มีโลกทัศน์และการทำการวิจัยในแนวทางได้ในระดับนานาชาติ

3.10 มีการปรับเปลี่ยนและปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงทางความรู้ ความคิดในประชาคมโลกที่เกี่ยวกับการวิจัยอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างการบริหารหน่วยงานวิจัย การปรับเปลี่ยนเครื่องมือทางเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่ล้ำสมัย การปรับเปลี่ยนวาระการวิจัยหรือหัวข้อการวิจัยที่ให้อยู่ในแนวทางระดับนานาชาติ ความมีพลวัตในการปรับตัวทั้งที่เป็นระบบที่เป็นคน แนวคิด อุปกรณ์และซอฟต์แวร์ มีความจำเป็นมากที่จะทำให้งานวิจัยก้าวทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใหม่ๆ อยู่เสมอ

4.สรุป

การวิจัยสู่ความเป็นเลิศและสากล เป็นงานที่ยากแต่จะต้องทำเป็นงานเชิงพัฒนาอย่างต่อเนื่องที่จะต้องอาศัยความเพียรพยายามของนักวิจัยเองและผู้บริหาร ตลอดจนมีงบประมาณ เครื่องมือที่พอเพียงและการจัดการที่ดีมีประสิทธิภาพ การวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติต้องเน้นการวิจัยพื้นฐานในศาสตร์ต่างๆ ที่จะเป็นรากฐานในการพัฒนาเทคโนโลยีในระยะยาวกับการวิจัยประยุกต์ที่สนองตอบสภาพปัญหาและสภาพความเป็นจริงในภาคการผลิต ดังนั้นการจะทำเช่นนั้นได้ต้องมีการพัฒนาบัณฑิตศึกษาให้เป็นโปรแกรมวิจัยให้มากขึ้น พัฒนาหลักสูตรที่เน้นการวิจัยให้มากขึ้นและในที่สุดมหาวิทยาลัยก็ต้องพัฒนาเป็น Research University ให้มากขึ้น ซึ่งองค์ประกอบสิบประการที่เสนอมมาแล้วในตอนต้นก็ต้องพัฒนาให้ดีและมีประสิทธิภาพ ก็คงหวังได้ว่างานวิจัยในมหาวิทยาลัยไทยก็จะได้ “สัจจะที่เป็นเอกาลิโก” ซึ่งแปลแล้วก็คือความเป็นเลิศและสากลนั่นเอง

การพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษาในประเทศไทย¹

ศ.ดร.จรรยา สุวรรณทัต²

โครงการวิจัยและพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษาจัดเป็นโครงการสำคัญยิ่งโครงการหนึ่งที่ริเริ่มโดยสาขาวิชาคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช การริเริ่มเกิดขึ้นจากการตระหนักในความสำคัญยิ่งของงานด้านครอบครัวศึกษาหรืองานวิจัยด้านครอบครัวว่าเป็นภารกิจหลักที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเทศ โดยข้อเท็จจริงมีหน่วยงานหลายหน่วยทั้งของรัฐและเอกชนซึ่งได้ปฏิบัติงานสำคัญหลายด้านที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวทั้งโดยตรงและโดยอ้อม กระนั้นก็ตามยังไม่พบว่า มีหน่วยใดที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการจัดเก็บข้อมูลและจัดระบบข้อมูลด้านครอบครัวเป็นการเฉพาะ โครงการริเริ่มดังกล่าวนี้จึงเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกและแห่งแรกของประเทศ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ภายใต้โครงการกิตติเมธีประจำปี 2535 สำหรับโครงการในระยะที่ 1 (พ.ศ. 2536 – 2537) และโครงการกิตติเมธีประจำปี 2537 สำหรับโครงการระยะที่ 2 (พ.ศ. 2538 – 2539) การพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษาในครั้งนี้คาดว่าจะทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ของข้อมูลด้านครอบครัวศึกษาในมิติต่าง ๆ อย่างเต็มที่และมีคุณค่าโดยเฉพาะสามารถใช้เป็นแหล่งข้อมูลกลางด้านครอบครัวและเป็นตัวแบบให้แก่หน่วยงานต่าง ๆ ที่ดำเนินงานเกี่ยวกับครอบครัวได้นำรูปแบบฐานข้อมูลครอบครัวศึกษาไปปรับใช้เพื่อเป็นแนวทางการจัดเก็บและค้นคืนข้อมูลไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

โครงการวิจัยและพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษามีวัตถุประสงค์สำคัญอยู่ 5 ประการ คือ

1. เพื่อสำรวจและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับครอบครัวไทยในด้านการศึกษาวิจัยหลักสูตรการเรียนการสอน และกิจกรรมบริการวิชาการเกี่ยวกับครอบครัวที่ดำเนินการโดยหน่วยงานที่ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับครอบครัวทั้งภาครัฐและเอกชน
2. เพื่อวางโครงสร้างระบบข้อมูลครอบครัวศึกษาและพัฒนาระบบฐานข้อมูลด้านครอบครัวให้มีรูปแบบการจัดเก็บข้อมูลที่เหมาะสมและสะดวกต่อการใช้งานสำหรับเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลกลางในด้านการศึกษาวิจัย หลักสูตรการเรียนการสอนและกิจกรรมบริการวิชาการด้านครอบครัว

¹ วารสารพฤติกรรมศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 พฤษภาคม 2544

² อดีตผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

3. เพื่อวิเคราะห์และประมวลสังเคราะห์ข้อมูลด้านครอบครัวที่จัดเก็บ ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ให้ทราบถึงสถานภาพและสาระสำคัญของการศึกษาวิจัย การจัดการเรียนการสอนและการจัดบริการวิชาการด้านครอบครัว

4. เพื่อเผยแพร่รูปแบบระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษาให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายแก่หน่วยงานที่ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับครอบครัวสำหรับการนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการและการปฏิบัติ

5. เพื่อกระตุ้นให้หน่วยงานต่าง ๆ ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษา ที่สามารถนำไปสู่การประสานงานระบบเครือข่ายข้อมูลด้านครอบครัวให้เกิดการเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างหน่วยงานได้อย่างสมบูรณ์มากขึ้นในอนาคต

สำหรับด้านวิธีดำเนินการวิจัยของโครงการวิจัยและพัฒนาในส่วนที่เป็นเนื้อหาของครอบครัวศึกษาและการพัฒนาระบบสารสนเทศด้านครอบครัว ก็ได้มีการใช้วิธีการทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ แผนแบบวิจัย ได้แก่ การสำรวจและการทดลอง ส่วนเครื่องมือวิจัยที่เป็นหลัก คือ แบบสอบถามและแบบบันทึกข้อมูลครอบครัวศึกษาซึ่งสร้างขึ้น ทดลองใช้และปรับปรุงจนเหมาะสม เครื่องมือวิจัยทั้งหลายนี้ได้นำไปสอบถามองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนซึ่งทำงานเกี่ยวข้องกับครอบครัว ในด้านข้อมูลที่เป็นเรื่องหลักสูตรการเรียนการสอน กลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ตอบ ได้แก่ คณะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องครอบครัวของมหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษาอื่น ๆ ทั่วประเทศ ส่วนข้อมูลด้านโครงการกิจกรรมต่าง ๆ ด้านครอบครัว กลุ่มผู้ตอบได้คัดเลือกจากองค์กรรัฐและเอกชนซึ่งทำงานเกี่ยวข้องกับครอบครัว นอกจากนั้นเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สมบูรณ์และความคิดเห็นที่มีต่อการสร้างแบบบันทึกข้อมูลครอบครัวศึกษาที่จะนำไปใช้ในการสร้างฐานข้อมูล จึงได้มีการจัดการประชุมปฏิบัติการอีกสองครั้งเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ของครอบครัวและพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ได้ความคิดเห็นและมุมมองต่าง ๆ ที่หลากหลายจากกลุ่มผู้วิจัย และผู้ปฏิบัติทั้งในสถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัย และส่วนบุคคลผู้ซึ่งทำงานด้านการวิจัยครอบครัวหรือที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวและการนำผลงานวิจัยไปใช้ ผลจากการจัดประชุมปฏิบัติการสองครั้งนี้ได้นำไปใช้ในการพิจารณาปรับปรุงเครื่องมือบันทึกและการพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษา

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิจัยครอบครัวเป็นจำนวน 212 เรื่อง ในหัวข้อสำคัญ 20 หัวข้อ พอสรุปภาพรวมได้ว่า การวิจัยครอบครัวในขณะปัจจุบันได้เป็นจุดสนใจของนักวิจัยและนักปฏิบัติทางสังคมพฤติกรรมศาสตร์ ด้วยมีการตระหนักในความสำคัญของตัวแปรด้านครอบครัวในฐานะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและลักษณะทางจิตใจที่สำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตบุคคลและสังคม ในเชิงปริมาณแม้จะปรากฏว่ามีงานวิจัยในบางหัวข้อกระทำกันค่อนข้างมาก และมีงานวิจัยในบางหัวข้อที่ยังทำกันน้อยมาก แต่ก็ยังไม่อาจสรุปได้ว่าเป็นเพราะการขาดความสนใจในหัวข้อนั้นๆ แต่เพียง

อย่างเดียว หากอาจเป็นได้จากสาเหตุอื่นๆ อีก เช่น ความใหม่ของเนื้อหาสาระในหัวข้อวิจัยที่มีต่อผู้วิจัย ความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระในสาขาวิชาอื่นๆ ที่ผู้วิจัยไม่สนใจ หรือความไม่พอเพียงในทักษะการวิจัยที่จำเป็นในการศึกษาประเด็นปัญหาการวิจัยในหัวข้อนั้นๆ

อย่างไรก็ตาม ภายในหัวข้อ 20 ข้อ พบว่ามีรายงานวิจัยซึ่งบุคคลหรือหน่วยงานเป็นผู้กระทำกันค่อนข้างมากนั้น ได้แก่ หัวข้อวิจัยด้านการอบรมขัดเกลาทางสังคมของครอบครัว (28 เรื่อง) โครงสร้างครอบครัว (6 เรื่อง) การวางแผนครอบครัว (27 เรื่อง) ค่านิยมครอบครัว (22 เรื่อง) พัฒนาการของบุคคลในครอบครัว (21 เรื่อง) สุขภาพและการแพทย์ด้านครอบครัว (18 เรื่อง)

ส่วนหัวข้อวิจัยที่มีปริมาณกระทำในระดับกลาง ได้แก่ การปรับตัวและสุขภาพจิตของครอบครัว (13 เรื่อง) สัมพันธภาพในครอบครัว (11 เรื่อง) บทบาทหน้าที่ของครอบครัว (10 เรื่อง) การจัดการทรัพยากรครอบครัว (9 เรื่อง) สวัสดิการครอบครัว (9 เรื่อง) ปัญหาครอบครัว (8 เรื่อง) โครงสร้างครอบครัว (6 เรื่อง)

ส่วนหัวข้อวิจัยที่พบว่ายังมีผู้ทำน้อย แต่กำลังมีแนวโน้มสูงขึ้นก็คือ แบบฉบับชีวิตครอบครัว (5 เรื่อง) ความรุนแรงในครอบครัว (5 เรื่อง) การแนะแนวและการให้คำปรึกษาครอบครัว (5 เรื่อง) กฎหมายครอบครัว (4 เรื่อง) นโยบายครอบครัว (4 เรื่อง) ครอบครัวบำบัดและการฟื้นฟู (3 เรื่อง) หลักสูตร/โครงการ/กิจกรรม/การฝึกอบรมด้านครอบครัว (3 เรื่อง) และประวัติและวิวัฒนาการครอบครัว (2 เรื่อง)

จะเห็นได้ว่า งานวิจัยเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กภายใต้หัวข้อการอบรมขัดเกลาทางสังคมของครอบครัวมีผู้ทำการวิจัยมากกว่าหัวข้ออื่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ที่เกี่ยวข้องกับเด็กและครอบครัวโดยตรง

สำหรับวิธีการวิจัยพบว่า ส่วนใหญ่ยังอยู่ในรูปแบบของการวิจัยเชิงบรรยายและการสำรวจพื้นฐาน แต่การใช้วิธีวิจัยเปรียบเทียบ ทดลองและประเมิน และการนิเทศศึกษายังอยู่ในระดับน้อยในงานวิจัยบางชิ้นที่ใช้วิธีการเชิงปริมาณ พบว่าส่วนใหญ่จะใช้เพียงสถิติพื้นฐานมากกว่าสถิติขั้นสูงที่อำนาจในการทำนายตัวแปรที่ศึกษาได้ดีกว่า ส่วนการวิจัยที่จะถือได้ว่าเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพอย่างแท้จริงนั้นยังไม่ปรากฏในผลการวิเคราะห์สังเคราะห์ของการศึกษารั้งนี้

ส่วนที่เป็นกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีและเครื่องมือวิจัย ส่วนใหญ่ของชิ้นงานวิจัยตามหัวข้อต่างๆ ยังยึดของทางตะวันตกมากกว่าการพยายามศึกษา และพัฒนากลอบแนวคิดใหม่ที่เหมาะสมกว่า ในบริบทของสังคมวัฒนธรรมไทย อีกทั้งในด้านการวิเคราะห์หรืออภิปรายผลข้อมูลที่ศึกษายังไม่ลึกซึ้งเพียงพอและไม่สามารถเจาะประเด็นปัญหาได้อย่างชัดเจน สรุปในส่วนที่เป็นวิธีการวิจัยได้ว่าย่นย่อในความเข้มงวด จำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาในจุดนี้ให้มากยิ่งขึ้นต่อไปในอนาคตอีกจุดหนึ่งที่สำคัญก็คือควรจะต้องมีการพัฒนาและสร้างทฤษฎีที่มีรากฐานเป็นของสังคมวัฒนธรรมไทยอย่างแท้จริงขึ้น

รวมทั้งจะต้องพยายามเชื่อมโยงตัวแปรในระบบต่างๆของสังคมให้มาสัมพันธ์กับเรื่องครอบครัวมากยิ่งขึ้น พร้อมกับพยายามสร้างโมเดลเชิงทฤษฎีใหม่ที่เหมาะสมกับการศึกษาพฤติกรรมครอบครัวไทย โดยต้องตระหนักในความสำคัญและความจำเป็นของแนวทางการใช้พหุวิทยาการ(multidisciplinary approach) และการศึกษาแบบสหมิติข้ามวิทยาการ (transdisciplinary approach) เพื่อสร้างความกว้างและความลึกให้แก่งานการวิจัยครอบครัวและยังต้องพึงระวังในข้อดีและข้อเสียของอิทธิพลจากสิ่งต่างๆ ที่อาจเข้ามากระทบศาสตร์ของครอบครัวด้วย

สำหรับผลการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลด้านหลักสูตรการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวศึกษา ก็อาจสรุปโดยสังเขปได้ว่าหลักสูตรที่เป็นการศึกษาวิจัยครอบครัวโดยตรงนั้นยังไม่ได้มีการจัดสอนภายในประเทศมีแต่หลักสูตรที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับครอบครัวกระจายอยู่ตามมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาต่างๆ ทั่วประเทศทั้งภาครัฐและเอกชนหลักสูตรที่เปิดสอนมีทั้งระดับประกาศนียบัตร ปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอกโดยใช้ชื่อต่างๆ กัน และเปิดสอนรายวิชาสำคัญต่างๆ ที่มีทั้งเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับครอบครัวโดยตรง และเสริมความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้เรียนได้เข้าใจครอบครัวในบริบทที่กว้างและลึกมากขึ้น สำหรับการสร้างหลักสูตรและพัฒนารายวิชาเรียนการสอน ในด้านการวิจัยครอบครัวภายในอนาคตนั้น จำเป็นที่จะต้องเพิ่มความเข้าใจด้วยการศึกษาค้นคว้าครอบครัวไทยในมิติต่าง ๆ ที่อยู่ในบริบทของสังคม-วัฒนธรรมต่อไปอีกอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะจะต้องมีการศึกษาเชื่อมโยงสถาบันครอบครัวกับระบบต่างๆ ของสังคมให้มากยิ่งขึ้น และการค้นคว้าควรสะท้อนให้เห็นความเป็นพลวัตของครอบครัวในเชิงรูปธรรมมากขึ้น ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการเพิ่มหรือสร้างรายวิชาที่เป็นพื้นฐานการวิจัยครอบครัวทั้งในเชิงทฤษฎีและการปฏิบัติและรายวิชาที่เป็นระเบียบวิธีและเทคนิควิธีการวิจัยเรื่องครอบครัวในบริบทของสังคมไทยโดยเฉพาะ

ส่วนข้อมูลกิจกรรมบริการวิชาการด้านครอบครัวพบว่า มีกิจกรรมด้านนี้อยู่หลากหลายรูปแบบ เช่น จัดเป็นรูปโครงการต่างๆ เพื่อส่งเสริมคุณภาพครอบครัว การฝึกอบรม การสัมมนา และการบรรยาย เพื่อถ่ายทอดความรู้และความคิด การจัดนิทรรศการ และการให้บริการด้านการสงเคราะห์ และคุ้มครองเด็กและครอบครัว เป็นต้น ในบรรดากิจกรรมบริการวิชาการด้านครอบครัวเหล่านี้ พบว่ารูปแบบการจัดจะเป็นประเภทการฝึกอบรมมากที่สุด ส่วนใหญ่ของกิจกรรมบริการพบว่าเป็นกิจกรรมเสริมของหน่วยงานมากกว่าเป็นกิจกรรมหลักและถึงแม้ว่ากิจกรรมจะมีรูปแบบหลากหลายโดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดแตกต่างกันออกไป แต่ที่สำคัญก็คือการให้ความรู้ ความเข้าใจ และสร้างเจตคติที่ถูกต้องต่อเรื่องบทบาทหน้าที่ในการเป็นสมาชิกของครอบครัวและชุมชน โดยเฉพาะการสร้างความรู้สึกรับผิดชอบให้แก่บิดามารดาและญาติใกล้ชิดของครอบครัวในการดูแลเด็ก การส่งเสริมความสำคัญและความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัวและการสร้างจิตสำนึกให้แก่ครอบครัวและชุมชนที่มีต่อ

การปกป้องคุ้มครองเด็กการสงเคราะห์ครอบครัวและเด็กที่ด้อยโอกาสทางสังคม-วัฒนธรรม และแก่เด็กที่ถูกละเมิดสิทธิและครอบครัวที่เดือดร้อน ครอบครัวเด็กพิการ และการหาวิธีการยกย่องเชิดชูครอบครัวที่มีการปฏิบัติตัวตามครรลองที่พึงงามให้เป็นที่ยอมรับแก่สังคม ส่วนระยะเวลาของการจัดกิจกรรมบริการจะขึ้นอยู่กับลักษณะของโครงการในกิจกรรมที่กระทำบางกิจกรรม อาจจัดต่อเนื่องตลอดปี หรือเป็นประจำแต่ละปี หรืออาจจัดเป็นครั้งคราว หรือจัดขึ้นเป็นกรณีพิเศษ แต่มีข้อสังเกตว่า กิจกรรมบริการด้านวิชาการที่จัดให้แก่ครอบครัวนั้น มักจะจัดกันเป็นแบบต่อเนื่องตลอดปี เพื่อให้เกิดผลเป็นรูปธรรมมากขึ้น สำหรับเนื้อหาของกิจกรรมก็จะประกอบด้วยเนื้อหาทางวิชาการที่เป็นความรู้ หลักการวิธีการ แนวคิดเชิงทฤษฎี ตลอดจนแนวทางการปฏิบัติการสาธิต การนิเทศกิจกรรม และการประเมินผลด้วย สำหรับหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดบริการวิชาการแก่ครอบครัว ก็แยกได้เป็น 4 กลุ่มด้วยกันคือ สถาบันการศึกษา องค์กรภาครัฐ องค์กรภาคเอกชนและมูลนิธิจำนวนสัดส่วนของการให้บริการทางวิชาการจะมีสูงในกลุ่มที่เป็นสถาบันการศึกษา แต่กลุ่มผู้ให้บริการที่มีสัดส่วนสูงสุด ได้แก่ กลุ่มของหน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวข้องกับครอบครัว เด็ก เยาวชน มากที่สุดคือ องค์กรของรัฐ และมีข้อสังเกตว่า การจัดกิจกรรมจะเป็นการจัดแบบร่วมมือกันระหว่างองค์กรต่างๆ มากขึ้นสะท้อนให้เห็นการให้ความร่วมมือกันอย่างถูกต้อง โดยยึดตัวเด็กและครอบครัวเป็นหลัก สำหรับกลุ่มเป้าหมายของการจัดกิจกรรมพบว่าครอบครัวสมาชิกครอบครัวอย่างกว้างขวางทุกระดับอายุและทุกกลุ่มที่มีภารกิจการทำงานใกล้ชิดกับเรื่องครอบครัว ตลอดจนชุมชนที่แวดล้อม กิจกรรมที่จัดจะเป็นทั้งด้านการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาการป้องกันปัญหาการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตครอบครัวให้มั่นคง ผาสุกและสร้างสรรค์

ในด้านผลที่ได้จากการศึกษาทดลองเพื่อพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษาพบว่าการจัดการและประมวลผลข้อมูลด้านครอบครัวในรูปแบบของฐานข้อมูลเพื่อการเก็บรวบรวมและเรียกใช้ข้อมูลอย่างมีระบบในการสืบค้น แสดงผล และวิเคราะห์ข้อมูลนั้นจำเป็นต้องอาศัยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูปสำหรับการจัดการฐานข้อมูลในประเภทตัวอักษร เนื่องจากลักษณะข้อมูลที่จัดเก็บเป็นข้อความที่มีความยาวไม่คงที่ BRS/Search ที่นำมาใช้ในการศึกษาค้างนี้เป็นโปรแกรมจัดการฐานข้อมูลในลักษณะของงานเอกสารที่สามารถจัดเก็บและค้นคว้าข้อมูลโดยไม่ต้องกำหนดความยาวที่คงที่และใช้คำศัพท์ในเอกสารเป็นคำค้นอัตโนมัติได้ โปรแกรมสำเร็จรูปนี้ภายหลังการทดลองแล้ว พบว่าใช้ง่ายไม่ยุ่งยากและสะดวกต่อการลงบันทึกข้อมูลและปรับแก้ไข ตลอดจนเรียกใช้สืบค้นข้อมูลตามความต้องการของผู้ใช้งาน ดังนั้นระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษาที่พัฒนาขึ้นมาจากการศึกษาทดลองจึงประกอบด้วยฐานข้อมูลด้านครอบครัว 3 ฐานข้อมูล ได้แก่ ฐานข้อมูลงานวิจัยด้านครอบครัว (212 เอกสาร) ฐานข้อมูลหลักสูตรการเรียนการสอนด้านครอบครัว (58 เอกสาร) และฐานข้อมูลบริการวิชาการด้านครอบครัว (155 เอกสาร) โดยเมื่อเข้าสู่ระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษาจะปรากฏหน้าจอรายการฐานข้อมูลหลักให้เลือกใช้ก่อนเข้าสู่ตัวฐานข้อมูลในแต่ละด้าน เพื่อให้เข้าไปสืบค้น

เอกสาร และแสดงผลโดยมีรายการคำสั่งด้านล่างหน้าจอให้เลือกใช้งานตามความต้องการในการค้นคืนเอกสาร สามารถพิมพ์รายละเอียดข้อมูลทางเครื่องพิมพ์หรือจัดเก็บลงในแฟ้มข้อมูลได้ทันที ทั้งนี้ในการวิจัยได้มีการสร้างและพัฒนาคู่มือการปฏิบัติงานระบบฐานข้อมูลครอบครัวศึกษาสำหรับผู้เตรียมข้อมูล ผู้บันทึกข้อมูลและผู้ดูแลฐานข้อมูล ตลอดจนผู้ใช้ เพื่อความสะดวกในการใช้งานได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งได้มีการจัดทำวรรณคดีพาด้านครอบครัวศึกษาสำหรับใช้ประโยชน์ในการสืบค้นข้อมูลด้วย คำสำคัญประเภทของกลุ่มตัวอย่าง และวิธีดำเนินการวิจัยเป็นการเพิ่มเติมอีกด้วย ทั้งนี้การเรียกใช้ฐานข้อมูลที่กล่าวมาสามารถติดต่อได้ที่ สาขาวิชาคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ซึ่งจะเปิดให้ใช้บริการฐานข้อมูลเดิมรูปแบบอย่างเป็นทางการราวกลางปี 2544 ที่สำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ผลที่ได้รับจากการวิจัยและพัฒนาระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษา ในครั้งนี้คาดว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์หลายด้าน โดยเฉพาะในด้านระบบจัดการฐานข้อมูลกลางด้านครอบครัวโยครอบครัวในประเทศไทยที่อาจใช้เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลกลางด้านครอบครัวโดยเฉพาะ และด้านการสะท้อนภาพครอบครัวไทยที่เป็นรายละเอียดชัดเจน โดยผลการประมวลวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลด้านครอบครัวตามมิติสำคัญต่างๆ ในบริบทสังคม-วัฒนธรรมไทย ซึ่งข้อมูลต่างๆ เหล่านี้ย่อมมีคุณค่าต่อการนำไปใช้เพื่อการพัฒนาสถาบันครอบครัวไทยทั้งในแง่ของการวิจัยค้นคว้า การเรียนการสอน การสร้างหลักสูตรที่เกี่ยวข้อง การปฏิบัติและการกำหนดนโยบายและแผนงานของประเทศอย่างมีทิศทางมากขึ้นต่อไปในอนาคต นอกจากนั้นแล้ว ผลจากการสร้างและพัฒนาฐานข้อมูลรวมทั้งคู่มือกระบวนการทำงานของฐานข้อมูลภายใต้ระบบสารสนเทศครอบครัวศึกษายังสามารถนำไปใช้เป็นต้นแบบหรือแนวทางปฏิบัติแก่ผู้สนใจศึกษาและผู้มีหน้าที่หรือภารกิจงานด้านครอบครัวหรืองานในลักษณะอื่นที่เกี่ยวข้อง

คุณลักษณะที่เกี่ยวข้องกับ EQ¹

ศ.ดร. ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์²

บุคคลในสังคม ส่วนมากมีความเชื่อว่า ผู้ที่สามารถประสบความสำเร็จทั้งในด้านการเรียน และชีวิตการทำงานจะต้องมีเชาว์ปัญญาสูง ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ แม้ว่าจะมีส่วนถูกต้องไม่มากนักน้อย ทั้งนี้ เพราะเชาว์ปัญญาสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความสัมฤทธิ์ทางการศึกษาเดิม และเป็นตัวทำนาย การเรียนตลอดทั้งการปฏิบัติงานในอาชีพต่างๆ ได้ แต่ความสามารถในการเรียนตลอดทั้งการปฏิบัติงาน ที่สำคัญอื่นๆ ยังมีอีกมากมายหลายประการที่แบบทดสอบเชาว์ปัญญายังไม่สามารถวัดได้ครอบคลุม ทุกประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Intelligence)

คำว่า Emotional Intelligence หรือ EQ นั้นบางคนก็แปลคำนี้ว่า ความฉลาดทางอารมณ์ หรือเชาว์อารมณ์ หรือวุฒิภาวะทางอารมณ์ ส่วนในบทความนี้จะใช้คำว่า ความเฉลียวฉลาดทาง อารมณ์ ทั้งนี้เพราะคำว่า “เฉลียวฉลาด หมายถึง มีปัญญาและไหวพริบดี” และคำว่า “อารมณ์ หมายถึง ความคิด ความรู้สึกที่เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยๆ เช่น เดี่ยวอารมณ์ดี เดี่ยวอารมณ์ร้าย หรือ หมายถึง นิสัยใจคอ เช่น เป็นคนอารมณ์เย็น” (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 2525 : 249,902) ส่วนความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์นั้น เปรียบเสมือนความสามารถของบุคคลในการรับรู้ และแสดงอารมณ์ของตนเองได้ทุกสถานการณ์ (Mayer and Salovey. 1997)

เนื่องจากไอคิว (Intelligence Quotient = IQ) เป็นสิ่งแสดงถึงระดับความสามารถของบุคคล ณ เวลาใดเวลาหนึ่ง เมื่อเปรียบเทียบกับอายุปฏิทินของบุคคลนั้น ไอคิวไม่ใช่จะเป็นค่าที่อยู่คงที่และไม่เปลี่ยนแปลง แต่ไอคิวเปลี่ยนแปลงได้โดยการแทรกแซงของสิ่งแวดล้อม (Anastasi. 1988) ส่วนอีคิว (Emotional Quotient = EQ) ก็มิได้มีความหมายตรงข้ามกับไอคิว แต่ทั้งไอคิวและอีคิวมีส่วนสัมพันธ์ เกี่ยวข้องกันไม่มากนักน้อย (Gibbs. 1995: 27) ทั้งนี้เพราะว่า แต่ละบุคคลต่างมีความคิด มีเชาว์- ปัญญา และอารมณ์แตกต่างกัน บางคนเป็นคนฉลาด และมีอารมณ์ละเอียดอ่อน หรือบางครั้งก็กลับ ยากที่จะเข้าใจ ส่วนบางคนแม้ว่าจะเฉลียวฉลาด แต่ก็หงุดหงิด อารมณ์ไม่ดี และวุ่นวายใจตลอดเวลา ในขณะที่บางคนก็มีอารมณ์สงบ เยือกเย็นมั่นคงมีความเป็นตัวของตัวเอง มีสมาธิ ซึ่งอารมณ์หรือ ความรู้สึกต่างๆ เหล่านี้ส่งผลต่อความคิดและการกระทำของแต่ละบุคคล คนบางคนก็ตัดสินใจด้วย อารมณ์ บางคนมีความหวังในชีวิตและมองโลกในแง่ดี บางคนก็สามารถระงับอารมณ์ หรือความรู้สึก ต่างๆ ได้ ทำให้ไม่มีอุปสรรคในการดำเนินชีวิต

¹ จากวารสารพฤติกรรมศาสตร์ ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 สิงหาคม 2542

² ข้าราชการเกษียณ ศาสตราจารย์ประจำภาควิชาการแนะแนวและจิตวิทยาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นว่า อารมณ์ ความคิด ตลอดจนหัวใจปัญญา มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน (Mutual Interaction) เพราะอารมณ์สามารถเปลี่ยนแปลงหรือมีผลต่อความคิด หรือแม้กระทั่งสามารถเปลี่ยนความคิดได้ หรืออาจกล่าวได้ว่า ความคิดจะแจ่มใส ชัดเจน ถูกต้องมากน้อยเพียงใดนั้น อารมณ์เป็นสิ่งที่มาเกี่ยวข้อง สนับสนุน คำจุน (Facilitator) อยู่ด้วย จึงสามารถกล่าวได้ว่ารากฐานของความคิด หัวใจปัญญาของบุคคลเป็นผลมาจากสภาพอารมณ์ จิตใจ ตลอดจนสภาพความสมบูรณ์ของสุขภาพประกอบด้วย

บุคคลที่มีความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ จะเป็นบุคคลที่มีลักษณะต่างๆ ต่อไปนี้

1. รู้จัก และเข้าใจความรู้สึกของตนเองและผู้อื่น รู้จุดเด่น จุดด้อยของตนเอง สามารถควบคุม จัดการ และแสดงอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม มีสติที่สามารถรับรู้ และตระหนักรู้ได้ว่า ขณะนี้กำลังทำอะไร รู้สึกอย่างไร ตลอดจนสามารถรับรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม (Self-Awareness)
2. มีพลังใจ มีแรงบันดาลใจที่จะกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้บรรลุเป้าหมายในชีวิต (Self-Motivation)
3. สามารถอดทนอดกลั้นต่อสภาพต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนสามารถเผชิญต่อสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความเครียดได้อย่างเหมาะสม (Stress Tolerance)
4. มีความยืดหยุ่น (Flexibility) ไม่ยึดมั่นถือมั่น จนทำให้ปรับตัวไม่ได้
5. มีความสามารถที่จะควบคุมตนเอง มี Impulse Control
6. มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น (To have empathy for others)
7. มีสัมพันธภาพที่บ่งบอกถึงความไว้วางใจผู้อื่น (Trusting Relationships) มีความจริงใจ และซื่อสัตย์
8. มีความคิดริเริ่ม (Initiative) มีความคิดสร้างสรรค์ (Creativity)
9. มองโลกในแง่ดี (Optimism)

จากคุณลักษณะต่างๆ ของความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ดังกล่าวข้างต้น ล้วนแต่มีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ และความผาสุกในชีวิตของแต่ละบุคคล ดังนั้นจึงสมควรอย่างยิ่งที่จะศึกษาและพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม สภาพการณ์ต่าง ๆ ที่แวดล้อมชีวิตแต่ละชีวิตล้วนแต่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง คนที่มี EQ ดีจะต้องสามารถยอมรับการเปลี่ยนแปลง สามารถเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง ต้องปรับตัวยืนหยัดต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงเพื่อสิ่งที่ดีกว่า หรือเพื่อความสำเร็จที่มุ่งหวัง มีพลังใจ มีแรงจูงใจ มีความคิดทางบวก สามารถบริหารจัดการกับชีวิตของตนเอง รู้จักขอบเขตความสามารถความถนัดของตนเอง เพื่อแสวงหาความก้าวหน้าในชีวิต และในที่สุดก็เพื่อเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง

นอกจากนี้ ในเบื้องต้นหากท่านต้องการทราบว่า ท่านมี EQ ดีเพียงใด ขอให้ท่านอ่านข้อความแต่ละข้อต่อไปนี้ แล้วระบุว่าเคยเกิดขึ้นกับตัวท่านหรือไม่ หรือบ่อยครั้งเพียงใด

1. ฉันสามารถรับรู้ความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แม้ว่าความรู้สึกนั้นๆ จะละเอียดอ่อนเพียงใด
2. เวลาฉันโกรธ ฉันจะพยายามควบคุมอารมณ์โกรธนั้นไว้ ไม่แสดงออกมา
3. ฉันสามารถรอในสิ่งที่ฉันปรารถนาได้
4. แม้ไม่สมหวัง ฉันก็ไม่ยอมแพ้ ยังคงสู้ต่อไปด้วยความหวัง
5. ฉันสามารถรับรู้ความรู้สึกของคนอื่นได้ โดยที่เขาไม่ต้องมาบอกฉันว่า เขารู้สึกอย่างไร
6. การที่ฉันสามารถรับรู้ความรู้สึกของคนอื่นได้ ทำให้ฉันรู้สึกเห็นอกเห็นใจในโชคชะตาของเขา
7. ฉันสามารถรับรู้ได้ว่า เพื่อน ๆ รู้สึกอย่างไร หรือเพื่อน ๆ มีความสัมพันธ์กันอย่างไร โดยที่เขาไม่ต้องบอกให้ฉันทราบ

8. ฉันสามารถแสดงอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับกาลเทศะ

จากข้อความต่างๆ ข้างต้นที่เป็นเพียงองค์ประกอบบางประการของ EQ หากท่านมีพฤติกรรมหรือการแสดงออกดังกล่าวเป็นส่วนใหญ่ แสดงว่าท่านเป็นบุคคลที่มี EQ ดี โดยอย่างน้อยจะเป็นบุคคลที่มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น มีความเพียรพยายาม มีความอดทน มีทักษะทางสังคม รู้เขา รู้เรา ไม่เจ้าอารมณ์ มีความสุขกับชีวิต ไม่ว่าจะเป็นชีวิตการทำงาน การเรียน หรือชีวิตส่วนตัว

เอกสารอ้างอิง

- Goleman. Daniel. "Emotional Intelligence" The Edmonton Sunday Journal. June 22, 1997.
- Goleman. Daniel. "What's Your Emotional I.Q. ?" Reader's Digest. May, 1996.
- Nicholas, Jane. IQ or EQ ?. The Simpsonian. Iowa: Simpson College, 1995.

ว่าด้วย “ การข้าม” บทวิพากษ์การวิจัยข้ามวัฒนธรรม¹

รศ.ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์²

บทความนี้เป็นการพยายามไตร่ตรองถึงความสำคัญของการ “การข้าม” (crossing) ในกระบวนการศึกษาวิจัยข้ามวัฒนธรรม (cross-culture research) ในยุคปัจจุบันทั้งนี้โดยจะเริ่มต้นจากการพิจารณามิติที่สำคัญของ “โลกาภิวัตน์” จากนั้นจะได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับความสำคัญของวัฒนธรรมในกระบวนการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่เป็นอยู่ สุดท้ายจะเป็นการวิเคราะห์ความหมายของ “การข้าม” โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของ “การข้ามพรมแดน” ของนักวิจัย ตลอดจนผล กระทบของ “การข้าม” ดังกล่าวต่อการศึกษาวิจัยข้ามวัฒนธรรม เพื่อประโยชน์ของการวิจัยลึกลับเชิงวิพากษ์ในอนาคต

สองมิติแห่งโลกาภิวัตน์

มิติที่สำคัญที่สุดในการวิเคราะห์ความหมายของ “โลกาภิวัตน์” มี 2 มิติ 1 คือ การเชื่อมโยง (connectedness) และความเร็ว (speed) ลักษณะเด่นของ “โลกาภิวัตน์” ที่มักกล่าวกันถึงเห็นจะเป็นเรื่องของการเชื่อมโยง เช่น หากบริษัทโคคาโคล่าของสหรัฐฯ ดัดสินใจจะเปลี่ยนรสของเครื่องดื่ม “โค้ก” ของตน การดัดสินใจนั้นจะส่งผลไปสู่การผลิต “โค้ก” ทั่วโลก รสของเครื่องดื่มดังกล่าวก็จะเปลี่ยนแปลงแพร่ไปทุกหนทุกแห่ง แต่ปรากฏการณ์เช่นนี้ไม่ใช่ของใหม่ เพราะในอดีตก็มีตัวอย่างปรากฏการณ์การแพร่ขยายเชื่อมโยงทำนองนี้ให้เห็น เช่น การแพร่ขยายของเชื้อโรคก็นับเป็นปรากฏการณ์ “โลกาภิวัตน์” (globalized phenomenon) อย่างหนึ่งขนาดที่นักประวัติศาสตร์สำคัญบางท่านสามารถศึกษาประวัติศาสตร์มนุษย์โดยพิจารณาจากการแพร่ขยายของโรคระบาดมาแล้ว หรือจะพิจารณาจากการเดินทางของศาสนาไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มิชชันนารีของคริสต์ศาสนาหรือ พ่อค่านักเดินทางในศาสนาอิสลาม การแพร่ขยายตัวของศาสนาใหญ่ของโลกในลักษณะนี้ก็อาจถือเป็นปรากฏการณ์การแพร่ขยายเชื่อมโยงเชิง “โลกาภิวัตน์” ได้เช่นกัน แต่ที่ “โลกาภิวัตน์” ยุคนี้แตกต่างจากอดีต เห็นจะเป็นเพราะการสื่อสารที่ติดต่อกันได้อย่างรวดเร็ว เช่น กรณีการต่อสู้เรียกร้อง

¹ จากวารสารพฤติกรรมศาสตร์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 สิงหาคม 2541

² ศูนย์ข่าวสารสันติภาพ มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประชาธิปไตยของผู้คนในสังคมไทยเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2535 ก็เป็นข่าวไปทั่วโลกอย่างฉับพลัน ผ่านเครือข่ายสื่อมวลชนระดับนานาชาติ เช่น CNN เป็นต้น และการรับรู้ของนานาชาติก็มีผลต่อการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในประเทศเช่นกัน

“โลกาภิวัตน์” ในยุคปัจจุบันประกอบด้วยหลายระบบ เช่น ระบบทุนนิยมโลก ระบบรัฐชาติ ระบบทหารโลก และระบบการแบ่งงานโลก อาจสงสัยกันว่าเหตุใดกองทัพหลายกองทัพในเอเชีย จึงประสงค์จะสั่งซื้อเครื่องบินรบ F18 ทั้งที่สถานการณ์โลกได้เปลี่ยนไปในทางสันติแล้ว คำอธิบายประการหนึ่งน่าจะอยู่ที่ความเชื่อมโยงกับระบบอาวุธของโลก กล่าวคือ ระบบอาวุธเป็นระบบที่มีชีวิตของตนเอง เช่น การพัฒนาเครื่องบินรบอย่าง F18 มิได้เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อวันวานหากแต่อาจเกิดขึ้นเมื่อกว่าทศวรรษก่อน การศึกษาการพัฒนาาระบบและเทคโนโลยี การเสนอขาย การสั่งซื้อ การจัดหาเงินทุน ตลอดจนการผ่อนชำระต่างๆ ล้วนมีวงจรชีวิตของตนที่ไม่ได้ขึ้นกับสถานการณ์โลกที่กำลังคลี่คลายไปสู่สันติ ที่หลายคนเห็นว่าเป็นผลมาจากการล่มสลายของจักรวรรดิโซเวียต หรือจุดจบของสงครามอุดมการณ์แต่อย่างใด เมื่อระบบอาวุธโลกคิดไปข้างหน้า ก้าวไปในอนาคตแล้ว การซื้อหาอาวุธในเอเชียก็เคลื่อนไหวตามไปเท่าที่ทุนรอนของประเทศจะอำนวย ทั้งนี้เพราะผูกโยงอยู่กับระบบอาวุธของโลกที่ดำรงอยู่ ส่วนระบบการแบ่งงานในระดับโลกก็ดำรงอยู่เพราะในอดีตมีประเทศอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม ปัจจุบันประเทศอุตสาหกรรมก้าวไปเป็นประเทศ “ไฮเทค” ภาระการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมจึงถูกจัดวางให้อยู่กับประเทศกลุ่ม “กำลังพัฒนา” ที่กำลังก้าวไปสู่ความเป็นประเทศพัฒนา เช่น เกาหลี หรือไต้หวัน ผลก็คือ อาจมีการผลิตประกอบรถยนต์ในประเทศเหล่านี้มากขึ้น โดยส่วนประกอบของรถยนต์อาจมาจากหลายแหล่งก็เป็นได้

ภาพของโลกยุค “โลกาภิวัตน์” ที่เห็นความฉับไวของการสื่อสาร การติดต่อหรือ ความมั่งคั่งรูปแบบต่างๆ ควรต้องนำมาถ่วงดุลย์กับการมองโลกอีกมุมหนึ่ง หากสามารถจะจับโลกทั้งใบมาย่อส่วนให้เป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งอาจเห็นภาพของโลกปัจจุบันได้คมชัดยิ่งขึ้น เช่น หากโลกซึ่งมีมนุษย์อยู่ราว 6,000 ล้านคนถูกนำมาย่อใส่หมู่บ้านที่มีผู้คน 100 คน จะได้ภาพของ “หมู่บ้านโลก” ดังนี้

- หมู่บ้านนี้จะมีชาวเอเชีย 57 คน ชาวยุโรป 21 คน และที่มาจากซีกโลกตะวันตกทั้งทางเหนือและใต้ อีก 14 คน ส่วนอีก 8 คน มาจากแอฟริกา

- คน 51 คนในหมู่บ้านเป็นหญิง ส่วนอีก 49 คนเป็นชาย

- มี 70 คนเป็นคนผิวสี ในขณะที่ 30 คนเป็นคนผิวขาว

- ร้อยละ 50 ของทรัพยากรในหมู่บ้านทั้งหมดอยู่ในมือคนเพียง 6 คน และคนทั้ง 6 อาศัยอยู่ในซีกโลกภาคเหนือและอาจเป็นไปได้ว่า ทั้ง 6 คนอยู่ในสหรัฐอเมริกา

- ผู้คน 80 คน มีบ้านที่อาศัยอยู่ไม่ได้ เช่น ต้องอยู่ใต้สะพาน

- มีคน 70 คน อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้

- ผู้คน 50 คน ขาดสารอาหาร
- มีเพียง 1 คนเท่านั้นที่มีการศึกษาระดับอุดม
- ไม่มีใครเลยในหมู่บ้านที่เป็นเจ้าของเครื่องคอมพิวเตอร์

ถ้าโลกใหม่เป็นเช่นนี้ คำถามคือสังคมไทยเชื่อมโยงกับโลกใบนี้ได้อย่างไร ดำรงอยู่ตรงไหนใน “หมู่บ้านโลก” (global village) แห่งนี้ ?

ปัญหาแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยข้ามวัฒนธรรมในสังคมไทย “โลกาภิวัตน์”

แนวคิด “การวิจัยข้ามวัฒนธรรม” หรือ cross-culture research เป็นแนวคิดที่เห็นเป็นปัญหาได้ไม่ยากนัก (problematization) ในที่นี้จะเริ่มต้นจากการโยงพฤติกรรมเข้ากับวัฒนธรรม ดร.สมณฑา พรหมบุญ เคยให้ความเห็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้อย่างน่าสนใจคือท่านเห็นว่า วัฒนธรรมเป็น “รหัสทางพันธุกรรม” (genetic code) ทางสังคมอันเป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยนไม่ได้ ทศนะของนักพันธุกรรมศาสตร์เช่นนี้ไปพ้องกับข้อเสนอทางทฤษฎีทางสังคมศาสตร์สำคัญในปัจจุบันอย่างน่าสนใจ เช่น Johan Galtung เห็นว่าสามารถจะพิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมได้เป็น 3 ชั้น คือ

- ชั้นที่ 1 คิดถึงพฤติกรรมอันเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ชัดเจนที่สุด จึงศึกษากันมากที่สุด
- ชั้นที่ 2 คิดถึงโครงสร้างของสังคมซึ่งเป็นสิ่งที่หลบลึกอยู่ มองเห็นได้ยาก และเปลี่ยนแปลงได้ยากกว่าพฤติกรรม
- ชั้นที่ 3 คิดถึงวัฒนธรรมอันเป็นสิ่งที่ฝังลึกยิ่งกว่าโครงสร้าง จึงเห็นได้ยากกว่า และดังนั้นจึงจัดการเปลี่ยนแปลงได้ยากกว่าด้วย

ตัวอย่างเช่น หลายคนคิดว่า ปัญหาร้ายแรงทางการเมืองไทยประการหนึ่งคือ ปัญหาการซื้อเสียง อาจกล่าวได้ว่าผู้ซื้อเสียงเป็นนักการเมืองที่มี พฤติกรรม ไม่ดี ประชาชนไม่ควรจะเลือกเข้ามาเป็นผู้แทนในสภา สังคมไทยพยายามแก้ปัญหาการซื้อ-ขายเสียงด้วยการปฏิรูปโครงสร้างทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการปรับกฎหมายหรือร่างรัฐธรรมนูญใหม่ กำหนดให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นรัฐมนตรีไม่ได้ กำหนดให้มีการเลือกตั้งแบบเขตเดียวคนเดียวตลอดจนให้มีการนับคะแนนที่อำเภอดังเช่นที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ทั้งหมดนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างโดยคาดว่าจะเปลี่ยนพฤติกรรมซื้อ-ขายเสียงได้ แต่หากการซื้อและขายเสียงมีที่มาจากพื้นฐานทางวัฒนธรรม ชนิดที่ไม่ใส่ใจกับความสำคัญของการเมืองในระดับชาติหรือยังเห็นว่าสังคมนี้มีวัฒนธรรมที่ซื้อขายได้ทุกสิ่งเห็นทุกอย่างเป็นสินค้าได้ ไม่ว่าจะเป็นที่ดินทรัพยากรธรรมชาติ ซื้อเสียงเกียรติภูมิ ความสุขทางเพศ หรือคะแนนเสียงในการเลือกตั้ง ถ้าเช่นนั้นการปฏิรูปในระดับโครงสร้างก็อาจแก้ปัญหาไม่ได้ เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในสังคมไทยว่า เงินสำคัญกับการเลือกตั้ง แต่เงินเพียงลำพังก็ไม่ใช่ว่าจะซื้อขาดให้ผู้มีเงินได้รับเลือกตั้งได้ที่สำคัญกว่า คือ เงินนั้นใช้ไปอย่างถูกต้องตาม “ร่อง” หรือช่องทางวัฒนธรรมในสังคมหรือไม่ เงินที่ไม่ได้ใช้ถูกต้องตาม “ร่อง” วัฒนธรรมท้องถิ่น เช่นไปไม่ถึงผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นนั้นๆ

ก็อาจเป็นการใช้เงินที่สูญเปล่า และตัวผู้ใช้ก็จะไม่ได้รับเลือกตั้งเพราะไม่เข้าใจช่องทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่นนั่นเอง

อาจกล่าวได้ว่า ตัวแปรในระดับพฤติกรรมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่าตัวแปรระดับโครงสร้าง ในขณะที่ตัวแปรในระดับวัฒนธรรมแปรเปลี่ยนได้ช้ายิ่งกว่า หรือ ยากกว่า เช่น การออกกฎหมายห้ามบ้วนน้ำลายบนท้องถนน อาจทำให้จับคนทำผิดกฎหมายไปได้บางคน แต่อาจแก้ปัญหาดังกล่าวไม่ได้ เพราะน้ำลายโดยรวมไม่ได้ หากคนในกรุงเทพฯ มีชีวิตทางวัฒนธรรมที่กำหนดว่าพื้นที่ที่สำคัญในชีวิตของแต่ละบุคคลคือพื้นที่ส่วนตัว (private space) ในขณะที่ถนนเป็นพื้นที่สาธารณะ (public space) ฉะนั้นจึงทำถนนให้สกปรกได้ แต่ถมน้ำลายในบ้านหรือในห้องทำงานของตนเองไม่ได้ หากเป็นเรื่องทางวัฒนธรรมเช่นนี้ คงจะเปลี่ยนแปลงผู้คนในสังคมได้ยากและคงทำได้ช้ากว่าการออกกฎหมายห้ามบ้วนน้ำลายบนท้องถนนเป็นแน่

การวิจัยข้ามวัฒนธรรม เป็นการโยงพฤติกรรมที่เป็นตัวแปรซึ่งเปลี่ยนแปลงได้ง่ายเข้ากับวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวแปรที่เปลี่ยนแปลงได้ช้าหรือเปลี่ยนแปลงยากอันเป็นเรื่องน่าสนใจอย่างยิ่งในทางทฤษฎี และอาจวิเคราะห์ความสัมพันธ์นี้โดยพิสดารได้มาก แต่ในที่นี้จะขอพิจารณาเฉพาะประเด็นปัญหาที่ไม่สู้ได้รับความสนใจนัก คือปัญหาว่าด้วย “การข้าม” ในการวิจัยข้ามวัฒนธรรม

ความซับซ้อนแห่ง “การข้าม”

คำว่า “การข้าม” (crossing) หรือ “ข้าม” ที่ปรากฏอยู่ในการวิจัยข้ามวัฒนธรรม อาจไม่ใช่ปัญหาสำหรับนักวิชาการทั่วไป เพราะส่วนใหญ่คงสนใจกับประเด็นการวิจัย ลักษณะแตกต่างของวัฒนธรรมที่จะไปศึกษาตลอดจนวิธีวิทยา (methodology) ในการศึกษา มากกว่า แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า ปัญหาที่สำคัญน่าได้ตรองที่สุุดปัญหาหนึ่งในการวิจัยข้ามวัฒนธรรมเห็นจะอยู่ตรงความหมายของ “การข้าม” นั่นเอง

ในอดีตข้าพเจ้าเคยทำการศึกษาความคิดของเด็กยากจนในจังหวัดศรีสะเกษทั้งตัวนักวิจัยคือ ข้าพเจ้าและตัวผู้ถูกศึกษาคือเด็กๆ ที่ศรีสะเกษล้วนอยู่ในสังคมไทย แต่ทั้งสองฝ่ายก็แตกต่างกันอย่างมากมายทั้งภูมิหลังทางสังคม เศรษฐกิจและแนวคิด ความเชื่อต่างๆ การศึกษา เช่นนั้นจะถือได้ว่าเป็นงานศึกษา “ข้าม” วัฒนธรรมหรือไม่ การพูดคุยสนทนากับคนทำงานบ้านที่มาจากต่างจังหวัดในบ้านชนชั้นกลางในกรุงเทพฯ เป็นบทสนทนา “ข้าม” วัฒนธรรมหรือไม่ เช่น คุณแม่อาจมีปัญหากับคนงานที่บ้านด้วยเรื่องผ้าขี้ริ้วเป็นเหตุปัญหาใหญ่อยู่ที่ “วัฒนธรรม” ซึ่งกำกับผ้าขี้ริ้วนั้นอยู่ กล่าวคือเมื่อเกิดความเลอะเทอะสกปรกในบ้านและคนทำงานบ้านถูกเรียกมาเช็ดถูทำความสะอาด คนทำงานผู้นั้นอาจจะหยิบฉวยผ้าขี้ริ้วผืนหนึ่งติดมือมาด้วยเพื่อนำมาเช็ด แต่คุณแม่อาจว่ากล่าวห้ามไม่ให้ผ้าขี้ริ้วผืนนั้นเช็ด เพราะผ้าขี้ริ้วผืนดังกล่าวใช้เช็ดในครัว แต่คนทำงานบ้านมาจากวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า คุณแม่มาจากวัฒนธรรมที่มีการจัดลำดับความสำคัญของผ้าขี้ริ้ว (hierarchy of

rag's) ด้วยเหตุนี้ ผ้าเช็ดโต๊ะรับแขกย่อมแตกต่างจากผ้าเช็ดในครัว แต่คนทำงานบ้านมาจากวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งระเบียบทางสังคมพื้นบ้านของเขาอาจไม่มีการแบ่งแยกห้องครัวออกจากห้องรับแขก เพราะในหมู่บ้านที่เขาจากมาทุกคนในกระต๊อบที่มีห้องซึ่งไม่มีการแบ่งแยกอะไร สำหรับคนทำงานบ้านผู้นี้ ผ้าเช็ดโต๊ะก็จะเหมือนกันหมด ในกรณีอาจตั้งคำถามได้ว่าได้เกิด “การข้าม” ทางวัฒนธรรมขึ้นแล้วหรือไม่ จะตอบคำถามนี้คงขึ้นอยู่กับความเข้าใจว่า “การข้าม” หมายถึงอะไร เหมาะสมเพียงไรที่จะจำกัดการกล่าวถึง “ข้าม” วัฒนธรรมเฉพาะในกรณีที่มีการศึกษา “ข้าม” พรหมแดนประเทศเท่านั้น แม้ขอบเขตตลอดจนระดับของวัฒนธรรมนั้นเองก็เป็นปัญหาอย่างยิ่งอยู่เองแล้ว

นอกจากนี้ยังมีคำถามว่า คนข้าม (cross) คือใคร การข้ามวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทุกคนก็กระทำได้ หรือเฉพาะบางคนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิข้ามขณะที่บางคนไม่มีสิทธินี้ นักวิชาการบางสำนักเข้าใจว่า เฉพาะบางคนเท่านั้นที่มีสิทธิจะข้ามจริงหรือจะข้ามวัฒนธรรมในโลกยุค “โลกาภิวัตน์” นี้จะต้อง “ข้าม” แบบไหน หากกล่าวเฉพาะเรื่องผู้นำสังคมหรือคนที่ควรเป็นผู้นำสังคมในอนาคต อาจกล่าวได้ว่าเพราะผู้นำในอนาคตต้องมีความ “คล่อง” ในหลายด้าน ต้องรู้หลายเรื่องจึงควรกล่าวหรือไม่ว่า ผู้นำในอนาคตต้อง “คล่อง” ในทางวัฒนธรรม (cultural fluency) ความ “คล่อง” ทางวัฒนธรรมนี้มีได้หมายความว่า ผู้นำจะต้องมีความสามารถทางภาษาหลายภาษาแต่หมายความว่าทำที่ต่อวัฒนธรรมที่ต่างจากวัฒนธรรมของตนหรือที่ตนคุ้นเคยควรเป็นอย่างไรด้วย มีความเข้าใจทางวัฒนธรรมที่ต่างจากตนเพียงไรและมองความสำคัญของตนเองในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมของตนกับวัฒนธรรมอื่นในรูปไหน เข้มข้นเพียงไร

หากผู้นำในอนาคตต้องมีคุณสมบัติในเรื่องความ “คล่อง” ทางวัฒนธรรมเช่นนี้ นักวิจัยที่ทำงานด้านการวิจัยข้ามวัฒนธรรมควรมีคุณสมบัติเช่นไร

อีกคำถามหนึ่งที่สำคัญไม่น้อย คือ ผลอันเกิดจากการ “ข้าม” ไปแล้วเกิดอะไรขึ้น นักวิจัยผู้ “ข้าม” วัฒนธรรม เมื่อกลับมาแล้วยังเป็นนักวิจัยเหมือนเดิมหรือไม่ ยังเป็นนักวิจัย “คนเดิม” หรือไม่ นักวิจัยบางคนเข้าไปศึกษาวิจัยในหมู่บ้านบางแห่งพอเข้าไปในชุมชน สัมผัสกับบุคคลบางกลุ่มแล้วกลับออกมาปรากฏว่าไม่เหมือนเดิม เขาเหล่านั้นรู้สึกว่าการเข้าไปศึกษาเป็น “หมู่บ้าน” ของเขาแล้วนักวิชาการต่างชาติบางคนจากสหรัฐฯหรือ ญี่ปุ่นเดินทาง “ข้าม” วัฒนธรรมเข้ามาศึกษาเรื่องราวต่างๆ ของสังคมไทย เมื่อทำการศึกษามากขึ้นก็รู้สึกผูกพัน รู้สึกว่าสังคมไทยกลายเป็นบ้านของเขาเป็นส่วนหนึ่งของตัวเขา บางคนก็เข้ามามีครอบครัวเป็นคนไทย บ้างก็ชอบอาหารไทย ด้วยความผูกพันที่มีอยู่ทำให้ผู้ศึกษาวิจัยเปลี่ยนไปและความเปลี่ยนแปลงในทาง “ตัวตน” ของนักวิจัยนี้ ในแง่หนึ่งเป็นผลจาก “การข้าม” วัฒนธรรม

เมื่อราวหนึ่งทศวรรษมาแล้ว ข้าพเจ้าทำงานวิจัยปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นงานศึกษาที่วิเคราะห์กระบวนการให้ความชอบธรรมกับการใช้ความรุนแรงจากสิ่งพิมพ์ของฝ่ายที่

ต่อต้านรัฐบาล โดยพิจารณาว่า จากมุมมองนั้นจะเห็นปัญหาภาคใต้เป็นเช่นไร ข้าพเจ้าเองมีทัศนคติในเชิงวิพากษ์ต่อการใช้อำนาจรัฐอยู่เดิมแล้ว คราวหนึ่งได้มีโอกาสร่วมอยู่ในที่ประชุมของนักวิชาการจากภาคใต้ เมื่อสนทนากันไปถึงจุดหนึ่ง บางคนในที่นั้นก็ขอให้ข้าพเจ้าออกไปจากห้อง คำขอร้องนี้ทำให้ข้าพเจ้าประหลาดใจมาก เพราะเข้าใจตลอดมาว่าตนเองเป็นคนที่เห็นอกเห็นใจฝ่ายที่ถูกรังแก จากการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม อีกทั้งตนเองก็เป็นมุสลิมอยู่ด้วยในฐานะนักวิจัยที่รักความเป็นธรรมและเป็นมุสลิมรู้สึกเสียใจที่ถูกเชิญให้ออกจากห้อง แต่เมื่อเขาอธิบายเหตุผลก็ทำให้เข้าใจปัญหาของการวิจัย “ข้าม” วัฒนธรรมยิ่งขึ้น เพราะเขาอธิบายว่า แม้ข้าพเจ้าจะเป็นมุสลิมเช่นเดียวกับพวกเขา แต่เพราะเป็นคนที่มาจากกรุงเทพฯ ก็ยังแตกต่างจากเขา เพราะข้าพเจ้าไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ภาคใต้ ดังนั้นที่เขาถูกกดขี่ ถูกรังแกตลอดมาในอดีต ข้าพเจ้าไม่เคยประสบ ในแง่หนึ่งความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่หนุนอยู่ด้วย ประวัติศาสตร์คนละแบบดำรงอยู่ประสบการณ์ดังกล่าวซึ่งขัดแย้งการพยายาม “ข้าม” ทางวัฒนธรรม แต่อาจจะทำได้ยากในบางกรณี

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นประวัติศาสตร์ เมื่อพุทธศักราช 2389 เกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า ผลคืออังกฤษชนะ สิ่งที่ยกย่องประสงค์จากสยาม คือให้ราชสำนักสยามระบุกับอังกฤษว่า เขตแดนระหว่างไทยกับพม่าอยู่ตรงไหน อังกฤษถามเท่าใดก็ได้คำตอบ ฝ่ายราชสำนักสยามตอบว่าให้ไปถามชาวบ้านแถบนั่นเอาเอง ที่สุดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงส่งขุนนางไปกำหนดเขตแดนกับอังกฤษบริเวณอุทัยธานีฝ่ายขุนนางไทย ไปถึงก่อนรอเจ้าหน้าที่อังกฤษอยู่นาน ไม่เห็นมาฝ่ายไทยจึงกลับ เมื่ออังกฤษมาถึงเห็นกองหินที่ฝ่ายไทยทำหมายเอาไว้ ก็โกรธว่าสยามกำหนดเขตแดนไปโดยลำพัง ขุนนางใหญ่อังกฤษซึ่งประจำอยู่ที่ปีนัง ก็ทำเรื่องประท้วงราชสำนักสยาม พระเจ้าอยู่หัวในเวลานั้นทรงโปรดให้ขุนนางที่รับผิดชอบเข้าเฝ้า ทรงสอบถามได้ความว่า ที่ไปทำกองหินเป็นเครื่องหมายนั้น มิได้มีเจตนาปักกำหนดเขตแดนแต่อย่างใด เพียงแต่เพื่อให้ชาวบ้านแถบนั่นได้ทราบ ว่าฝ่ายราชสำนักสยามได้มาแล้วเท่านั้น

การ “ข้าม” วัฒนธรรมนั้น สิ่งที่ถูก “ข้าม” มีหลายอย่าง ไม่เฉพาะเพียงพฤติกรรมเท่านั้นแต่ยังมีกระบวนการคิด สมมติฐานต่างๆ ที่ซ่อนอยู่ แรกๆ ที่สยามไม่กำหนดเขตแดนก็เพราะฝ่ายไทยยังมองอังกฤษในแง่ดี พอถึงรัชกาลที่สามฝ่ายไทยก็ตัดสินใจว่าต้องกำหนดเขตแดนแล้ว การตัดสินใจกำหนดเขตแดนให้เด่นชัดดังกล่าวมิได้อยู่บนฐานของความรู้สึกที่ดีต่ออังกฤษ ตัวอย่างเช่น กระเป๋าทูของแต่ละคนหากมีเพื่อนสนิทมาเปิดดู เจ้าของอาจไม่รู้สึกระไรนัก แต่หากคนเปิดเป็นคนแปลกหน้าความรู้สึกไม่ไว้ใจเพราะไม่ได้เป็นเพื่อนกันก็จะชัดเจน ในกรณีนี้ การที่ราชสำนักสยามตัดสินใจไม่ลากเส้นเขตแดนมาแต่เดิม ก็เพราะยังมีความรู้สึกเป็นมิตรที่ดีต่อกันอยู่ ในสมัยนั้นดินแดนอาจยกให้กันได้ง่ายๆ โดยไม่สนใจกับเขตแดนมากนัก เพราะที่จริงสิ่งที่ดำเนินอยู่ในขณะนั้นคือ ภูมิศาสตร์สองแบบซึ่งต่างกันอย่างสิ้นเชิง แบบหนึ่งทำงานบนฐานของเขตแดนที่มีเส้นแบ่งชัดเจน อีกแบบหนึ่งทำงานบนฐาน

ของสายใยแห่งอำนาจที่มองไม่เห็น จึงทำให้ตราเขตนแดนแห่งอำนาจให้ชัดเจนไม่ได้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่สามสะท้อนว่า ความเป็นมิตรในอดีตก็ตีความไปคนละทาง อังกฤษดีใจที่ไทยตกลงญาติดีกับอังกฤษในขณะที่มองจากฝ่ายไทย การตัดสินใจยอมแบ่งเส้นเขตแดนอย่างชัดเจนคือ ภาพสะท้อนของมิตรภาพที่ตึงเครียด เสื่อมทรามกว่าเดิม

คำถามที่สำคัญในแง่ของการวิจัยคือ ในกระบวนการวิจัยข้ามวัฒนธรรมเกิดปรากฏการณ์ทำนองนี้ขึ้นหรือไม่ หากเป็นปรากฏการณ์ที่จะต้องทำวิจัยจะมีกระบวนการทำวิจัยอย่างไร ในที่นี้คงไม่อาจกล่าวถึงในรายละเอียด หากใครจะนำเสนอว่าการวิจัยทุกชนิดประกอบด้วยมิติสำคัญ 3 มิติคือ มิติแรกเป็นเรื่องของข้อมูล (data) มิติที่สองเป็นมิติแห่งทฤษฎี (theory) และมิติที่สามเป็นมิติแห่งคุณค่า (value)

โลกภายนอกเป็นจักรวาลแห่งข้อมูลที่นักวิจัยจะเข้าไปศึกษาจับต้องเมื่อไปจับต้องข้อมูลจะอธิบายข้อมูลเหล่านั้นอย่างไร ก็คงต้องอาศัยทฤษฎี ทฤษฎีควรทำหน้าที่อธิบายข้อมูล แต่บางครั้งนักวิจัยก็มีความรู้สึกบางอย่างต่อความเป็นจริงที่อยู่ตรงหน้า ต่อข้อมูลที่ทำการศึกษา คนเราจะมีความรู้สึกต่อข้อมูลอย่างไร อาจตั้งข้อสงสัยว่า นักวิจัยควรมีความรู้สึกต่อข้อมูลหรือไม่ ข้าพเจ้าเห็นว่าการรู้สึกของนักวิจัยต่อข้อมูลจะมีผลต่อการเข้าใจหรืออธิบายข้อมูล แต่ขณะเดียวกันก็เห็นว่านักวิจัยควรมีความรู้สึกต่อข้อมูลได้ ข้อมูลเป็นอะไรบางอย่างที่นักวิจัยควรจะมีรู้สึก เช่น โกรธข้อมูลได้

ความรู้สึกโกรธข้อมูล หมายความว่าอย่างไร สมมุติว่านักวิจัยทำการศึกษาเรื่องความทารุณโหดร้ายที่เกิดกับเด็กในสังคมไทยข้อมูลที่ได้มาจะเป็นเรื่องราวปรากฏการณ์ของเด็กที่ถูกกระทำทารุณในสังคมนี้ ซึ่งมีการกระทำกันมากขึ้น ในขณะที่อายุเฉลี่ยของเด็กที่ถูกทารุณน้อยลงความสัมพันธ์ระหว่างคนทำทารุณกับเด็กผู้ถูกกระทำใกล้ชิดกันมากขึ้น ข้าพเจ้ารู้สึกใกล้ชิดกันมากขึ้น ข้าพเจ้ารู้สึกโกรธความเป็นจริงอันนี้ ในทางกลับกัน หากนักวิจัยไม่โกรธความเป็นจริงนี้ตัวนักวิจัยก็คงผิดปกติ ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยกับข้อมูลจึงควรมีคุณค่า (value) อยู่ด้วย

มิติทั้ง 3 ในการวิจัยหมายความว่า นักวิจัยมีข้อมูล มีทฤษฎีในการอธิบาย มีคุณค่าในการทำงานวิจัย ผู้วิจัยให้ความสำคัญต่อข้อมูล ซึ่งบางครั้งตนเองมีความรู้สึกไม่พอใจความเป็นจริงที่ก่อรูปให้เห็นอยู่ตรงหน้า ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นคำถามว่า ในการวิจัยแบบ “ข้าม” วัฒนธรรม จะมีคุณค่าและทฤษฎีแบบไหนถ้า “การข้ามวัฒนธรรม” (cross cultures) มีความหลากหลายพิสดารในแง่ในงานของสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ ที่มุ่งศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างพฤติกรรมกับวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่ท้าทายน่าสนใจยิ่ง

บทสรุป “การข้าม” ในฐานะพลังการปลดปล่อยงานวิจัย

คำว่า “ข้าม” หรือ cross เป็นคำที่น่าสนใจ เพราะจะแปลว่า “ข้าม” ก็ได้ หรือจะแปลว่า “ขีดฆ่า” ก็ได้ หรือจะแปลว่า “ไม่กางเขน” ก็ได้เช่นกัน สำหรับชาวคริสต์ “กางเขน” หรือ cross เป็น

สัญลักษณ์ที่สะท้อนความหมายของพระเยซู ศาสดาแห่งศาสนาคริสต์ผู้ยอมสละชีวิตของท่านเพื่อไถ่บาปแก่มวลมนุษยชาติ หากพิจารณาในแง่ “การข้าม” หรือ crossing ก็มีคุณลักษณะที่จะทำให้ผู้ข้ามก้าวเข้าสู่สิ่งที่สูงกว่า ดีกว่าเดิมได้

“กางเขน” หรือ cross ในเชิงสัญลักษณ์หมายถึงสิ่งซึ่งยังประโยชน์สองสถาน คือ สถานแรก คือ สภาพทางพฤติกรรมที่ปลดปล่อยผู้คน ด้วยการขจัดหรือลดความยึดถือในตัวตนลงไป และสถานที่สอง หมายถึงชีวิตที่ดีกว่าเดิม เป็นสุขกว่าเดิม ก้าวไปสู่จุดหมายที่ควรจะเป็นไปได้ ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับ “ตัวตน” (self) ของผู้วิจัยว่าสัมพันธ์กับ “การข้าม” อย่างไร และเกี่ยวข้องกับการตระหนักรู้ถึงความสลับซับซ้อนของสังคมศาสตร์ซึ่งต้องนำมาใช้ในกระบวนการ “ข้าม” ดังกล่าว เพื่อสร้างสรรค์งานวิจัยข้ามวัฒนธรรมยุคโลกาภิวัตน์ที่เปี่ยมจินตนาการ อันเป็นภารกิจท้าทายสำหรับนักวิจัยวัฒนธรรมเป็นอย่างยิ่ง

เชิงอรรถ

บทความนี้ปรับปรุงจากบทบรรยายในการประชุมทางวิชาการ เรื่อง “การวิจัยข้ามวัฒนธรรม” จัดโดยสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ณ โรงแรมอมารี เอเทรียม เมื่อวันที่ 15-17 มกราคม 2540 ดร.วิลาศลักษณ์ ชั่ววัลลี ได้ถอดความจากการบันทึกเทปและนำมาเรียบเรียงเป็นบทความไว้ชิ้นหนึ่ง ข้าพเจ้าแก้ไขปรับปรุงถ้อยความและเพิ่มเติมเชิงอรรถตามจารีตบทความวิชาการเพื่อให้เหมาะสมกับการตีพิมพ์ใน วารสารพฤติกรรมศาสตร์ ฉบับนี้ ข้าพเจ้าขอขอบคุณทางสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ที่ได้ให้โอกาสแสดงความเห็นในการประชุมวิชาการดังกล่าวและขอบคุณ ดร.วิลาศลักษณ์ ชั่ววัลลี ที่ได้ให้ความกรุณาถอดความเรียบเรียงมาให้ในเบื้องต้นเป็นอย่างยิ่ง

วิวิธยาของวิธีคิดในการตั้งโจทย์วิจัยทางสังคมศาสตร์¹

ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์²

บทนำ

การเสริมสร้างความสามารถของนักวิจัยในการคิดหัวข้อและตั้งคำถามการวิจัยที่เหมาะสมนั้น ไม่ควรจำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องของเทคนิควิธีเท่านั้น แต่จะต้องเน้นความสำคัญของวิวิธยาของวิธีคิด และกระบวนการ โดยเริ่มต้นจากกระบวนการในการจัดการ ในขั้นแรกก็คือกระบวนการสร้างเครือข่าย ซึ่งเป็นการรวบรวมนักวิจัยผู้สนใจในเรื่องที่คล้ายคลึงกันจากหลายๆสาขา ให้เข้ามาร่วมกันระดมความคิด เพื่อช่วยกันตีประเด็นต่างๆ ให้แตกออกไปอย่างกว้างขวาง กระบวนการเช่นนี้จะช่วยให้เห็นแง่มุมต่างๆ ได้มากกว่าการคิดอยู่อย่างโดดเดี่ยวด้วยตัวคนเดียว เพราะการรวมกันเป็นกลุ่มและมีการพบปะกันสม่ำเสมออย่างต่อเนื่อง จะเปิดโอกาสให้นักวิจัยได้รับฟังคำวิพากษ์วิจารณ์จากกลุ่มคนต่างๆ เมื่อผู้ที่กำลังเริ่มคิดหัวข้อวิจัยได้ฟัง ก็จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มในการคิดค้นอะไรใหม่ๆ ได้ดีขึ้น

ในขั้นต่อมาคงจะต้องหันมาให้ความสำคัญกับกระบวนการในการสังเคราะห์ภาพรวม ซึ่งจะช่วยให้เกิดการตั้งประเด็นใหม่ๆ ที่ฉีกแนวออกไปจากประเด็นเดิมๆได้ สำหรับการสังเคราะห์งานศึกษาวิจัยที่ผ่านมา ก็ควรจะต้องทำกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนพอสมควร ซึ่งต้องทบทวนทั้งทฤษฎีและเนื้อหาการทบทวนวรรณกรรมนั้นถือเป็นการสังเคราะห์วิธีการหนึ่ง แต่เท่าที่ผ่านมา ในการทบทวนงานศึกษานั้น นักวิจัยแทบจะไม่ได้ทำการสังเคราะห์มากนักแต่ก็ทำเพียงแค่การประมวลทัศนะที่ผ่านๆมาเท่านั้น ซึ่งจะไม่ช่วยให้เกิดการคิดค้นและการตั้งประเด็นคำถามขึ้นมาใหม่ๆ ดังนั้นจึงต้องมีการส่งเสริมให้มีความสำคัญกับเรื่องของการสังเคราะห์งานศึกษาต่างๆที่ผ่านมา ด้วยการสังเคราะห์ภาพของแนวความคิดและทฤษฎีที่กำลังเป็นประเด็นถกเถียงกันอยู่ในทางวิชาการ ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญก่อนที่จะมาคิดถึงเรื่องของการตั้งโจทย์วิจัย(อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2543)

วงการวิจัยที่ผ่านมานั้น ยังไม่ค่อยได้ให้ความสนใจกับกระบวนการสำคัญ 2 ประการข้างต้นนี้เท่าที่ควร หรือทำกันอย่างไม่ค่อยจริงจังนัก แต่ถ้าหากวงการวิจัยต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับการวิจัยอย่างแท้จริง เพื่อให้ให้นักวิจัยมีความสามารถในการคิดและตั้งโจทย์วิจัยได้ดีขึ้น การบริหารจัดการกระบวนการที่ตั้งข้อสังเกตมา 2 ประการนี้ จะมีความสำคัญยิ่ง ที่จะต้องพูดถึง เพราะเป็นเงื่อนไขที่ต้องทำมาก่อน เพื่อที่จะให้นักวิจัยมีความตื่นตัว และเข้าใจในประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้อง

¹ จากวารสารพฤติกรรมศาสตร์ ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 กันยายน 2545

² ประธานกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

นอกจากนี้นักวิจัยยังเผชิญกับปัญหาอีกอย่างหนึ่งคือ มักจะติดอยู่ในโลกของสาขาวิชาของตนเอง จึงมีปัญหามากในการตั้งโจทย์วิจัย เพราะการติดอยู่ในโลกของสาขาวิชาของตัวเองเพียงอย่างเดียว ทำให้ไม่เข้าใจภาพรวมของปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเด็นปัญหาในทางสังคมศาสตร์นั้น จะดูเฉพาะจากมุมมองของสาขาวิชาของตัวเองอย่างเดียวไม่ได้ และจะเอาเฉพาะประสบการณ์ที่ตนเองคุ้นเคยอย่างเดียวก็ไม่ได้ นักวิจัยจะต้องพูดถึงความโยงใยของปัญหาที่เกี่ยวข้อง โดยจะต้องมีลักษณะเป็นองค์รวม ซึ่งหมายถึงความโยงใยตั้งแต่ระดับพื้นฐานถึงระดับโครงสร้าง ที่ไม่ใช่มองมาจากจุดใดจุดหนึ่งแต่ต้องเน้นมิติในด้านต่างๆ อย่างหลากหลายและซับซ้อนด้วย แม้ว่าในปัจจุบัน การศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์จะเน้นไปที่กรณีศึกษา โดยที่กรณีศึกษาจะเจาะจงไปที่จุดใดจุดหนึ่งเพียงจุดเล็กๆ ก็ตามแต่ถ้าหากนักวิจัยมองแต่ภาพเล็กๆ อย่างเดียว ก็คิดและตั้งคำถามไม่ได้

ดังนั้นนักวิจัยจะต้องสามารถมองได้หลายระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นย่อยๆ จนโยงมาถึงระดับโครงสร้างได้ การจะเสริมสร้างให้นักวิจัยมีความคุ้นเคยกับการมองภาพรวม กับการมองภาพในเชิงโยงใยได้นั้น ต้องเน้นความสำคัญในการลงศึกษาจากภาคสนาม ไม่เช่นนั้นนักวิจัยจะขาดวิสัยมองในแบบการโยงใย ตั้งแต่ระดับจุลภาคจนถึงระดับมหภาค ซึ่งสองระดับนี้จะต้องโยงใยกันตลอดเวลา ไม่ใช่ติดอยู่กับระดับใดระดับหนึ่งเท่านั้น

การวิจัยทางสังคมศาสตร์จะมีความสำคัญก็ด้วยการชี้ให้เห็นมุมมองหลายๆ ระดับพร้อมกันได้ ในขณะที่เดียวกัน หากมองระดับเดียวจะเป็นการมองปัญหาแบบแยกส่วน ทำให้นักวิจัยทางสังคมศาสตร์ซังกั้นไม่สามารถก้าวหน้าได้ เพราะว่าสังคมศาสตร์จะต้องสามารถโยงใยปัญหาต่างๆ ให้เข้ากันได้ ในประเด็นนี้ต้องอาศัยการฝึกฝน ด้วยการหมั่นออกไปสำรวจและศึกษาภาคสนามเบื้องต้นเพื่อมองหาประเด็นให้เชื่อมโยงกับแนวความคิด (Concept) และทฤษฎีที่อยู่ในตำราให้เข้ากับสภาพความเป็นจริง และด้วยการดึงเอาประเด็นต่างๆ ของปัญหาความเป็นจริงในสังคมมาอภิปรายให้มากขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เชื่อมโยงภาคทฤษฎีและภาคความเป็นจริงในสังคมให้ไม่ห่างกันจนเกินไป เพราะไม่เช่นนั้นแล้ว เมื่อลงไปอยู่ในภาคสนามแล้วจะคิดไม่ออกและมองไม่เห็นประเด็น เพราะไม่รู้ว่าเอาทฤษฎีไปโยงกับทฤษฎี และเอาแนวความคิดไปโยงกับข้อเท็จจริงหรือสภาพปัญหาอย่างไร

นอกจากกระบวนการต่างๆ ข้างต้นแล้ว นักวิจัยจะต้องทำความเข้าใจกับวิธีวิทยาของวิธีคิดอื่นๆ อีก เพื่อประกอบความเข้าใจในการตั้งประเด็นปัญหาในการวิจัย โดยเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจในเรื่องของการปรับเปลี่ยนแนวความคิดในทางทฤษฎี เพราะมีส่วนสำคัญต่อการสร้างมุมมองและการตั้งคำถามใหม่ๆ จากนั้นก็ต้องทำความเข้าใจกับแนวทางในการอธิบายทางสังคมศาสตร์ ก่อนที่จะศึกษาถึงมิติต่างๆ ในการเข้าถึงปัญหาของความหลากหลายในทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการเชื่อมโยงประเด็นและการตั้งประเด็นปัญหา บทความนี้จะพยายามถกเถียงในประเด็นต่างๆ เหล่านี้ เพื่อให้เป็นแนวทางสำหรับการเสริมสร้างความสามารถในการตั้งโจทย์วิจัยทางสังคมศาสตร์

การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางทฤษฎีกับประเด็นปัญหาในการวิจัย

แนวปฏิบัติในการตั้งโจทย์วิจัยนั้น นอกจากนักวิจัยทั้งหลายคงจะต้องอยู่ในกระบวนการมีส่วนร่วม เพราะนักวิจัยเพียงคนเดียวคนหนึ่งจะคิดตั้งโจทย์ด้วยตัวของตัวเองคงเป็นไปได้ยาก แต่เมื่อจะมากลุ่มกันคิดตั้งโจทย์วิจัยจริงๆ ก็ยังมีเรื่องให้ต้องคิดอีกมากมาย ในขั้นแรก คงจะต้องเข้าใจในเบื้องต้นเสียก่อนว่า ความคิดในทางทฤษฎีนั้นไม่หยุดนิ่ง แต่จะมีการปรับเปลี่ยนในเชิงกระบวนทัศน์อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นนักวิจัยจะต้องไม่ยึดติดอยู่กับกระบวนทัศน์ใดกระบวนทัศน์หนึ่ง ด้วยความพยายามเข้าใจถึงการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางทฤษฎี วิชาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์นั้นจะคิดจากความว่างเปล่าไม่ได้ เพราะทฤษฎีนั้นคือการสะสมความรู้ที่ผ่านมา แล้วนำมาสรุปเป็นการสังเคราะห์ในภาพกว้าง ดังนั้นการรู้จักผสมผสานทางทฤษฎีจะช่วยให้มองเห็นประเด็นปัญหาได้อย่างหลากหลาย

ในปัจจุบันนี้ถือว่าการอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านทางทฤษฎี ที่เรียกกันว่า “การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์” (Paradigm Shift) หากนักวิจัยยึดติดกับแนวความคิดแนวใดแนวหนึ่ง ก็อาจจะตกประเด็น หรือติดกับประเด็นใดประเด็นหนึ่งมากเกินไป จนมองประเด็นต่างๆ แบบตายตัว ซึ่งจะไม่ช่วยให้ตั้งประเด็นคำถามในการวิจัยใหม่ๆ ได้ โดยทั่วไปทฤษฎีทางสังคมศาสตร์กำลังเปลี่ยนแปลงไปจากทฤษฎีแนวสมัยใหม่นิยม (Modernism) ที่ให้ความสำคัญกับแนวความคิดที่ได้อิทธิพลมาจากวิทยาศาสตร์ ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่การรับความคิดของชาร์ลส์ ดาร์วิน ในทฤษฎีวิวัฒนาการ มาใช้ในทางสังคมศาสตร์ ซึ่งทฤษฎีเหล่านี้จะให้ความสำคัญกับการคิดแบบวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะการให้เหตุผลในลักษณะของการแสวงหาเหตุที่ส่งผลกระทบบนแนวตรง (Causation) ที่เรียกว่าตัวแปรซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่างๆ

นักวิจัยในแนวนี้อาจจะใช้การให้เหตุผลแบบเดียวกัน กล่าวคือมักจะมองเรื่องราวต่างๆ เป็นสากลไปหมด โดยการใช้คำที่เป็นแนวคิดสากล เช่น โครงสร้างพฤติกรรม และความคิดระบบ แนวความคิดทางทฤษฎีที่ยกมาเป็นตัวอย่างมานี้ ถือเป็นกระบวนทัศน์ทางทฤษฎีที่นักวิจัยจะคุ้นเคยกันมาตลอด เพราะวงการสังคมศาสตร์ในเมืองไทยที่ผ่านมากกว่า 50 ปี จะพึ่งพาและใช้แนวทางที่คุ้นเคยเช่นนี้ตลอดมา แต่งานวิจัยทางด้านสังคมและมนุษยศาสตร์นั้นมีลักษณะเฉพาะเจาะจงมากเพราะสังคมแต่ละสังคมจะมีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนานไม่ใช่เพิ่งเกิดและมีมิติทางวัฒนธรรม ดังนั้นแง่มุมทางประวัติศาสตร์ต้องชัดเจน มิเช่นนั้นแล้วจะถูกทำให้เบี่ยงเบนไปด้วยมิติในด้านที่เป็นสากลเพียงด้านเดียว

ในปัจจุบันจะเห็นได้ว่า กระบวนทัศน์ทางทฤษฎีกำลังจะเปลี่ยนมาเป็นแนวหลังสมัยใหม่นิยม (Postmodernism) มากขึ้น แนวความคิดแบบนี้จะให้ความสำคัญกับความซับซ้อนในสังคม เนื่องจากเห็นว่า การจะมองปฏิสัมพันธ์จากภาพปรากฏระหว่างเหตุและผล ในเชิงเดียวเป็นไปได้ยาก เพราะปัญหาทางสังคมเป็นเรื่องซับซ้อน มีทั้งส่วนที่เป็นภาพปรากฏและส่วนที่เป็นความคิดเชิงนามธรรม หากนักวิจัยจะมองอะไรแบบง่ายๆ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณล้วนๆ และได้สนใจในมิติทาง

วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เสียเลย ก็จะมีปัญหาในการแสวงหาความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ต่างๆ การศึกษาในทางสังคมศาสตร์นั้นจะต้องค้นหาความสัมพันธ์ ซึ่งอาจจะไม่ได้เป็นไปในแนวเดียวเสมอไป แต่อาจจะมีหลายด้าน และคนในสังคมก็มองไม่เหมือนกันเพราะมีความแตกต่างกันในเชิงความคิดและความหมายอย่างมาก(จันทน์ เจริญศรี.2544)

ในการมองความแตกต่างและความหลากหลายนั้น คงต้องให้ความสำคัญกับมิติในเชิงซ้อนและเชิงองค์รวมมากขึ้น ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าให้ล้มวิทยาศาสตร์ เพียงแต่ต้องเข้าใจถึงการปรับเปลี่ยนทางทฤษฎีที่เกิดขึ้น และสามารถใช้มิติใหม่นี้ได้ จนสามารถเป็นนายของมิติเหล่านั้น ขณะเดียวกันก็ไม่ใช่ปล่อยให้ความคิดดังกล่าวกลายมาเป็นตัวกำกับเหนือนักวิจัยเอง เพราะนักวิจัยต้องเข้าใจว่า ทฤษฎีเป็นเพียงแนวความคิดที่ช่วยในการตั้งคำถามหรือช่วยให้รู้จักคิดเท่านั้น แต่ทฤษฎีไม่สามารถเป็นคำตอบสำเร็จรูปทั้งหมดได้เอง สำหรับเหตุผลสำคัญที่นักวิจัยจะต้องเข้าใจการปรับเปลี่ยนทางทฤษฎีก็เพราะ ถ้าหากไม่เข้าใจแล้ว ก็เหมือนประหนึ่งว่า นักวิจัยต้องเดินไปในเส้นทางแคบๆ แทนที่จะเดินไปบนทางกว้างซึ่งจะช่วยให้มองเห็นความเชื่อมโยงอย่างกว้างขวาง

นอกจากจะต้องเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของทฤษฎีแล้ว นักวิจัยก็ต้องใส่ใจในเรื่องของความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Cultural Diversity) ด้วย ทั้งนี้เพราะ ในสังคมหนึ่งๆ นั้นไม่ได้มีวัฒนธรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเสมอไป แต่จะมีการสะสมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวัฒนธรรมต่างกันมาเป็นเวลานาน ดังนั้นการใส่ใจมิติทางวัฒนธรรมต่างๆ เหล่านี้ จะช่วยให้นักวิจัยสามารถเปิดใจกว้างให้กับ การตั้งคำถามได้ดีขึ้น ประเด็นสำคัญอย่างยิ่งสำหรับมิติทางสังคมและวัฒนธรรมก็คือ จะต้องศึกษาในลักษณะที่เป็นกรณีศึกษา เพราะว่ามีลักษณะเจาะจงในบริบทเฉพาะ (Context Specific) ดังนั้นในการตั้งโจทย์วิจัยบริบทจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะนักวิจัยไม่สามารถตั้งโจทย์วิจัยแบบล่องลอยอยู่ในอากาศโดยไม่รู้ว่ที่พูดนั้นอยู่ที่ไหนได้

นักวิจัยส่วนใหญ่มักจะตั้งโจทย์วิจัยในลักษณะที่เป็นเรื่องทั่วๆ ไป เช่น การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ทั้งๆที่เรื่องทำนองนี้มีขอบเขตกว้างขวางใหญ่โตมาก คำถามก็คือ ทำไมไม่ลองตั้งโจทย์วิจัยให้เจาะจงลงไปถึงปัญหาของพื้นที่ให้ชัดเจนว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องอะไรอย่างชัดเจน เช่น เรื่องของความขัดแย้ง หรือเรื่องขององค์กร สำหรับแนวคิดแบบหลังสมัยใหม่นิยมจะให้ความสำคัญกับบริบทอย่างยิ่ง หากนักวิจัยคิดโจทย์จากภาพใหญ่โดยไม่ใส่ใจบริบทที่เกี่ยวข้อง ก็จะมองปัญหาในลักษณะที่เฉพาะเจาะจงไม่ได้ ขณะที่การวิจัยนั้นจะให้ความสำคัญกับลักษณะที่เฉพาะเจาะจง เพื่อให้มีจุดเน้นเพราะท้ายที่สุดแล้วการวิจัยทางสังคมศาสตร์ต้องลงไปวิจัยในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง และวิจัยในกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย หรือประเด็นเป้าหมาย ไม่ใช่เป็นเพียงการสำรวจอย่างกว้างๆ เหมือนเช่นที่สำนักงานสถิติแห่งชาติมักจะวิจัยเท่านั้น

วิธีคิดในการอธิบายทางสังคมศาสตร์

การวิจัยนั้นมีความมุ่งหมายหลักเพื่อการวิเคราะห์ปัญหา แต่ปกติที่ผ่านมานักวิจัยมักจะมุ่งให้ความสำคัญกับการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล (Causation) ในเชิงปริมาณอย่างมาก ทั้งๆที่ควรจะให้ความสำคัญกับวิธีอธิบายแบบนี้ในขั้นท้ายที่สุด หลังจากที่ทำความเข้าใจกับความหมายต่างๆ ของผู้คนในสังคมที่ศึกษา เพราะประเด็นปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมส่วนใหญ่ไม่ได้ผูกติดอยู่กับภาพปรากฏที่มองเห็นได้เท่านั้น แต่มักจะเกี่ยวข้องกับมิติของความหมาย (Meaning) ที่ผู้คนในสังคมมักจะมองแตกต่างกันอยู่ด้วย ดังนั้นถ้าหากนักวิจัยไม่เข้าใจความหมายที่แฝงอยู่เหล่านั้นก็จะมองเห็นแต่เพียงปรากฏการณ์ของปัญหาจากมุมมองของตนเองเท่านั้น ซึ่งอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับประเด็นในสังคมและวัฒนธรรมที่ต้องการศึกษาก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้เองการอธิบายจึงควรเน้นความสำคัญของการค้นหาความหมายให้มากขึ้น

โดยทั่วไปแล้วทุกสังคมและวัฒนธรรมจะสร้างความหมายขึ้นมาต่าง ๆ กันเพื่อสื่อสารถึงด้านที่สลับซับซ้อนของความเป็นมนุษย์ ซึ่งแตกต่างจากพฤติกรรมและปรากฏการณ์ที่มองเห็นได้ เพราะจะเกี่ยวข้องกับมิติด้านอารมณ์ความรู้สึกของความเป็นมนุษย์ ที่แสดงถึงความซับซ้อนของวัฒนธรรม เพราะยังแฝงไว้ด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่างๆ ไว้ด้วยในแง่ที่มีผลต่อการตีความหมาย ในการแสดงออกของพฤติกรรมต่างๆ เช่น บางสังคมสร้างความหมายว่า ผู้หญิงตามธรรมชาติเป็นผู้มีอารมณ์อ่อนไหว แท้จริงแล้วจะแฝงนัยของอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมของผู้หญิงเอาไว้ให้อยู่ในกรอบที่ผู้ชายกำหนด ในฐานะของผู้ที่ควบคุมอารมณ์ได้ดีกว่า ซึ่งก็อาจจะไม่จริงเสมอไป

ในกรณีของสังคมไทย ความหมายของการพัฒนายาก็ถูกสร้างขึ้นมามากมาย ๗ แม้ทุกคนจะดูเหมือนว่าคำนี้ให้ความหมายได้ง่าย เพราะมักแปลกันด้วยความเข้าใจว่า เป็นการกระทำที่ดีขึ้น แต่ความเข้าใจเช่นนี้ถือเป็นเพียงมุมมองหนึ่งของนักพัฒนาเท่านั้น หากไปถามคนที่อยู่ในชนบท การพัฒนาอาจแปลความหมายต่างออกไป ถ้าการพัฒนาเกี่ยวข้องกับการสร้างเขื่อน คนที่ถูกย้ายที่คงไม่พอใจ ในกรณีของการสร้างเขื่อนปากมูลก็มีผลให้คนจำนวนหนึ่งสูญเสียโอกาสในการจับปลา ฉะนั้นการพัฒนาในมุมมองมุมหนึ่งดูเหมือนว่าจะดี แต่ไปมองอีกมุมหนึ่งของผู้ได้รับผลกระทบ การให้ความหมายในสิ่งเดียวกัน แต่อาจมองตรงกันข้ามความแตกต่างเช่นนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงมีการให้ความหมายแตกต่างกัน ถ้าหากนักวิจัยไม่เข้าใจประเด็นนี้ก็จะตั้งโจทย์วิจัยไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าการตั้งโจทย์เช่นนั้นเข้าข้างใคร ปัญหานี้จึงไม่ใช่เรื่องง่าย

นอกจากนั้น การอธิบายทางสังคมศาสตร์ยังหมายถึง ความพยายามในการสร้าง ความเข้าใจ (Understanding) ต่อเรื่องที่ต้องการศึกษานั้นๆ ด้วย ซึ่งหมายถึงการแสวงหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในเชิงคุณภาพหรือความคิด ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างความหมาย คุณค่า และความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทและเงื่อนไขของสังคมในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง เช่น ในการอธิบายความเคลื่อนไหวของชาวบ้านปากมูลที่ต่อต้านเขื่อน นักวิจัยคงจะสามารถอธิบาย

ก่อนที่จะหาคำอธิบายในแง่ของเหตุและผล นักวิจัยต้องพิจารณาการอธิบายทั้งสามประการที่กล่าวมาแล้วเสียก่อน ต่อจากนั้นนักวิจัยอาจจะอยากหาตัวแปรและปัจจัยอะไร ก็จะสามารถทำได้ภายใต้กรอบของความหมาย ความเข้าใจ และมุมมองเชิงวิพากษ์วิจารณ์ ตรงนี้ทำให้นักวิจัยคิดประเด็นในลักษณะที่ไม่มองตายตัวและมองแบบทางเดียวจนเกินไป แต่การมองอะไรแบบรอบด้านก็คือ การดึงคนที่มีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนั้นๆ เข้ามามีส่วนร่วมด้วย ไม่ควรมองจากผู้วิจัยแต่เพียงฝ่ายเดียว เวลานี้ นักวิจัยส่วนใหญ่มักจะคิดว่าตนเองเก่งอยู่ฝ่ายเดียว แล้วไปวิจัยคนอื่น แต่แท้ที่จริงนักวิจัยหาว่าไม่รู้ว่าจะชาวบ้านหรือคนที่ถูกศึกษา เขาก็วิเคราะห์และวิจัยนักวิจัยด้วย

นักวิจัยต้องคำนึงถึงความคิดทั้งสามประการข้างต้น ในการอธิบายทางสังคมศาสตร์ ก็เพราะยังมีเงื่อนไขสำคัญเกี่ยวข้องกับการอธิบายอยู่อีก 3 ประเด็น ที่ต้องเอามาคิดคำนึง ก่อนที่จะลงไปศึกษาปัญหาในการวิจัย

ในประเด็นแรก การวิจัยสังคมศาสตร์ ไม่ได้มุ่งบรรยายเฉพาะภาพปรากฏเท่านั้น แต่ต้องการจะวิเคราะห์ภาพที่เห็นนั้นมากกว่า ด้วยการค้นหาต้นตอหรือสาเหตุที่ทำให้เกิดภาพปรากฏเช่นนั้น ซึ่งมักจะมองไม่ค่อยเห็น เพราะสาเหตุเหล่านั้นจะอยู่เบื้องหลัง ดังนั้นในการตั้งโจทย์วิจัย นักวิจัยจึงต้องพยายามค้นหาหลักการหรือตรรกะที่อยู่เบื้องหลัง (Underlying Logic) ถ้าหากว่านักวิจัยไม่มีเจตจำนงที่อยากจะเข้าใจตรรกะนี้ตั้งแต่ต้น ก็จะต้องประเด็นปัญหาในการวิจัยผิดทาง โดยหันไปสนใจตั้งปัญหาในเชิงบรรยาย แม้การวิจัยจะมีลักษณะเชิงบรรยายอยู่ด้วยก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ช่วยสร้างองค์ความรู้ เพราะถือเป็นเพียงการประมวลข้อมูลเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม หากวิเคราะห์เพื่อค้นหาตรรกะที่อยู่เบื้องหลัง ก็จะช่วยให้การวิจัยนั้นสร้างความเข้าใจแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับภาพปรากฏทั้งในเชิงแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่า กฎเกณฑ์ และความขัดแย้ง เป็นต้น

ประเด็นที่สอง ในการศึกษาวิจัยบางครั้งนักวิจัยอาจจะยึดติดอยู่กับเรื่องของภาพตัวแทน (Representation) ซึ่งถูกสร้างขึ้นมาเพื่อปิดบังภาพที่เป็นจริง จนทำให้มองเห็นภาพปรากฏเป็นไปตามภาพตัวแทนไปหมด ตัวอย่างเช่น สังคมในปัจจุบันมักจะสร้างภาพตัวแทนของสังคมชนบทขึ้นมาว่า มีเศรษฐกิจแบบยังชีพอย่างเรียบง่าย มีวิถีชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติ ขณะที่ผู้คนจะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การสร้างภาพเช่นนี้มีปัญหา เพราะอาจเป็นภาพที่บิดเบือนจากสภาพความเป็นจริงได้ ขณะที่สังคมชนบทจริงๆ แล้วอาจมีทั้งความหลากหลายและซับซ้อน บางแห่งก็อาจไม่สามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ต้องออกมาหางานข้างนอก ขณะที่บางแห่งก็เต็มไปด้วยความขัดแย้ง หากนักวิจัยยึดติดอยู่กับภาพตัวแทนโดยไม่ได้สนใจค้นคว้าให้ลึกลงไปว่าภาพนั้นถูกสร้างขึ้นมาอย่างไร หรือสร้างขึ้นมาจากเงื่อนไขอะไร นักวิจัยก็จะหลงทางในการตั้งคำถามในการวิจัย แต่ถ้านักวิจัยพยายามวิเคราะห์เจาะลึกเข้าไปถึงเบื้องหลังของการสร้างภาพเหล่านั้น ก็จะช่วยให้ออกประเด็นคำถามวิจัย ที่นำไปสู่การค้นหาคำถาม ความเข้าใจและการวิพากษ์วิจารณ์ได้

ประเด็นที่สาม การศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ในปัจจุบันจะหันมาสนใจแง่มุมในเชิงการปฏิบัติการมากขึ้น เพราะพบว่าประเด็นที่ศึกษานั้นมักไม่ใช่เป็นเรื่องที่ตายตัว เมื่อก่อนนักวิจัยจะเน้นการศึกษาเชิงโครงสร้างและเชิงระบบ แต่เดี๋ยวนี้จะหันมาเน้นการศึกษาในเชิงกระบวนการมากขึ้น กระบวนการนั้นจะมีลักษณะเป็นการปฏิบัติการ (Practice) ในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้มักจะเป็นการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทางสังคม(อภิญา เพ็ญพูลกุล.2544) ซึ่งไม่ใช่พื้นที่ในเชิงภูมิศาสตร์

วิธีวิทยาของวิธีคิด

ในการคิดประเด็นและคิดโจทย์วิจัยนั้นจะเกี่ยวข้องกับวิธีวิทยาอยู่ด้วย แต่ที่ผ่านมานักวิจัยมักจะคิดถึงวิธีวิทยาเฉพาะในแง่ของเทคนิควิธี จึงไม่ได้ให้ความสนใจวิธีวิทยาในขณะที่คิดตั้งคำถามในการวิจัย แต่วิธีวิทยานั้นมีแง่มุมในเชิงวิธีคิดด้วย ซึ่งมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการตั้งประเด็นคำถามใน

การวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการช่วยให้มองเห็นแนวทางของความเชื่อมโยงในระดับต่างๆ ที่มีความสลับซับซ้อนได้ ดังจะเห็นได้จากวิธีวิทยาของวิธีคิดในขั้นตอนของการวิจัยที่สำคัญๆ ต่อไปนี้

ในขั้นแรกนั้น การวิจัยจะเกี่ยวข้องกับการเชื่อมโยงความคิด (Conceptualization) ซึ่งหมายถึง วิธีคิดในการเชื่อมโยงแนวความคิด (Concept) ต่างๆ ที่มีอยู่มากมายในทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ เพื่อจัดวางไว้ให้เป็นกรอบหรือแนวทางในการวิเคราะห์สำหรับพลิกแพลงไปใช้อธิบายหาสาเหตุของปรากฏการณ์ที่นักวิจัยต้องการจะศึกษา การจะเชื่อมโยงแนวความคิดได้นั้น นักวิจัยจะต้องคำนึงถึงมิติ 7 ด้านประกอบกันทั้งหมดไปพร้อมๆ กันดังนี้

มิติแรกคือ การให้ความสำคัญกับภาพรวม หมายถึงการมองปัญหาในเชิงองค์รวม (Holistic Approach) ซึ่งเป็นการโยงหาความสัมพันธ์ของแนวความคิดต่างๆ ที่เปรียบเสมือนการตกผลึกทางความคิด ภายใต้เงื่อนไขของบริบทที่เฉพาะเจาะจง ในลักษณะเชิงโครงสร้าง เชิงระบบ หรือเชิงกระบวนการ ที่อาจประกอบด้วยประเด็นของความขัดแย้ง ความร่วมมือ และการมีส่วนร่วม ในฐานะที่เป็นพลังขับเคลื่อนของความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น การใช้ความคิดเรื่องสิทธิ เป็นความคิดองค์รวม เพื่อช่วยให้เห็นภาพรวมด้านต่างๆ ของความขัดแย้งและการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการต่อสู้เพื่อให้ได้อำนาจในการจัดการทรัพยากรของส่วนรวม

มิติที่สอง การคำนึงถึงความหลากหลายของวิธีคิด (Diversity of Ways of Thinking) ในความคิดแบบองค์รวมนั้น ประกอบด้วยวิธีคิดที่เกี่ยวข้องกันมากมาย ซึ่งอาจแยกแยะได้แตกต่างกันออกไปอีก ดังนั้นถ้านักวิจัยสนใจความคิดเรื่องสิทธิ ในฐานะเป็นองค์รวมในการเข้าถึงปัญหา ก็ต้องทำความเข้าใจกับวิธีคิดเกี่ยวกับสิทธิในแง่ต่างๆ ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อน ขณะที่สามารถปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ในบริบทที่แตกต่างกันออกไปในบางกรณีสิทธิหลายอย่างก็อาจซ้อนกันอยู่ด้วย(อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2544)

มิติที่สาม การให้ความสำคัญกับมุมมองของผู้ที่ถูกศึกษา (Insider's view) เพราะว่าการวิจัยทางสังคมศาสตร์ต้องศึกษากลุ่มคน ซึ่งจำเป็นต้องเข้าใจด้วยว่า พวกเขามีความรู้สึกนึกคิด (Subjectivity) และไม่ใช่หุ่นยนต์ หรือมนุษย์ที่ถูกแช่แข็งเอาไว้ ดังนั้นกลุ่มคนเหล่านี้จึงมีความรู้สึกนึกคิดที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา นักวิจัยต้องไม่มองพวกเขาอย่างตายตัวเพราะพวกเขาสามารถที่จะหลอกนักวิจัยก็ได้ หรือแกล้งให้นักวิจัยเขวก็ได้ ถ้านักวิจัยไม่ได้เอาใจเขามาใส่ใจเราอย่างเพียงพอ ก็จะไม่สามารถตั้งโจทย์วิจัยที่ตรงกับความเป็นจริงกับสิ่งที่อยากจะศึกษา แต่กลับจะเป็นเพียงการสร้างภาพลวงตาเท่านั้น ซึ่งนักสังคมศาสตร์พยายามหลีกเลี่ยง เพราะการวิจัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการสร้างองค์ความรู้ในการแก้ไขปัญหา ด้วยการผสมผสานความคิดของฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกัน

มิติที่สี่ การให้ความสำคัญกับความคิดในเรื่องของความสัมพันธ์ ทั้งความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจและความขัดแย้ง (Relations of Power and Conflicts) ในที่นี้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่ได้

หมายถึงเพียงอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น หากยังรวมถึงอำนาจในการนิยามความหมายให้เป็นความรู้และความจริง ที่เรียกว่า วาทกรรม (Discourse) อีกด้วย (ไชยรัตน์ เจริญสิน-โอฬาร. 2543) ซึ่งถือเป็นนัยสำคัญที่แฝงอยู่ในเกือบทุกประเด็นปัญหาของการวิจัย เพราะความแตกต่างหลากหลายในวิธีคิดและมุมมองของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกัน แต่นักวิจัยส่วนหนึ่งมักมองข้ามมิตินี้ เพราะเห็นว่าเป็นปัญหา ทั้งๆที่เป็นมิติสำคัญในการปรับตัวของสังคม ซึ่งรวมถึงกระบวนการในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งในแง่ของกฎเกณฑ์และองค์ระของการอยู่ร่วมกันในสังคม

มิติที่ห้า การมองในเชิงกระบวนการที่เป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา (Dynamic Process) หมายถึง การเคลื่อนไหวที่อาจเกิดขึ้นได้ในหลายๆ ทิศทางแทนที่จะเป็นกระบวนการที่มีทิศเดียว ตามแนวความคิดแบบวิวัฒนาการ และบางครั้งกระบวนการนั้นอาจขัดแย้งกันเองด้วย วิธีคิดเช่นนี้จะช่วยให้นักวิจัยมองความคิดและประเด็นต่างๆ อย่างไม่ตายตัวเพราะสามารถเข้าใจได้ว่า ชีวิตทางสังคมนั้นเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ในช่วงของการศึกษากระบวนการอาจมีลักษณะอย่างหนึ่ง พอศึกษาเสร็จลักษณะดังกล่าวก็อาจเปลี่ยนไปอีกแล้ว ดังนั้น ในขณะที่นักวิจัยยังไม่เข้าใจความคิดนั้น ก็อาจจะทำให้ตั้งประเด็นคำถามต่างๆ ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง

มิติที่หก การให้ความสำคัญกับวิธีคิดเชิงซ้อน(Complexity) ถือเป็นความพยายามหลีกเลี่ยงการยึดติดอยู่กับความคิดแบบคู่ตรงข้าม (Dichotomy) เช่น ความคิดคู่ตรงข้ามระหว่างเมืองกับชนบท ซึ่งเป็นภาพปรากฏที่มองเห็นได้ง่าย แต่ก็มีลักษณะในเชิงอุดมคติที่ตายตัวจนเกินไปขณะที่ความเป็นจริงจะมีความซับซ้อนมากกว่านั้น ดังนั้นการยึดติดกับหน่วยทางสังคม หรือ ลักษณะความสัมพันธ์แบบใดแบบหนึ่ง จึงเป็นการติดกับดักทางความคิด ซึ่งจะมีผลให้ไม่หันไปดูหน่วยทางสังคมและความสัมพันธ์ในด้านอื่นๆ ทั้งๆ ที่อาจมีลักษณะที่เลื่อนไหลและไม่ได้เคลื่อนไหวเป็นเส้นตรงเสมอไป ในปัจจุบันจะพบว่ามีสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบทมากมาย ที่มีความซับซ้อนและหลากหลายมาก ขณะเดียวกันก็ยังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาซึ่งอาจจะผสมผสานทั้งลักษณะของเมืองและชนบทอยู่ในพื้นที่เดียวกัน

มิติที่เจ็ด การให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีของมนุษย์ด้วย ในปัจจุบันนี้ระบบสังคมทำให้มองเห็นคนเหมือนกับเป็นเครื่องจักรไป นักวิจัยก็มองคนที่ศึกษาเหมือนกับว่าเป็นเครื่องจักร จึงทำให้นักวิจัยมีลักษณะเป็นกลไก ขณะที่ชีวิตมนุษย์นั้นเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้นงานวิจัยควรให้ความสำคัญกับคนที่ศึกษา ด้วยการมองเห็นคุณค่าในความเป็นคนของเขา ไม่ว่าจะศึกษาใคร เช่น ศึกษาคนเป็นโรคเอดส์ ก็ไม่ใช่ไปศึกษาแล้วก็ไปดูถูกเขา รวมถึงการศึกษาคนพิการ หรือศึกษาผู้หญิง และศึกษาเด็กหรือคนกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ ก็ไม่ควรมียึดติดหรือมีมุมมองในลักษณะที่ไม่ได้ให้ความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศึกษาคนที่ต่างวัฒนธรรม เช่น ศึกษาคนที่เป็ชาวเขา นักวิจัยไม่ควรมียึดติด

ตั้งแต่แรกเพราะจะมองทุกสิ่งทุกอย่างบิดเบือนไปหมด อย่างน้อยๆ ก็ต้องเห็นเขาเป็นคนเหมือนกับผู้วิจัยด้วย(ปิ่นแก้ว เหลืออร่ามศรี. 2542) ถ้าหากมองข้ามวิธีคิดเช่นนี้ นักวิจัยจะไม่สามารถตั้งประเด็นปัญหาวิจัยในลักษณะที่จะเข้าใจของคนอื่นได้

ในขั้นที่ 2 คือ การคิดอย่างมีบริบท (Contextualization) จะมีส่วนสำคัญอย่างมากในการคิดโจทย์วิจัย เพราะที่ผ่านๆ มาก นักวิจัยมักจะคิดถึงประเด็นปัญหาอย่างกว้างๆ ในลักษณะทั่วๆ ไปที่เป็นสากล แต่ไม่ชัดเจน ทำให้นักวิจัยส่วนมากมักจะไม่นอยให้ความสนใจเรื่องนี้ ส่วนหนึ่งเพราะยังติดอยู่กับวิธีคิดแบบสมัยใหม่นิยม ขณะที่ความจริงมีความซับซ้อน และเกิดขึ้นแตกต่างกันอย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นในการศึกษาวิจัยใดๆ จึงต้องนำมิติของบริบทและเงื่อนไขมาประกอบการพิจารณาด้วย

ทั้งนี้เพราะในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสังคม ผู้ศึกษาไม่สามารถใช้แนวความคิดได้อย่างโดดๆ เพียงความคิดเดียวได้ แต่ต้องคิดอย่างเชื่อมโยงกับความคิดอื่นๆ ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขหรือบริบทของเรื่องนั้น ซึ่งประกอบด้วยบริบททางวัฒนธรรม บริบททางประวัติศาสตร์ บริบทของระบบนิเวศ และบริบททางสังคมของความสัมพันธ์ที่เคลื่อนไหว บริบทเหล่านี้จะช่วยให้การวิจัยทางสังคมศาสตร์มีลักษณะที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น

ดังจะเห็นได้ว่า ขณะที่ผู้วิจัยศึกษาประเด็นเกี่ยวข้องกับ อัตลักษณ์ (Identity) (อภิญญา เฟื่องฟูสกุล. 2544) ก็จำเป็นจะต้องเชื่อมโยงกับความคิดอื่นๆ พร้อมกันไปด้วย ในฐานะที่เป็นบริบททางสังคม เช่น สถานภาพทางสังคม หรือวาทกรรม ซึ่งทำให้ความหมายของอัตลักษณ์นั้นลื่นไหลอยู่เสมอ ตามบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

ในขั้นที่ 3 กระบวนการตั้งประเด็นปัญหา (Problematisation) หรือการชี้ประเด็นถือเป็นกระบวนการสำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งในการวิจัย ซึ่งช่วยให้รู้ว่าประเด็นอยู่ตรงไหน ด้วยการพิจารณาแนวความคิดจำนวนหนึ่ง ที่จะมาช่วยให้ นักวิจัยรู้ว่าจะมุ่งไปทางไหนได้บ้าง

แนวความคิดแรกคือ เรื่องของความขัดแย้ง (Conflict) ซึ่งถือเป็นปัญหาสำคัญ แต่ความขัดแย้งอาจจะมีหลายมิติ เริ่มตั้งแต่ประเด็นว่า ความขัดแย้งเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ทำไมถึงขัดแย้ง และขัดแย้งกันในระดับไหนบ้าง มิติต่างๆ ของความขัดแย้งเหล่านี้อาจมองเห็นได้จากความคิดอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เช่น สิทธิ อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความสัมพันธ์หญิงชาย เป็นต้น

แนวความคิดถัดมาก็คือ การขัดกันในตัวเอง (Contradictions) ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่อาจเกิดขึ้นความสัมพันธ์และกระบวนการต่างๆ เช่น กระบวนการพัฒนา โดยทั่วไปนักวิจัยอาจจะมองกระบวนการนี้แต่เพียงด้านเดียว เฉพาะในด้านที่ทำให้ดีขึ้นทั้งๆ ที่ในความจริงแล้วการพัฒนาอาจมีด้านกลับอยู่ด้วย คือด้านที่ขัดแย้งกันเองภายในกระบวนการในขณะที่ตั้งใจจะให้เกิดการพัฒนามากขึ้น

ด้วยการสร้างโรงงานผลิตไฟฟ้าที่ใช้พลังงานจากถ่านหิน แต่ด้วยความไม่รู้ว่าถ่านหินก่อมลภาวะ ก็จะทำให้เกิดผลขัดแย้งกันเอง จนกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ดังนั้นในการคิดประเด็นปัญหาต่างๆ นักวิจัยต้องพยายามไม่มองด้านเดียว แต่ควรมองด้านกลับอีกด้านหนึ่งของปัญหานั้นด้วย เพราะประเด็นต่างๆ มักมี 2 ด้าน หรือหลายด้าน ถ้านักวิจัยคิดเพียงด้านใดด้านหนึ่ง โดยไม่ใส่ใจกับอีกด้านหนึ่ง ก็จะมองประเด็นปัญหาไม่ออก หากต้องการจะชี้ประเด็นให้ได้ นักวิจัยจึงควรต้องมองทั้ง 2 ด้าน ซึ่งเป็นด้านกลับกันของปัญหานั้นด้วย

แนวความคิดอีกอันหนึ่งคือ การครอบงำ (Domination) ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นปัญหาในความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและความคิด ที่มีลักษณะไม่เท่าเทียมกัน ในด้านหนึ่งอาจจะหมายถึงการครอบงำขณะที่ในอีกด้านหนึ่งก็อาจจะพบการต่อต้าน ดังจะพบว่าในการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมเข้ามาจากภายนอกสังคม บางวัฒนธรรมไม่ได้มีลักษณะสร้างสรรค์เสมอไป แต่กลับเข้ามาครอบงำให้หลงอยู่กับแนวความคิดแบบบริโภคนิยม เช่น การศึกษาวัฒนธรรมการท่องเที่ยว นักวิจัยต้องไม่มองแต่เพียงด้านสร้างสรรค์เท่านั้น เพราะในด้านกลับกัน วัฒนธรรมการท่องเที่ยวอาจจะเป็นการทำลายวัฒนธรรมคนอื่นก็ได้ แม้แต่การส่งเสริมวัฒนธรรมชาวเขาเพื่อการท่องเที่ยว ก็อาจกลับกลายเป็นการทำลายวัฒนธรรมชาวเขาก็ได้ หากมีนัยของการครอบงำทางวัฒนธรรมอยู่ด้วย

เมื่อมีการครอบงำทางวัฒนธรรม ก็มักจะเกิดปฏิกิริยาในด้านกลับตามมา ผ่านการเคลื่อนไหวและการดิ้นรนต่อสู้ของผู้คนที่ได้รับผลกระทบ ในรูปแบบต่างๆ เช่น การต่อรอง การแข่งขัน การให้ความหมาย และการปรับเปลี่ยนวิธีความคิด เช่น เมื่อก่อนรัฐมักพยายามสร้างภาพของการพัฒนาด้วยการผลิตคำขวัญต่างๆ เพื่อให้ความหมายของการพัฒนาในแง่บวก ทำนองว่า หมู่บ้านปลอดอบายมุข หมู่บ้านปลอดยาเสพติด ในขณะที่ชาวบ้านต้องทนอยู่กับปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาต่างๆ นานา จึงตอบโต้ด้วยการเสียดสีว่า หมู่บ้านของตนเองเป็น แผ่นดินท้อแผ่นดินแท้ เป็นต้น

ในปฏิบัติการของการต่อรองและการต่อสู้ นั้น ชาวบ้านก็อาจจะสามารถสร้างสรรค์และการปรับเปลี่ยนความคิด พร้อมๆ กับการสะสมความคิดในเรื่องต่างๆ จนกลายเป็นพลังในรูปของทุนทางสังคม (Social Capital) ซึ่งหมายถึงความผูกพันและความรู้สึกเชื่อมโยงกัน ที่ช่วยให้เกิดข้อตกลงเป็นกฎเกณฑ์ และรวมตัวกันขึ้นเป็นองค์กรได้ จนกลายเป็นกลไกทางสังคมอย่างหนึ่ง ดังนั้นการศึกษากฎปฏิบัติการและกระบวนการดังกล่าว จะช่วยให้นักวิจัยตั้งประเด็นปัญหาต่างๆ ได้อย่างมากมาย

นอกจากนี้ยังมีแนวความคิดที่ช่วยให้นักวิจัยตั้งประเด็นปัญหาได้อีก ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะต่างๆ ในการกีดกัน (Exclusion) และการมีส่วนร่วม (Inclusion) ซึ่งจะสามารถเห็นได้ชัดเจนในกรณีของการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะนโยบายของกรมป่าไม้ ที่พยายามจะรักษาป่าด้วยตัวคนเดียว ขณะที่กีดกันคนอื่นออกไปเช่นการกีดกันชาวเขาต่างๆ ที่ชาวเขาก็คงสามารถจัดการป่าเชิงอนุรักษ์ได้ ในรูปของป่าชุมชน แต่การกีดกันของกรมป่าไม้ มีส่วนผลักดันให้

เกิด กระบวนการทำให้กลายเป็นชายขอบ (Marginalizaion) (สุริชัย หวันแก้ว.2543) ซึ่งมีลักษณะเป็นการสูญเสียความสามารถในการจัดการทรัพยากร ที่มักจะเกิดกับชาวเขาที่ถูกกีดกันสิทธิจนไม่สามารถปกป้องรักษาป่าไว้ได้

ในการตั้งคำถามกับการเคลื่อนไหวต่างๆ ที่มีผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมกันมาก นักวิจัยอาจใช้แนวความคิดอีกอันหนึ่งคือ พื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม (Social และ Culture Space) ซึ่งหมายถึงพื้นที่ของการคิดค้นและการสร้างความหมายใหม่ๆ (อภิญา เพ็ญฟูสกุล. 2543) เพราะการมารวมตัวกันช่วยให้ผู้คนต่างๆ สามารถเผชิญหน้ากับปัญหาวิกฤติหรือเผชิญกับความไม่แน่นอนทางสังคม ดังนั้นความคิดนี้จะช่วยให้นักวิจัยเข้าใจปัญหาของคนในสังคมเมือง เช่น คนชั้นกลางในเวลานั้นนิยมไปทำสมาธิ และกินอาหารแบบชีวจิต หากมีคำถามว่า ทำไมพวกเขาต้องใช้ชีวิตแบบนี้ นักวิจัยอาจจะไม่เข้าใจถ้าไม่มีแนวความคิดมาช่วยในการตั้งคำถาม ความคิดเรื่องพื้นที่ทางวัฒนธรรมนี้จะช่วยให้มองความเคลื่อนไหว ดังกล่าวว่า เป็นความพยายามจะเปิดพื้นที่ของการสร้างความหมายใหม่ๆ เพราะอดีตอัดกับความหมายเดิมๆ เช่น ความหมายของพระสงฆ์ ในขณะที่พระมักจะทำตัวไม่เหมาะสมต่างๆ พวกเขาจึงอยากจะมีพื้นที่ใหม่ ด้วยการสร้างความเป็นชุมชนใหม่ สร้างความหมายของการเป็นคนใหม่ ในการเปิดพื้นที่ใหม่พวกเขาจะได้รู้จักตัวเอง รู้จักความเป็นมนุษย์แบบใหม่ ท่ามกลางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป

ในปัจจุบันสังคมมีลักษณะครอบงำและลดทอนความเป็นมนุษย์มากขึ้น จนทำให้ผู้คนทำงานเหมือนเครื่องจักรอยู่ตลอดเวลา ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ ผู้คนในสถานภาพที่แตกต่างกันไม่ว่าคนจนหรือคนรวย ต่างก็อยากแสดงความเป็นมนุษย์ จึงลุกขึ้นมาแสดงตัวตน การแสดงออกเช่นนี้ จะมีแนวความคิดเรื่องอัตลักษณ์ (Identity) ช่วยในการชี้ประเด็นปัญหาและตั้งคำถาม เมื่อก่อนความคิดเดียวกันนี้เรียกว่า เอกลักษณ์ แต่ในปัจจุบันเรียกอัตลักษณ์ หรือความเป็นตัวตน เพราะชี้ให้เห็นว่าผู้คนในสังคมจะพยายามแสดงตัวตน ด้วยการบอกคนอื่นว่าเขาเป็นใคร แทนที่จะปล่อยให้คนอื่นมาเรียกพวกเขาเพียงฝ่ายเดียว บางครั้งก็บอกผ่านการออกมาประท้วงเรื่องต่างๆ เช่นในการสร้างระบบรถไฟฟ้าในกรุงเทพฯ คนพิการก็ออกมาแสดงตัวตนด้วยการประท้วง เพื่อชี้ให้เห็นว่าบริษัทรถไฟฟ้ามองข้ามคนพิการ เพราะไม่ยอมสร้างเครื่องอำนวยความสะดวกให้คนพิการ ทำให้คนพิการไม่สามารถใช้บริการรถไฟฟ้าได้ ประเด็นปัญหาเช่นนี้จะช่วยให้นักวิจัยรู้จักคิดและมองเห็นในสิ่งที่อาจจะมองข้ามไปได้ แม้ว่าแนวความคิดจะไม่ใช่ว่าตอบสำเร็จรูป แต่นักวิจัยสามารถใช้แนวความคิดต่างๆ เพื่อช่วยตั้งคำถามและตั้งประเด็นต่างๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นได้

วิธีคิดในการวิเคราะห์

แม้ในการวิเคราะห์ซึ่งมักจะเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการวิจัย หากนักวิจัยเข้าใจวิธีคิดก็จะช่วยให้สามารถคิดตั้งประเด็นในการวิจัยได้ดีขึ้นแสดงให้เห็นว่า ในการตั้งคำถามในการวิจัย นักวิจัยจะต้องเข้าใจกระบวนการวิจัยทั้งหมดเสียก่อน สำหรับวิธีคิดในการวิเคราะห์นั้นมีประเด็นสำคัญอยู่ 6 เรื่องด้วยกันดังนี้

ในประเด็นแรกทีเดียวนั้นก็คือ เรื่องของการแยกแยะประเด็นปัญหา และหน่วยของการวิจัย ต่างๆ ออกจากกัน (Differentiation) เพื่อไม่ให้เป็นการมองแบบตีขลุม หรือเป็นแบบกำปั้นทุบดินไปเรื่อย ๆ เพราะเรื่องที่นักวิจัยศึกษาจะเกี่ยวข้องกับประเด็นต่างๆ มากมายแตกต่างกันออกไป หากไม่ได้แยกแยะออกมาศึกษาให้ลึกลงไป อาจมองไม่เห็นประเด็น ขณะเดียวกันก็อาจมองไม่เห็นความเชื่อมโยงของประเด็นต่างๆ การแยกแยะก็เหมือนกับการจัดจำแนกประเภทของเรื่องราวที่ศึกษานั้นเอง เช่นในการศึกษาคนในเมือง ถ้านักวิจัยศึกษาคนในเมืองโดยรวมๆ ก็อาจจะมองไม่เห็นภาพของความเคลื่อนไหวที่ชัดเจน แต่ถ้าแยกแยะออกมาศึกษาเป็นกลุ่มคน ทุกคนในเมืองผู้ชาย และผู้หญิง ก็ถือเป็นกรรมวิธีในการแยกแยะอย่างหนึ่ง ซึ่งยังแยกออกเป็น เด็ก ผู้ใหญ่ คนวัยทำงาน คนมีครอบครัว กลุ่มอาชีพ และชนชั้นได้อีก การชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างเหล่านี้ จะช่วยให้มองเห็นความซับซ้อนของปัญหามากขึ้น ดังจะพบว่าเมื่อแยกแยะคนเมืองกรุงออกมาเป็นกลุ่มๆ บางกลุ่มก็ไม่ได้เป็นคนอยู่ตึกเสมอไป บางกลุ่มต้องอยู่ใต้สะพาน เป็นต้น ในแง่นี้ นักวิจัยจะเห็นปัญหาอีกมากมาย

ในกระบวนการแยกแยะและจัดจำแนกต่างๆ เหล่านี้ นักวิจัยจะต้องคิดไปพร้อมๆ กันด้วยว่า หน่วยการวิเคราะห์ (Units of Analysis) ของเราคืออะไร บางครั้งนักวิจัยไม่ได้สนใจหน่วยในการวิเคราะห์ จึงทำให้มองไม่เห็นความแตกต่าง และมองไม่เห็นประเด็นปัญหา ในขั้นตอนของการวิเคราะห์จึงต้องคำนึงถึงหน่วยในการวิเคราะห์ให้มากๆ แต่เดิมนักวิจัยมักจะคิดถึงหน่วยการวิเคราะห์ในลักษณะที่เป็นหน่วยทางกายภาพหรือหน่วยของพื้นที่เท่านั้น เช่น หมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด หรือ ประเทศ ด้วยการแยกมองในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอ จนถึงระดับโลก ในการวิเคราะห์นั้นอาจจะมองหน่วยเชิงกายภาพก็ได้ แต่ต้องเข้าใจด้วยว่ายังมีวิธีคิดเกี่ยวกับหน่วยการวิเคราะห์อย่างอื่นๆ อีก เช่น หน่วยของวิเคราะห์ในแง่ที่เป็นสัมพันธ์ทางสังคมก็ได้ หรือเป็นระบบทางสังคมก็ได้ เช่น ระบบอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ ระหว่างผู้ใหญ่ – ผู้น้อย และความสัมพันธ์ในลักษณะเป็นหนี้บุญคุณกัน เมื่อมองระบบอุปถัมภ์เป็นหน่วยของการวิเคราะห์หนึ่งที่จะศึกษา นักวิจัยสามารถศึกษาเรื่องเจ้าพ่อ ซึ่งจะมองเฉพาะพื้นที่ในอำเภอหนึ่งก็ได้ เพราะอิทธิพลของเจ้าพ่อนั้น อาจจะข้ามพื้นที่ข้ามเขต ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปถึงระดับชาติ และอาจพัวพันกับการเมืองและบริษัทธุรกิจต่างๆ มากมาย ซึ่งถือเป็นเรื่องของความสัมพันธ์มากกว่าเป็นเรื่องของพื้นที่ในเชิงกายภาพเพียงอย่างเดียว

นอกเหนือจากเรื่องหน่วยการวิเคราะห์แล้ว อีกประเด็นหนึ่งที่ยังสับสนอยู่ก็คือ วิธีคิดเกี่ยวกับระดับของการวิเคราะห์ (Levels of Analysis) ซึ่งมักจะมองกันเฉพาะในแง่ที่เป็นระดับหมู่บ้าน ตำบล และจังหวัด เท่านั้น ทั้งๆที่ในความจริงแล้ว ยังมีระดับในการวิเคราะห์ระดับอีกหลายแบบ เช่น ระดับการจัดการ ระดับโครงสร้าง ระดับวัฒนธรรม และระดับอุดมการณ์ เป็นต้น ดังนั้นนักวิจัยต้องเชื่อมโยงระดับของการวิเคราะห์ต่างๆ เหล่านี้ให้ชัดเจนว่า จะศึกษาเฉพาะระดับความสามารถทางสังคม ศึกษาเฉพาะระดับการจัดการ ศึกษาระดับของอำนาจ ศึกษาระดับโครงสร้าง ศึกษาระดับอุดมการณ์ หรือระดับความเชื่อ ในการตั้งโจทย์ในการวิจัย นักวิจัยต้องคิดให้ดีกว่าการวิจัยครั้งนี้ เรากำลังมองการวิเคราะห์อย่างไร โดยไม่ควรมองเพียงระดับใดระดับหนึ่ง แต่ควรจะมองที่ความเชื่อมโยงหรือมองความสัมพันธ์ระหว่างระดับของการวิเคราะห์ต่างๆ ด้วยเพราะระดับของการวิเคราะห์ต่างระดับกันก็อาจจะมีปัญหาแตกต่างกันด้วย

ในการวิเคราะห์นั้นยังรวมถึงวิธีคิดในการวิพากษ์วิจารณ์ (Critical Thinking) ด้วย ซึ่งหมายถึงการคิดจากแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป ทั้งในเชิงการเปรียบเทียบ และการตั้งคำถามจากระดับการวิเคราะห์ต่างกัน เพื่อให้หลุดออกไปจากความคิดเดิมๆ วิธีคิดเช่นนี้จำเป็นตั้งแต่ขั้นของการคิดหัวข้อในการวิจัย ถ้าไม่พยายามวิพากษ์วิจารณ์แล้ว นักวิจัยอาจจะไม่ได้โจทย์ที่ชัดเจน ซึ่งจะมีผลให้การวิจัยนั้นเป็นเพียงการตอกย้ำความเข้าใจเดิม ซึ่งการวิจัยไม่ควรแต่จะทำการวิจัยแบบนั้นอย่างเดียวเท่านั้น เพราะจะไม่ได้สร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่

ขณะเดียวกันในกระบวนการวิเคราะห์และคิดโจทย์วิจัย ต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมด้วย (Participatory interpretation) ไม่ใช่ให้นักวิจัยนั่งเพ่ฝันอยู่คนเดียว แต่ต้องเน้นกระบวนการได้เถียงหรือสร้างเครือข่ายของกลุ่มศึกษา ให้เป็นเวทีของการแลกเปลี่ยนความคิด ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นประเด็นการวิจัยได้อย่างกว้างขวาง เพราะการวิจัยทางสังคมศาสตร์นั้นมักจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่หลากหลาย จึงจำเป็นที่จะต้องให้กลุ่มต่างๆ เหล่านั้นมีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการวิจัยด้วย เพื่อให้ได้มุมมองที่รอบด้านมากขึ้น

วิธีคิดสุดท้ายคือเรื่องของวาทกรรม (Discourse) หมายถึง การนิยามหรือการสร้างความหมาย เพื่อให้มีนัยของความเป็นจริง ซึ่งอาจจะขัดแย้งกันได้เพราะหลายฝ่ายอาจจะสร้างวาทกรรมแตกต่างกันได้ ดังนั้นเรื่องของการนิยามความหมาย ก็เป็นปัญหาทางทฤษฎี ที่นักวิจัยกำลังครุ่นคิดกันอยู่มากมายในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น เรื่องวาทกรรมของการพัฒนา (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2543) คำว่าการพัฒนาหรือความยากจนนั้น ดูเหมือนว่าเราเข้าใจความหมายแล้วว่าแปลว่าอะไร แต่แท้จริงไม่ว่าจะเป็นเรื่องการพัฒนา ความยากจนและการมีส่วนร่วม ล้วนแล้วแต่เป็นวาทกรรมที่สังคมกำลังนิยามความหมายกันอยู่ ถ้าหากว่าไม่เข้าใจความหมายแล้วไปทึกทักเอาว่าเป็นความจริง ก็เกิดปัญหาได้ เพราะการพัฒนาอาจไม่ได้หมายถึงการทำให้ดีขึ้นเสมอไป แต่ที่เรามักจะคิดเช่นนั้น ก็เพราะถูกครอบงำ

ทางความคิด ดังนั้นจึงต้องมีการสังเคราะห์หรือถอดความหมายของวาทกรรมนั้นออกมาดูเบื้องหลัง ก่อนที่นักวิจัยจะคิดประเด็นวิจัยได้ เพราะมีฉะนั้นแล้ว นักวิจัยจะไม่สามารถรู้ได้ว่ามีประเด็นปัญหาใดเกี่ยวข้องกับวาทกรรมนั้น ๆ บ้าง

บทสรุป

จากที่ได้อภิปรายมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าการตั้งโจทย์ในการวิจัยนั้น แม้จะอยู่ในขั้นตอนแรกๆ ของการวิจัย แต่นักวิจัยก็จำเป็นต้องเข้าใจกระบวนการวิจัยทั้งหมดทุกขั้นตอนอย่างดี พร้อมกับวิธีวิทยาต่างๆ ในการวิจัย ก่อนที่จะสามารถคิดประเด็นในการวิจัยได้ โดยต้องเข้าใจวิธีวิทยาในด้านของวิธีคิดมากกว่าด้านของเทคนิควิธีเท่านั้น เพราะวิธีคิดต่างๆ จะช่วยเปิดมุมมองให้นักวิจัยสามารถมองปัญหาต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางและมีความเชื่อมโยงกันที่สำคัญก็คือวิธีคิดซึ่งประกอบด้วยแนวความคิดต่างๆ นั้นไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูป หากเป็นเพียงแนวทางที่จะช่วยให้นักวิจัยตั้งคำถามได้อย่างเชื่อมโยงกัน

ดังนั้นการทำความเข้าใจกับวิธีคิดและแนวความคิดต่างๆ ให้ลึกซึ้งแล้ว ก็จะช่วยให้นักวิจัยมีแนวทางในการตั้งโจทย์วิจัยได้ดีขึ้น สำหรับวิธีคิดและแนวคิดต่างๆ ที่กล่าวถึงในบทความนี้ คงจะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นเท่านั้นที่อาจช่วยกระตุ้นให้นักวิจัยสนใจค้นคว้าต่อไปอีกแต่นักวิจัยก็ไม่ควรจะคิดประเด็นปัญหาด้วยตัวเองเท่านั้น เพราะการวิจัยทางสังคมศาสตร์มักจะเกี่ยวข้องกับผู้คนหลายฝ่าย นักวิจัยจึงควรให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมในการวิจัยมากขึ้นด้วย ในทุกๆ ขั้นตอนของการวิจัยทั้งในขั้นตอนของการคิดโจทย์การวิจัย กระบวนการวิจัย และขั้นตอนของการวิเคราะห์ซึ่งจะช่วยให้การวิจัยกลายเป็นพลังที่สร้างสรรค์องค์ความรู้และสติปัญญาในสังคม ในแง่ที่เปิดทางเลือกใหม่ๆ ให้กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะไม่ให้งานวิจัยเป็นเพียงผลผลิตทางวิชาการที่ล่องลอย ตามอย่างงานวิจัยจำนวนมาก ที่ดูเหมือนจะยังคงเป็นเช่นนั้นอยู่ในทุกวันนี้

ผลของรางวัลภายนอกและการรับรู้ความสามารถของตน ที่มีต่อแรงจูงใจภายในของนักเรียน¹

ดร.วิลาศลักษณ์ ชั่ววัลลี²

ดร.ผจงจิต อินทสุวรรณ³

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการทดลองเพื่อศึกษาผลของรางวัลภายนอกที่เป็นเงิน และข้อมูลป้อนกลับทางบวกที่บอกถึงความสำเร็จของการทำกิจกรรมพร้อมทั้งการแนะแนวทางการทำกิจกรรมต่อโดยไม่ใช้คำพูดที่แสดงการควบคุม ที่มีต่อแรงจูงใจภายใน ในการเล่นเกมของนักเรียน และศึกษาว่านักเรียนที่มีระดับการรับรู้ความสามารถของตนสูงเมื่อได้รับรางวัลหรือไม่ ผู้วิจัยศึกษานักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 จำนวน 96 คน โดยใช้เกมวิศวกวน้อย ซึ่งเป็นเกมที่ผ่านการตรวจสอบว่านักเรียนมีความสนใจในการเล่น และใช้แบบแผนการทดลองแบบสุ่มภายในบล็อก แรงจูงใจภายในวัดโดยใช้แบบสอบถามทั้งก่อนและหลังการทดลองและโดยการสังเกตพฤติกรรมความสนใจในการเล่นในช่วงเวลาอิสระ ผลการวิจัยพบว่า รางวัลจากภายนอกไม่ได้ทำลายแรงจูงใจภายใน และไม่พบปฏิสัมพันธ์ (interaction effects) ระหว่างวิธีการให้รางวัลกับการรับรู้ความสามารถของตน กล่าวคือไม่พบว่านักเรียนที่มีการรับรู้ความสามารถของตนสูง เมื่อได้รับรางวัลภายนอกแล้ว มีแรงจูงใจภายในแตกต่างจากนักเรียนที่มีการรับรู้ความสามารถของตนต่ำเมื่อได้รับรางวัลแต่พบผลหลัก(main effects) คือนักเรียนที่รับรู้ความสามารถของตนสูง มีความสนใจในการเล่นมากกว่านักเรียนที่รับรู้ความสามารถของตนต่ำ และเมื่อศึกษาพฤติกรรมความสนใจในการเล่น พบว่านักเรียนที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับทางบวกมีพฤติกรรมความสนใจมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

ความสำคัญและที่มาของปัญหาการวิจัย

ความสำคัญในเรื่องแรงจูงใจในการเรียนของนักเรียนเป็นสิ่งที่นักการศึกษาทั่วไปให้การยอมรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงจูงใจภายใน (intrinsic motivation) ซึ่งเป็นความต้องการที่จะเรียนเพราะสนใจวิชาที่เรียน หรือเพราะต้องการมีความรู้ความสามารถในเรื่องนั้น แต่ในการส่งเสริมแรงจูงใจด้วยการ

¹ จากวารสารพฤติกรรมศาสตร์ ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 พฤษภาคม 2543

² ผู้อำนวยการคนปัจจุบันของสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์

³ รองศาสตราจารย์ อดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์

ให้รางวัลยังเป็นวิธีที่ปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไปซึ่งงานวิจัยจำนวนหนึ่ง (e.g.,Deci,1971;Harackiewicz, 1979;Ryan,Mims,& Koester,1983) แสดงให้เห็นว่า รางวัลจากภายนอกไม่ได้สนับสนุนแรงจูงใจภายในในการเรียนและการทำกิจกรรมของนักเรียน แต่จะทำให้ความสนุกสนานที่ได้จากวิชาหรือกิจกรรมนั้นลดลงและทำให้เด็กเรียนเพราะต้องการรางวัลมีเพิ่มขึ้นและเมื่อไม่ได้รางวัล เด็กก็จะไม่รู้สึกสนุกหรือสนใจในการเรียนเรื่องนั้น เด็กจะเปลี่ยนจากการเรียนด้วยแรงจูงใจภายในเป็นการเรียนด้วยแรงจูงใจภายนอก (extrinsic motivation) คือเรียนเพื่อหวังรางวัลแทน

ดีซีและไรอัน (Deci & Ryan,1990) นักจิตวิทยาผู้อธิบายแรงจูงใจภายในด้วยทฤษฎีการประเมินการรู้คิด (Cognitive Evaluation Theory) กล่าวว่า พฤติกรรมที่เกิดจากแรงจูงใจภายในเป็นพฤติกรรมที่จะทำให้บุคคลรู้สึกว่าคุณมีความสามารถ (competent) และกำหนดได้ด้วยตนเอง (self-determination) ทฤษฎีนี้ยืนยันว่ามีสองกระบวนการหลักที่รางวัลจากภายนอกสามารถมีผลกระทบต่อแรงจูงใจภายในได้คือ (1) การเปลี่ยนแปลงการรับรู้สาเหตุของการกระทำ (locus of causality) และ (2) การเปลี่ยนแปลงความรู้สึกของบุคคลในเรื่องที่ว่า ตนมีความสามารถและมีอิสระที่กำหนดได้

เมื่อบุคคลมีแรงจูงใจภายใน บุคคลจะรับรู้สาเหตุของการกระทำคือตัวเขา แต่เมื่อเขาได้รับรางวัลจากภายนอก การรับรู้สาเหตุจากการกระทำจะเปลี่ยนไปจากตัวเขาเป็นรางวัลภายนอก ซึ่งทำให้เขามีแรงจูงใจภายในลดลง นอกจากนี้พฤติกรรมที่เกิดจากแรงจูงใจภายในต้องเป็นพฤติกรรมที่บุคคลสามารถกำหนดได้ด้วยตนเอง จะไม่มีการควบคุมที่มาจากคำสั่งหรือรางวัล เพราะคำสั่งหรือรางวัลจะเปรียบเสมือนสิ่งกำหนดบุคคลให้กระทำตามเงื่อนไข เมื่อเกิดเหตุการณ์นี้ขึ้น ความรู้สึกเป็นอิสระกำหนดได้ด้วยตนเองก็ย่อมหมดไป ในงานวิจัยนี้รางวัลภายนอกที่ผู้วิจัยสนใจศึกษาคือเงินและข้อมูลป้อนกลับทางบวก

งานวิจัยที่ศึกษาผลการให้รางวัลที่เป็นเงินและสิ่งของที่มีต่อแรงจูงใจภายใน ผู้ที่ทำการวิจัยจะบอกกลุ่มตัวอย่างว่า พวกเขาจะได้รับรางวัลเป็นเงิน เมื่อเขาทำกิจกรรมที่กำหนดเสร็จ แรงจูงใจภายในของกลุ่มนี้จะเทียบกับกลุ่มที่ไม่ได้รับเงินรางวัล งานวิจัยยุคแรกๆ ดำเนินการโดย ดีซี (Deci,1971) กับนักศึกษาปริญญาตรี ที่ทำหนังสือพิมพ์ของมหาวิทยาลัย แรงจูงใจภายในของกลุ่มตัวอย่างวัดจากความเร็วในการเขียนหัวข้อข่าว ผลการวิจัยพบว่าเงินรางวัล ทำให้แรงจูงใจภายในของกลุ่มทดลองนอกจากนี้ก็มีงานวิจัยอื่นๆ (e.g.,Calder & Staw,1975; Anderson, Manoogian, &Reznick, 1976; Ryan, Mims,&Koestner,1983;Tripathi,1991) ที่ทำการทดลองทำนองเดียวกันนี้ และให้ผลสอดคล้องกันถึงผลเสียของรางวัลที่เป็นเงินและสิ่งของ ซึ่งเป็นรางวัลภายนอกที่มีต่อแรงจูงใจภายใน ซึ่งวัดจากทั้งพฤติกรรมและเวลาที่ใช้ในการทำกิจกรรมเป้าหมาย

สำหรับข้อมูลป้อนกลับทางบวกที่เพิ่มความรู้สึกว่าคุณมีความสามารถ จะทำให้แรงจูงใจภายในเพิ่มขึ้น จากการวิจัยของแอนเดอร์สันและคณะ (Anderson,Manoogian,&Reznick,1976) พบว่า คำพูด

ที่บอกว่ากลุ่มตัวอย่างมีความสามารถ จะสามารถเพิ่มแรงจูงใจภายในของกลุ่มตัวอย่างของเขา ซึ่งเป็นเด็กก่อนวัยเรียนได้มากกว่ากลุ่มควบคุมที่ไม่ได้รับการบอกถึงความสามารถ เพราะข้อมูลป้อนกลับจะมีลักษณะให้ข้อมูล (information) มากกว่าการควบคุม (controlling) เหตุการณ์ที่มีลักษณะให้ข้อมูล จะเอื้อต่อการระบุนสาเหตุจากภายในตนว่าตนมีความสามารถ ดังนั้นจึงส่งเสริมแรงจูงใจภายใน (Deci & Ryan, 1990) การวิจัยอื่นๆ (e.g., Ryan, 1982; Ryan, Mim, & Koestner, 1983) ก็ให้ผลทำนองเดียวกัน

ในสังคมปัจจุบัน เรามักให้รางวัลแก่ผู้ที่มีผลงานดีอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการประกาศเกียรติคุณ หรือการให้รางวัลในลักษณะอื่นๆ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาว่า ทำอย่างไรที่จะให้ผู้ปฏิบัติงานดีด้วยแรงจูงใจภายใน ยังคงสามารถรักษาแรงจูงใจภายในของตนไว้ได้ โดยการผนวกแนวคิดทฤษฎีของดีซีและไรอันเข้ากับทฤษฎีของแบนดูรา (Bandura, 1997) ที่ว่าความสนใจที่เกิดจากภายใน (intrinsic interest) สามารถส่งเสริมได้โดยผ่านกระบวนการรับรู้ความสามารถของตน บุคคลที่มีความรู้สึกว่าคุณมีความสามารถที่จะกระทำสิ่งที่ท้าทายได้ บุคคลนั้นมีแนวโน้มที่จะสนใจในกิจกรรมนั้นๆ มากกว่าบุคคลที่เห็นว่าตนไม่มีความสามารถในเรื่องนั้น ผู้วิจัยจึงคาดว่า การรับรู้ความสามารถของตนสูงจะช่วยลดผลลบของรางวัล โดยเฉพาะอย่างยิ่งรางวัลที่เป็นรูปธรรมเช่นเงินได้ กล่าวคือ ผู้ที่มีการรับรู้ความสามารถของตนสูง แม้ได้รับรางวัลจากภายนอก ก็น่าที่จะคงแรงจูงใจภายในของตนไว้ได้ดีกว่า เมื่อเทียบกับผู้ที่ได้รับรางวัลแต่ไม่มั่นใจในความสามารถของตน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อเปรียบเทียบแรงจูงใจภายในในการเล่นเกมของกลุ่มที่ได้รับรางวัลจากภายนอกเป็นเงิน กลุ่มที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับทางบวกและกลุ่มควบคุม แต่ละกลุ่มก่อนและหลังการทดลอง
2. เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างวิธีการให้รางวัลภายนอก กับระดับการรับรู้ความสามารถของตน ในเรื่องแรงจูงใจภายในในการเล่นเกม
3. เพื่อเปรียบเทียบแรงจูงใจภายในหลังการทดลองของกลุ่มตัวอย่างที่ได้รับรางวัลจากภายนอกเป็นเงิน กลุ่มที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับทางบวก และกลุ่มควบคุม
4. เพื่อเปรียบเทียบแรงจูงใจภายในหลังการทดลอง ของกลุ่มตัวอย่างที่มีระดับการรับรู้ความสามารถของตนแตกต่างกัน

สมมติฐานการวิจัย

1. แรงจูงใจภายในในการเล่นเกมของกลุ่มที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับทางบวก และกลุ่มควบคุม หลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลอง แต่แรงจูงใจภายในของกลุ่มที่ได้รับเงินหลังการทดลองต่ำกว่าก่อนการทดลอง

2. มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างวิธีการให้รางวัลและการรับรู้ความสามารถของตนในการเล่นเกมนใน
เรื่องแรงจูงใจภายใน โดยที่

2.1 กลุ่มที่มีการรับรู้ความสามารถของตนสูงและได้รับรางวัลเป็นเงินมีแรงจูงใจภายใน
สูงกว่ากลุ่มที่ได้รับรางวัลเป็นเงินแต่มีการรับรู้ความสามารถของตนต่ำ

2.2 กลุ่มที่มีการรับรู้ความสามารถของตนสูง และได้รับข้อมูลป้อนกลับ มีแรงจูงใจภายใน
สูงกว่ากลุ่มที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับแต่รับรู้ความสามารถของตนต่ำ

2.3 กลุ่มที่มีระดับการรับรู้ความสามารถสูงและได้รับข้อมูลป้อนกลับ มีแรงจูงใจภายใน
สูงกว่า กลุ่มที่มีระดับการรับรู้ความสามารถสูงและได้รับเงินรางวัล และที่ไม่ได้รับรางวัล (กลุ่มควบคุม)

3. แรงจูงใจภายในของกลุ่มที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับ สูงกว่าแรงจูงใจภายในของกลุ่มควบคุม
และกลุ่มที่ได้รับเงินรางวัลตามลำดับ

4. แรงจูงใจภายในของกลุ่มที่มีระดับการรับรู้ความสามารถของตนในการเล่นเกมนสูงมีแรงจูง
ใจภายในสูงกว่ากลุ่มที่มีระดับการรับรู้ความสามารถของตนต่ำ

วิธีการวิจัย

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนวัดศรีบุญเรือง จำนวน 96 คน
เป็นนักเรียนหญิง 47 คน นักเรียนชาย 49 คน มีอายุเฉลี่ย 11 ปี 6 เดือน อาชีพส่วนใหญ่ของบิดา
มารดาคือรับจ้าง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย

เกมวิศวกรรมน้อย (ชื่อเดิมคือ “integrate วิศวกรรมน้อย”) คือเกมใส่แท่งเหลี่ยมลงกล่อง เป็นเกม
สำหรับผู้เล่นอายุ 2-8 ปี เกมประกอบด้วยแท่งเหลี่ยมพลาสติกที่มีสีสันและรูปทรงแตกต่างกันไป 9 ชิ้น
และกล่องพลาสติกรูปทรงต่างๆ ซึ่งในงานวิจัยนี้ใช้ 3 รูปทรงคือ (1) กล่องสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบ (ผู้วิจัย
เรียกเกม 1) ผู้ประดิษฐ์ (ธัญ เสริมยศ) กล่าวว่าเหมาะสำหรับผู้เล่นอายุ 6-7 ปี และ ผู้เล่นสามารถจัด
แท่งเหลี่ยมลงกล่องได้ 500 แบบ (2) กล่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าทรงสูง (เกม 2) เหมาะสำหรับเด็กอายุ 8-11
ปี และผู้เล่นสามารถจัดแท่งเหลี่ยมลงกล่องได้ 100 แบบ (3) รูปทรงสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสทรงสูง (เกม 3)
เหมาะสำหรับผู้เล่นอายุ 12-13 ปี และผู้เล่นสามารถจัดแท่งเหลี่ยมลงกล่องได้ 50 แบบ

แบบสอบถามการรับรู้ความสามารถของตนในการเล่นเกมน แบบสอบถามฉบับนี้วัดความมั่น
ใจของนักเรียนในการเล่นเกมนวิศวกรรมน้อยที่ระดับความยากต่างๆ ซึ่งเป็นการวัดมิติความมั่นใจ
(strength) และมิติของระดับความยาก (level) ตามทฤษฎีแบนดูรา (Bandura, 1997) ผู้วิจัยได้ให้
ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาความเหมาะสมของเนื้อหา นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความเที่ยงตรงตาม
เกณฑ์ (criterion validity) โดยการเปรียบเทียบคะแนนการรับรู้ความสามารถของตนในการเล่นเกมน
ของนักเรียนที่มีผลสัมฤทธิ์ในการเล่นเกมนสูง (เล่นเกมนได้เสร็จตามเวลาที่กำหนด) กับกลุ่มที่ผล-

สัมฤทธิ์ในการเล่นเกมต่ำ พบว่าคะแนนการรับรู้ความสามารถของสองกลุ่มนี้แตกต่างกันอย่างมีนัย-
สำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 จึงถือได้ว่าแบบสอบถามมีความเที่ยงตรงตามเกณฑ์ สำหรับความเชื่อมั่น
(reliability) ของแบบสอบถามได้ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (Cronbach'alpha coefficient) เท่ากับ .92

แบบสอบถามแรงจูงใจภายในในการเล่นเกม เป็นแบบสอบถามที่วัดแรงจูงใจภายใน 5 องค์-
ประกอบ คือ (1) ความรู้สึกสนใจและสนุกในการเล่นเกม (2) การเห็นว่าตนมีความสามารถในการ
เล่นเกม (3) การมีความพยายามในการเล่นเกม (4) การเล่นเกมโดยปราศจากความกดดันหรือ
ความเครียด และ (5) การรับรู้ว่ามีสิทธิเลือกและไม่ถูกบังคับ ผู้วิจัยสร้างแบบสอบถามตามแนวทาง
ของไรอัน (Ryan,1982) และแมคคอลลี เรธ และดันแคน (McAuley,Wraith,&Duncan,1991) ผู้วิจัย
ได้ให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (content validity) นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ตรวจสอบ
ความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้าง (construct validity) ของแบบสอบถามด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบ
เชิงยืนยัน (confirmatory factor analysis) โดยใช้โปรแกรมลิสเรล 8 (Joreskog & Sorbom,1993)
โดยมีสมมติฐานว่าโครงสร้างขององค์ประกอบมีตัวแปรแฝง (มิติ) 5 ตัว ที่สามารถอธิบายได้ด้วยตัวแปร
สังเกต (ข้อคำถาม) 25 ข้อ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งพิจารณาจากค่าไค-สแควร์ ($\chi^2 = 265.22, df =$
 $233, p = .072$) ที่ไม่มีนัยสำคัญ แสดงว่าไม่ปฏิเสธสมมติฐาน นั่นคือโครงสร้างเชิงทฤษฎีสอดคล้อง
กับข้อมูลเชิงประจักษ์ และดัชนีวัดความกลมกลืนต่างๆ อยู่ในเกณฑ์พอยอมรับได้ นอกจากนี้ผู้วิจัย
ตรวจสอบความเที่ยงตรงตามเกณฑ์ (criterion validity) ของแบบสอบถามโดยนำไปหาค่าสห-
สัมพันธ์กับแบบสอบถามความเชื่ออำนาจภายในตน (locus of control) ของวินิชา ฤกษ์ศิริ (2540)
ได้ค่าสหสัมพันธ์ระหว่างคะแนนแรงจูงใจภายในทั้งฉบับ กับคะแนนความเชื่ออำนาจภายในตนเท่ากับ
.561 ซึ่งมีค่าปานกลาง แสดงว่าแบบวัดทั้งสองวัดลักษณะที่ร่วมกันอยู่บางประการ แต่ไม่ได้วัดตัวแปร
ตัวเดียวกัน กล่าวได้ว่าแบบสอบถามฉบับนี้มีความเที่ยงตรงที่ยอมรับได้ ส่วนค่าความเชื่อมั่นได้ค่า
สัมประสิทธิ์แอลฟาเท่ากับ.79

แบบสอบถามจำนวนเกมที่เล่นเสร็จเป็นการสอบถามผลการเล่นเกมของนักเรียนในช่วงเวลา
อิสระ (ช่วงหลังการทดลองที่ไม่มีการจัดกระทำตัวแปรอิสระ) ว่าสามารถเล่นแต่ละเกมเสร็จกี่ครั้งใน
เวลา 30 นาที

แบบสังเกตพฤติกรรมการเล่นเกม ในการวัดแรงจูงใจภายใน นอกจากใช้แบบสอบถามแล้ว
ผู้วิจัยยังวัดพฤติกรรม คือความสนใจในการเล่นเกมในช่วงเวลาอิสระ ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยเป็นผู้สังเกต
พฤติกรรมของนักเรียนแต่ละคนทุก 5 นาที โดยมีเกณฑ์ที่เป็นรูปธรรม เช่น ได้ 3 คะแนน เมื่อนักเรียน
สนใจเล่นเกมตลอดเวลา หรืออาจคุยกับเพื่อน 1 ครั้งในช่วง 5 นาทีที่สังเกต

วิธีดำเนินการวิจัย กระบวนการในการทดลองนี้อาจแบ่งได้เป็น 2 ขั้นตอนใหญ่ๆ ดังนี้
ขั้นเตรียมการก่อนการทดลอง

การคัดเลือกเกมที่ใช้ในการทดลอง ผู้วิจัยตั้งเกณฑ์ว่าเกมที่ใช้ในการทดลองต้องมีลักษณะดังนี้
(1) เด็ก ป.5 ชอบเล่นเพื่อให้มีแรงจูงใจภายในในการเล่น (2) เด็กสามารถเล่นเสร็จโดยใช้เวลาน้อยกว่าช่วงเวลาที่ใช้ทดลอง (3) สามารถเล่นได้หลายรูปแบบเพื่อให้มีระดับความท้าทายที่เหมาะสม (4) เล่นคนเดียวได้และ (5) ราคาไม่แพงมาก ผู้วิจัยได้นำเกม 5 ชนิดไปทดลองให้เด็กเล่น พบว่าเกมวิศกรน้อยมีคุณสมบัติเป็นไปตามเกณฑ์มากที่สุด

ขั้นการสุ่มกลุ่มตัวอย่างและดำเนินการทดลอง

1.กำหนดแบบแผนการทดลอง เป็นแบบแผนสุ่มภายในบล็อก (Generalized Randomized Block Design) ประกอบด้วย 2 ตัวแปรอิสระ คือ ตัวแปรจัดกระทำ ได้แก่ วิธีการให้รางวัล (ให้รางวัลเป็นเงิน หรือให้ข้อมูลป้อนกลับทางบวกพร้อมคำแนะนำแบบไม่ควบคุม) และตัวแปรจัดบล็อก ได้แก่ การรับรู้ความสามารถของตน ส่วนตัวแปรตามคือแรงจูงใจภายใน

2.สุ่มห้องเรียนมา 3 ห้องเรียน แล้วให้นักเรียนทุกคนทั้ง 3 ห้องเรียนมีประสบการณ์การเล่นเกมวิศกรน้อยก่อนโดยที่ผู้วิจัยทำให้อุปกรณ์เป็นตัวอย่าง พูดชักจูง และให้นักเรียนได้ประสบความสำเร็จในการเล่นเพื่อให้นักเรียนเกิดการรับรู้ความสามารถของตนในการเล่นเกม ตามทฤษฎีของแบนดูรา (Bandura,1997)

3.แบ่งนักเรียนเป็นกลุ่มที่มีการรับรู้ความสามารถสูงและต่ำโดยใช้คะแนนเฉลี่ยจากนั้นสุ่มนักเรียนในแต่ละกลุ่มออกเป็น 3 กลุ่มย่อย ได้กลุ่มย่อยทั้งหมด 6 กลุ่ม ต่อมาสุ่มว่ากลุ่มย่อยใดในพวกการรับรู้ความสามารถสูงและต่ำว่าจะได้รับวิธีการให้รางวัลแบบใด หรือเป็นกลุ่มควบคุม

4.ในการทดลอง ผู้วิจัยดำเนินการทดลองทีละกลุ่มเรียงตามลำดับดังนี้ กลุ่มควบคุม กลุ่มทดลองที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับ และกลุ่มที่ได้รับเงิน โดยช่วงที่ 1 และ 2 จะดำเนินการภายในวันเดียวกัน ส่วนช่วงที่ 3 ดำเนินการในวันต่อไป ยกเว้นกลุ่มที่ได้รับเงิน ที่ทางโรงเรียนมีกิจกรรมอื่นให้นักเรียนทำในวันต่อไป จึงต้องดำเนินการช่วงที่ 3 ในตอนบ่ายของวันเดียวกันกับช่วงที่ 1 และ 2

กลุ่ม	ช่วงที่ 1	ช่วงที่ 2 (จัดกระทำ)	ช่วงที่ 3 (ช่วงเวลาอิสระ)
กลุ่มควบคุม	ทำแบบวัดแรงจูงใจ	เล่นเกมโดยอิสระ	เล่นเกมโดยอิสระและทำแบบวัดแรงจูงใจ
			ผู้วิจัยสังเกตพฤติกรรมการเล่น
กลุ่มที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับ	ทำแบบวัดแรงจูงใจ	เล่นเกมและได้รับข้อมูลป้อนกลับ	เล่นเกมโดยอิสระและทำแบบวัดแรงจูงใจ
			ผู้วิจัยสังเกตพฤติกรรมการเล่น

กลุ่ม	ช่วงที่ 1	ช่วงที่ 2 (จัดกระทำ)	ช่วงที่ 3 (ช่วงเวลาอิสระ)
กลุ่มที่ได้รับเงิน	ทำแบบวัด แรงจูงใจ	เล่นเกมและได้รับ เงิน	เล่นเกมโดยอิสระและทำ แบบวัดแรงจูงใจ

ผู้วิจัยสังเกตพฤติกรรมการเล่น

ในการให้ข้อมูลป้อนกลับแบบบอกความสำเร็จและแนะนำวิธีการเล่นต่อแบบไม่ควบคุมนั้นคือ ผู้วิจัยบอกนักเรียนเป็นรายบุคคลเมื่อเกมแต่ละเกมเสร็จว่าเขาประสบความสำเร็จในการเล่นแล้ว และในเกมที่เขาเล่นเสร็จก็สามารถเล่นแบบอื่นได้อีกหลายรูปแบบ และให้นักเรียนลองเปรียบเทียบ ลักษณะของกล่องที่เขาเล่นเสร็จกับกล่องอื่นเขาอาจเห็นความแตกต่างที่จะช่วยให้เขาวางแผนเปลี่ยนได้ โดยจะไม่ใช้คำว่า “ ต้อง ” หรือ “ ควรจะ ” ในคำแนะนำ ส่วนกลุ่มที่ได้รับเงิน ผู้วิจัยบอกว่า เมื่อนักเรียน เล่นแต่ละเกมเสร็จ ให้นำไปให้ครูซึ่งนั่งอยู่อีกห้องหนึ่งดู เมื่อนักเรียนนำผลงานไปให้ดู ผู้วิจัยก็ให้เงินแก่นักเรียนครั้งละ 20 บาท แล้วให้เล่นต่อโดยจะเล่นเกมไหนก็ได้ เมื่อเล่นเสร็จก็ให้นำไปให้ดูอีก และนักเรียนก็ได้รับเงินอีก ผู้วิจัยไม่ได้บอกล่วงหน้าว่านักเรียนจะได้เงินจากการเล่นเกม

ผลการวิจัยและการอภิปรายผล

ผู้วิจัยเปรียบเทียบคะแนนแรงจูงใจภายในก่อนและหลังการทดลองโดยใช้สถิติค่าที (t-test) พบว่าแรงจูงใจภายในของทั้งกลุ่มควบคุมและกลุ่มทดลองทั้งสองกลุ่ม (กลุ่มที่ได้รับเงินและกลุ่มที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับ) หลังการทดลองสูงขึ้นกว่าก่อนการทดลอง (ดังตารางที่ 1) เมื่อวิเคราะห์ความแปรปรวน (analysis of covariance) ของคะแนนแรงจูงใจภายในของนักเรียนทั้งสามกลุ่มที่มีระดับการรับรู้ความสามารถของตนในการเล่นแตกต่างกัน (รับรู้สูงและต่ำ) พบว่าแรงจูงใจหลังการทดลองไม่แตกต่างกัน (ดังตารางที่ 2) แสดงว่ารางวัลจากภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งเงินไม่ได้ทำลายแรงจูงใจภายในของนักเรียนตามที่คาด ส่วนข้อมูลป้อนกลับก็ไม่ได้ทำให้แรงจูงใจของนักเรียนเพิ่มมากกว่ากลุ่มอื่นๆ อาจกล่าวได้ว่า แรงจูงใจที่เพิ่มขึ้นหลังการทดลอง ไม่ได้เป็นผลมาจากการที่ได้รับรางวัลภายนอก แต่อาจเป็นเพราะเมื่อนักเรียนได้เล่นเกมวิศกรน้อยมากขึ้นก็สามารถเล่นจนประสบความสำเร็จ นอกจากนั้นเกมวิศกรน้อยเป็นกิจกรรมที่สนุกสนาน มีขอบเขตของความท้าทายที่กว้าง นักเรียนจึงไม่เบื่อหน่าย ดังนั้นเมื่อนักเรียนเกิดความรู้สึกว่าตนมีความสามารถมากขึ้นและเล่นด้วยความสนุกสนาน รู้สึกดังกล่าวย่อมเป็นรางวัลภายในตัวมันเองตามทฤษฎีการประเมินการรู้คิดของดีซีและไรอัน แรงจูงใจก็เพิ่มขึ้นได้

ตาราง 1 การเปรียบเทียบคะแนนแรงจูงใจภายในในการเล่นเกมน ก่อนและหลังการทดลองของกลุ่มที่ได้รับข้อมูลย้อนกลับทางบวก กลุ่มที่ได้รับเงินและกลุ่มควบคุม

กลุ่ม	N	$\bar{X}$	S.D.	t
<u>ได้รับข้อมูลป้อนกลับ</u>				
ก่อนการทดลอง	31	119.323	11.226	2.429*
หลังการทดลอง	31	123.871	14.803	
<u>ได้รับเงิน</u>				
ก่อนการทดลอง	35	118.514	10.348	2.466*
หลังการทดลอง	35	123.514	15.2173	
<u>กลุ่มควบคุม</u>				
ก่อนการทดลอง	30	113.667	14.789	3.876**
หลังการทดลอง	30	122.167	14.867	

* $p < .05$ ** $p < .01$

ตาราง 2 การวิเคราะห์ความแปรปรวนร่วมของคะแนนแรงจูงใจในการเล่นเกมนของนักเรียนที่ได้รับรางวัลภายนอกแตกต่างกัน และมีระดับการรับรู้ความสามารถของตนในการเล่นเกมนสูงต่ำต่างกัน

Source	df	SS	MS	F
วิธีการให้รางวัล(A)	2	140.842	70.421	0.534
ระดับการรับรู้ความสามารถ (B)	1	97.244	97.244	0.737
AxB	2	0.274	0.137	0.001
ความคลาดเคลื่อน	89	11741.790	131.930	
ตัวแปรร่วม	1	7992.469		
รวม	95	20905.830		

สำหรับกลุ่มข้อมูลป้อนกลับผลวิจัยที่พบว่าแรงจูงใจภายในเพิ่มเติมไม่แตกต่างจากกลุ่มควบคุมอาจอธิบายได้ด้วยสาเหตุสองประการ ประการแรกเนื่องด้วยแรงจูงใจภายในของทั้ง 3 กลุ่มอยู่ในระดับค่อนข้างสูงตั้งแต่ก่อนให้รางวัลแล้ว อีกประการหนึ่งคือ ข้อมูลป้อนกลับที่เป็นเพียงข้อความเสริมที่ชี้ถึงความสำเร็จ ซึ่งเมื่อเขาเล่นเกมได้ เขาก็ทราบด้วยตนเองแล้วว่า เขาประสบความสำเร็จในการเล่นนั้นๆ แล้ว ส่วนแนวทางการเล่นต่ออาจช่วยให้นักเรียนมีการสังเกตก่อนลงมือจัดแท่งเหลี่ยมลงกล่องที่ทำให้เขามีการพิจารณาพิจารณามากขึ้น แต่อาจไม่ได้เสริมในด้านความรู้สึกแต่การที่ได้พิจารณาเอาใจใส่ในการเล่นมากกว่ากลุ่มอื่นทำให้นักเรียนในกลุ่มนี้แสดงพฤติกรรมความสนใจในการเล่นมากกว่ากลุ่มอื่น

สำหรับปฏิสัมพันธ์ระหว่างวิธีการให้รางวัลกับการรับรู้ความสามารถของตนที่ผู้วิจัยคาดว่า จะพบ โดยตั้งสมมติฐานว่า นักเรียนที่มีระดับการรับรู้ความสามารถสูง เมื่อได้รับรางวัลเป็นเงินจะมีแรงจูงใจภายในสูงกว่านักเรียนที่ได้รับเงินรางวัลแต่มีการรับรู้ความสามารถของตนต่ำ เพราะคาดว่า การรับรู้ความสามารถของตนตั้งแต่ปานกลางจนถึงสูง จะช่วยลดผลลบของรางวัลที่เป็นเงินตามทฤษฎีแบนดูรา (Bandura, 1997) กล่าวว่าการมีความมั่นใจในความสามารถของตนตั้งแต่ระดับปานกลางจนถึงสูง จะสามารถทำนายได้ว่า บุคคลมีความสนใจจากภายในในระดับสูง โดยไม่คำนึงว่าบุคคลมีเป้าหมายอะไรในการทำ แต่เมื่อพบว่าเงินรางวัลไม่ได้เกิดผลเสียต่อแรงจูงใจภายใน การรับรู้ความสามารถของตนจึงไม่ได้ช่วยลดผลลบของรางวัล ปฏิสัมพันธ์ที่คาดว่าจะมีจึงไม่พบ อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยนี้ ให้การสนับสนุนแบนดูราที่ว่า การรับรู้ความสามารถของตนจะทำนายความสนใจจากภายในได้ โดยการพบว่า ในช่วงเวลาอิสระที่ไม่มีการจัดกระทำ (treatment) นักเรียนที่มีการรับรู้ความสามารถของตนสูงและต่ำ รายงานว่าตนมีความสนใจและความสนุกในการเล่น (องค์ประกอบหนึ่งของแรงจูงใจภายใน) แตกต่างกัน (ดังตารางที่ 3) โดยที่นักเรียนที่มีการรับรู้ความสามารถของตนสูงมีความสนุกและความสนใจในการเล่นมากกว่านักเรียนที่รับรู้ว่าคุณสามารถต่ำ

ตาราง 3 การวิเคราะห์ความแปรปรวนร่วมของคะแนนความรู้สึกสนใจและสนุกในการเล่นเกมนักเรียนที่ได้รับรางวัลภายนอกแตกต่างกัน และมีระดับการรับรู้ความสามารถของตนสูงต่ำต่างกัน

Source	df	SS	MS	F
วิธีการให้รางวัล(A)	2	29.987	14.994	2.690
ระดับการรับรู้ความสามารถ (B)	1	28.517	28.517	5.117*
AxB	2	5.537	2.769	0.497
ความคลาดเคลื่อน	89	496.014	5.573	
ตัวแปรรวม	1	534.935		
รวม	95	1107.833		

* $p < .05$

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มเติมจากวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยการวิเคราะห์ความแปรปรวนจำนวน เกม 1 เกม 2 เกม 3 และรวมทุกเกมที่เล่นเสร็จในช่วงเวลาอิสระ ของนักเรียนที่ได้รับรางวัลภายนอกแตกต่างกันเล่นเกมเสร็จต่างกัน และเมื่อเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจำนวนเกมที่เล่นเสร็จของทั้งสามกลุ่ม ก็พบว่ากลุ่มควบคุมมีจำนวนที่เล่นเสร็จสูงที่สุด กลุ่มควบคุมเป็นกลุ่มที่ปราศจากการแทรกแซงใดๆ ไม่ว่าเป็นการให้เงินหรือคำชม ซึ่งอาจแสดงว่าการให้เด็กทำกิจกรรมที่เขาชื่นชอบ กิจกรรมที่ต้องใช้ความคิดริเริ่ม ความคิดยืดหยุ่น ที่ท้าทายความสามารถ แต่ไม่เกินความสามารถที่เขาจะทำได้ เขาจะทำได้ผลงานมากกว่า ถ้าเขาทำเองโดยอิสระ ไม่มีการแทรกแซง ดังที่ดีซี (Deci, 1995) ได้สรุปจากการศึกษาหลายเรื่องว่า ผลการทำกิจกรรมใดๆ ที่ต้องใช้ปัญญา สมาธิ การหยั่งรู้ หรือการใช้ความคิดสร้างสรรค์จะเสียหายได้ ใช้วิธีการควบคุมแบบต่างๆ เพื่อจูงใจให้ทำ

โดยสรุป ในการทดลองนี้ทั้งกลุ่มที่ได้รับรางวัล กลุ่มที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับ และกลุ่มควบคุมมีแรงจูงใจภายในไม่แตกต่างกันภายหลังการทดลอง โดยที่รางวัลก็ไม่ได้ทำลายแรงจูงใจภายใน แต่นักเรียนที่ได้รับข้อมูลป้อนกลับที่ผู้วิจัยแนะแนวทางการเล่นมีพฤติกรรมที่สนใจในการเล่นมากกว่านักเรียนที่รับรู้ความสามารถของตนต่ำเมื่อพิจารณาถึงผลการทำกิจกรรมในเชิงปริมาณพบว่านักเรียนในกลุ่มควบคุมเล่นเกมเสร็จในจำนวนที่มากกว่านักเรียนในกลุ่มข้อมูลป้อนกลับ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในทางปฏิบัติ

จากผลการวิจัยชี้แนะว่า ในการสร้างบรรยากาศให้เด็กหรือนักเรียนยังคงรักษาแรงจูงใจภายในของตนไว้ได้ก็คือ การทำให้กิจกรรมหรือบทเรียนสนุกสนานน่าสนใจ และท้าทายความสามารถแต่เนื่องจากระดับความท้าทายที่เหมาะสมสำหรับเด็กแต่ละคนจะแตกต่างกัน ดังนั้นกิจกรรมหรือบทเรียนควรมีช่วงความท้าทายที่กว้าง มีทั้งง่ายกว่าและยากกว่า หรือมีหลากหลายรูปแบบให้เด็กเลือกได้ ถ้าครูหรือพ่อแม่ต้องการให้เด็กเรียนรู้เรื่องใหม่อย่างมีแรงจูงใจภายใน ครูหรือพ่อแม่ต้องเสนอกิจกรรมที่น่าสนใจตั้งแต่ต้น เมื่อเด็กทำแล้วให้เขาได้ประสบความสำเร็จบ้างเพื่อเพิ่มความรู้สึกว่าตนมีความสามารถ เพราะเด็กที่รู้สึกว่าจะตนมีความสามารถจะสนุกกับกิจกรรมนั้นมากกว่าเด็กที่รู้สึกว่าจะตนด้อยความสามารถในเรื่องนั้น นอกจากนี้ในการเรียนหรือการทำกิจกรรม ครูและพ่อแม่ควรให้อิสระแก่เด็ก ให้เด็กมีโอกาสคิดริเริ่มกำหนดได้ด้วยตนเอง ไม่รู้สึกว่าถูกควบคุมจากภายนอก

ถ้าครูหรือผู้ปกครองที่ต้องการให้รางวัลก็สามารถทำได้ตามผลการวิจัยนี้ แต่การให้ก็ควรให้เมื่อปฏิบัติงานสำเร็จแล้ว เพื่อเป็นการบอกว่าเขามีความสามารถ มิใช่ให้เพียงเพราะทำกิจกรรมเท่านั้น ข้อเสนอแนะนี้เป็นการเสริมจากผลการวิเคราะห์ห่อภิมาณ (meta-analysis) ของคาเมรอน และเพียร์ซ (Cameron & Pierce, 1994) ที่พบผลทางลบต่อแรงจูงใจภายในเมื่อมีการเสนอรางวัลแก่คนที่เข้าร่วมทำกิจกรรมโดยไม่คำนึงถึงผลงาน สำหรับการแนะแนวทางการทำกิจกรรมก็ต้องไม่เป็นไปในลักษณะที่ว่า “ต้อง” ทำอย่างไร หรือ “ควร” ทำอย่างไร แต่ให้เด็กมีโอกาสเลือกตัดสินใจและกำหนดได้ด้วยตนเอง การแนะแนวทางอาจเป็นประโยชน์ต่อเด็กมากขึ้นในการทำกิจกรรมที่มีความยากหรือซับซ้อน อย่างไรก็ตามรางวัลภายนอกที่เป็นรูปธรรมเช่น เงินส่งผลต่อแรงจูงใจภายในพอๆ กับข้อมูลป้อนกลับทางบวกตามผลการวิจัยนี้ การให้ข้อมูลป้อนกลับทางบวกก็น่าจะเพียงพอ เพราะสะดวกในทางปฏิบัติมากกว่า อีกทั้งไม่เน้นวัตถุนิยมด้วย

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

ในการวิจัยครั้งนี้ นอกจากที่คาดว่ารางวัลภายนอกที่เป็นรูปธรรม ซึ่งในงานวิจัยนี้คือเงินมิได้ทำลายแรงจูงใจภายใน แล้ว เกมที่เล่นยังมีลักษณะที่ท้าทายและน่าสนใจสูง ดังนั้นในการศึกษาผลการให้รางวัลต่อไป ควรได้พิจารณาถึงระดับความน่าสนใจในระดับปานกลางหรือต่ำว่าก็เป็นได้เรื่อง ข้อมูลป้อนกลับหรือคำชมก็เช่นเดียวกัน

ส่วนการแนะแนวทางการทำกิจกรรมโดยไม่ควบคุม ก็น่าจะได้มีการศึกษาต่อไปว่า การแนะแนวทางแบบใด เช่นแบบที่ผู้ใหญ่เสนอให้โดยเด็กมิได้ร้องขอ หรือให้เมื่อมีการร้องขอ หรือคำแนะนำแบบใดที่จะคงรักษาหรือส่งเสริมแรงจูงใจภายในได้ดีกว่า และคำแนะนำแบบต่างๆ มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีปฏิสัมพันธ์กับลักษณะหรือความน่าสนใจของกิจกรรมหรือไม่ เพราะอย่างไรก็ตามการสอนหรือการช่วย

เหลือของผู้ใหญ่ไม่ว่าอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ จะช่วยขยายศักยภาพของความสามารถในการเรียนรู้หรือการแก้ปัญหาของเด็ก (Vygotsky,1978)

ประเด็นสุดท้ายที่จะกล่าวถึงเป็นประเด็นหรือคำถามสำคัญที่มักเกิดขึ้นแก่ผู้ที่มีหน้าที่อบรมหรือดูแลผู้อื่น กล่าวคือจะอย่างไรให้บุคคล ไม่ว่าจะเป็นลูก นักเรียน คนทำงาน ทำกิจกรรมหรือเรียนในสิ่งที่เขาเบื่อหน่าย ไม่สนใจด้วยแรงจูงใจภายในของเขาเองได้ แม้ว่าจะมีงานวิจัยในเรื่องนี้อยู่บ้าง (e.g.,Grolnick & Ryan,1989) แต่ก็ยังต้องการงานวิจัยเช่นนี้ต่อไป และจริงหรือไม่ที่ดีชีและไรอัน (Deci & Ryan,1990:131) กล่าวว่า พฤติกรรมที่บุคคลมิได้เต็มใจกระทำโดยธรรมชาติ แต่ถูกจูงใจจากภายนอกจะไม่สามารถเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากแรงจูงใจภายในได้เลย

บรรณานุกรม

วนิชชา ฤกษ์ศิริ. (2540). ผลการใช้ตัวแบบในนิทานที่มีต่อการพัฒนาความเชื่ออำนาจภายในของเด็กชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ที่มีระดับสติปัญญาแตกต่างกัน. ปรินญาณิพนธ์การศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

Anderson,R.,Manoogian,S.T.and Reznick,J.S. (1976). The undermining and enhancing of Intrinsic motivation in preschool children. Journal of Personality and Social Psychology.34:915-922.

Bandura,A. (1997). Self-efficacy : The Exercise of control. New York : W.H. Freeman and Company.

Calder,B.J. and Pierce,W.D. (1994). Reinforcement,reward,and intrinsic motivation : A meta-Analysis. Review of Educational Research.64 : 363-423.

Deci,E.L. (1971). Effects of externally mediated rewards on intrinsic motivation. Journal of Personality and Social Psychology. 18 : 105-115.

Deci,E.L.and Ryan,R.M. (1990). Intrinsic Motivation and self – determination in human behavior. New York : Plenum Press.

Grolnick,W.S. and Ryan,R.M. (1989). Autonomy in children's learning : An experimental and Individual difference investigation.Journal of Personality and Social Psychology. 52:890-898.

Harackiewicz,J.M. (1979).The effects of reward contingency and performance feedback on intrinsic motivation. Journal of Personality and Social Psychology. 37:1352-1363.

Joreskog,K.G. and Sorbom,D. (1993). LisRel 8 : Users'reference guide. Scientific Software.

ความเข้มแข็งของครอบครัว : ครอบครัวสุขภาพดี¹

รศ.ดร.ดุษฎิ โยเหลา²

ผศ.งามตา วรินทร์านนท์³

ผศ.ชัยวัฒน์ วงศ์อาษา⁴

อ.ทัศนาก ทองภักดี⁵

ความนำ

ครอบครัวเป็นสังคมขนาดเล็กที่มีความสำคัญในฐานะเป็นหน่วยปฐมภูมิของการถ่ายทอดทางสังคมของมนุษย์ เราทุกคนเรียนรู้ความรักครั้งแรกในครอบครัว และเผชิญความกลัวครั้งแรกในครอบครัว เราสร้างบุคลิกภาพพื้นฐานจากการเรียนรู้ภายในครอบครัว ไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าครอบครัวมีความสำคัญต่อการพัฒนามนุษย์ ให้เป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม พฤติกรรมดี และเหมาะสม

โดยทั่วไปแล้วเมื่อเราพูดว่า ครอบครัวของฉันเรานึกถึงใครบ้าง ถ้าเป็นคู่สมรสใหม่ก็จะนึกถึงคู่ของตนเอง ถ้าเป็นเด็กก็นึกถึงพ่อ แม่ พี่น้อง ซึ่งเรียกว่าครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) แต่ถ้าเรานึกถึง ปู่-ย่า ตา-ยาย ป้า น้าอา ด้วยก็จะเรียกว่า ครอบครัวขยาย ซึ่งหมายถึงครอบครัวที่มีความผูกพันเหนียวแน่นระหว่าง ปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่-ลูก แม้ว่าจะไม่ได้อยู่ในบ้านเดียวกัน ความผูกพันนั้นนอกจากจะแสดงออกด้วยความรัก ความห่วงใยต่อกันแล้ว ยังอาจหมายถึงการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจอย่างเหนียวแน่นอีกด้วย เช่น บิดามารดามีหน้าที่ต้องเลี้ยงดู ให้เงินแก่ลูกเพื่อการใช้จ่าย หรือลูกมีหน้าที่ต้องให้เงินแก่บิดามารดาเพื่อแสดงถึงความกตัญญูต่อท่าน แม้ว่าบิดามารดาจะเป็นผู้มีทรัพย์สินเงินทองมากมายอยู่แล้วก็ตาม นอกจากนี้ครอบครัวขยายอาจมีอิทธิพลต่อสมาชิกในด้านอื่นๆ อีก เช่น การเป็นเจ้าของทรัพยากรของครอบครัว การถ่ายทอดบทบาททางสังคมของครอบครัวร่วมกัน อย่างไรก็ตามโดยสรุปแล้ว ความสำคัญของครอบครัวขยายอีกประการหนึ่งคือ คนที่อยู่ในครอบครัวขยายจะได้รับการสนับสนุนทางสังคมสูง ในขณะที่คนที่อยู่ในครอบครัวเดี่ยวอาจต้องแสวงหาการสนับสนุนทางสังคมจากคนภายนอกครอบครัว

ครอบครัวมีบทบาทสำคัญหลายประการแต่โดยพื้นฐานแล้ว คือบทบาทด้านประชากร กล่าวคือครอบครัวเป็นจุดเริ่มต้นของการเพิ่มประชากรให้กับสังคม เมื่อเกิดครอบครัวใหม่ขึ้นหมายถึงเด็กที่จะ

¹ จากวารสารพฤติกรรมศาสตร์ ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 กันยายน 2545

² อดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

³ ปัจจุบันเป็นรองผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยและจัดการความรู้เพื่อสังคม สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

⁴ อาจารย์ประจำภาควิชาอนามัยแม่และเด็ก คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

⁵ นักวิจัย สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เกิดขึ้นมาทดแทนประชากรสูงอายุที่จะจากไป นอกจากนี้ครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความเชื่อ คุณค่า ความรู้ ทักษะต่างๆ ให้กับคนรุ่นต่อไปของสังคม ครอบครัวยังเป็นแหล่งสนับสนุนด้านเศรษฐกิจ-สังคม อารมณ์ให้กับสมาชิกอีกด้วย

ครอบครัวเข้มแข็ง

โครงสร้างของครอบครัวแบบเดี่ยวหรือแบบขยายเป็นเพียงการอธิบายลักษณะของครอบครัวด้านจำนวนสมาชิก และความผูกพันระหว่างกันของสมาชิก ว่ามีหรือไม่มีความผูกพันกัน ครอบครัวหนึ่งอาจทำบทบาทหน้าที่ของตนเองทุกด้าน แต่คุณภาพของบทบาทยังไม่ดี ดังนั้นครอบครัวที่มีคุณภาพดี มีสุขภาพดี จึงเน้นเรื่องคุณภาพของบทบาทหน้าที่ คุณภาพของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก

นอกจากนี้เราต้องมองว่าครอบครัวเป็นสังคมขนาดเล็กที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นภายใน และภายนอกครอบครัวอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงภายในได้แก่ ขนาดของครอบครัวอาจใหญ่ขึ้น เพราะมีสมาชิกใหม่มาเพิ่ม ได้แก่การมีลูกคนใหม่ มีหลานคนใหม่ หรือขนาดของครอบครัวที่อาจลดลงจากการสูญเสียสมาชิกบางคนไปเนื่องจากการตาย การย้ายถิ่น และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของครอบครัวที่ถูกกระเทาะจากสังคมภายนอกได้แก่ การที่แม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ทำให้บทบาทในการถ่ายทอด หรือให้การศึกษาแก่ลูกลดลง การเปลี่ยนแปลงทั้งสองแบบที่เกิดขึ้น มีผลกระทบต่อบุคคลในครอบครัวที่อาจปรับตัวไม่ได้ ทำให้เกิดภาวะเครียด ดังนั้นคุณภาพของครอบครัว ต้องคำนึงถึงคุณภาพด้านการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย

งานวิจัยในต่างประเทศหลายเรื่อง que ศึกษาคุณภาพของครอบครัว โดยตั้งเกณฑ์ว่าครอบครัวที่มีคุณภาพต้องทำให้เด็กในครอบครัวเป็นผู้ที่มีความภาคภูมิใจในตนเองสูง มีความสามารถในการปรับตัว มีสภาพจิตปกติ ไม่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน หรือใช้สารเสพติด หรือตั้งเกณฑ์ว่าครอบครัวต้องสามารถตอบสนองความต้องการของคนในครอบครัวได้ คือต้องมีความพึงพอใจระหว่างคู่สมรส และต้องมีความพึงพอใจระหว่าง พ่อ-ลูก และแม่-ลูก จากการสังเคราะห์งานวิจัยดังกล่าวพบว่าครอบครัวสุขภาพดีมีคุณสมบัติร่วมกัน คือ

1. ความรัก และการยอมรับ หมายถึง การที่สมาชิกของครอบครัวแสดงความรัก ความชื่นชมยินดีต่อกัน โดยแสดงออกทางร่างกายด้วยการโอบกอด การสัมผัส หรือแสดงออกทางวาจา โดยการพูดว่า แม่รักลูก ฉันรักเธอ ฉันคิดถึงเธอ ลูกเป็นลูกที่ดี สมาชิกในครอบครัวให้ความร่วมมือร่วมกันมากกว่าแข่งขันชิงดีกัน

2. การสื่อสารทางบวก หมายถึง สมาชิกในครอบครัวแสดงความจริงใจเปิดเผย และยอมรับกันและกัน ทั้งที่เป็นความรู้สึกทางบวกและความรู้สึกทางลบ ความขัดแย้งใดๆ ที่เกิดขึ้นต้องแสดงออกอย่างเหมาะสม

3. ความยืดหยุ่น สมาชิกในครอบครัวมีความสุขในการใช้เวลาด้วยกัน การช่วยกันทำงานบ้านโดยแบ่งงานกันทำ การร่วมกิจกรรมสันทนาการถูกจัดให้เป็นสิ่งสำคัญ ในขณะที่เดียวกันก็ยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล ความมีอิสระ และความเป็นตัวของตัวเอง

4. การกำหนดคุณค่าและมาตรฐานในครอบครัว ครอบครัวจะมีการพูดคุยและกำหนดคุณค่า และมาตรฐานด้านความเชื่อ การปฏิบัติร่วมกันและพ่อแม่จะเป็นแบบอย่างของลูก ในขณะที่ลูกจะรับรู้ข้อตกลงและนำไปปฏิบัติ โดยมีความอดทนต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล

5. ความสามารถในการเผชิญปัญหา หมายถึง การที่ครอบครัวสามารถเผชิญกับความเครียด ปัญหาวิกฤต ในทางบวก โดยพยายามหาทางออกและสมาชิกให้กำลังใจและสนับสนุนซึ่งกันและกัน (Bems, 1997)

ข้อค้นพบจากการวิจัยครอบครัวในประเทศไทยที่ศึกษาเยาวชนและบิดามารดา จำนวน 1,089 ครอบครัว พบว่าครอบครัวที่บุตรมีการพัฒนาทางจิตใจเหมาะสม คือ มีสุขภาพจิตดี มีลักษณะมุ่งอนาคต มีพัฒนาการทางจิตสังคมสูง มีความเชื่ออำนาจในตนสูง เป็นครอบครัวที่มีการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนและใช้เหตุผล มีความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับบิดามารดาดี เด็กมีทัศนคติที่ดีต่อบิดามารดาและมีความขัดแย้งต่อบิดามารดาดำ นอกจากนี้พบว่าครอบครัวที่มีบุตรมีพฤติกรรมไม่ก้าวร้าว และคบเพื่อนอย่างเหมาะสมคือครอบครัวที่มีการ อบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนและใช้เหตุผล มีทัศนคติที่ดีต่อบิดามารดาที่มีความขัดแย้งระหว่างบิดามารดาดำ โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างสามี-ภรรยา และความสัมพันธ์ ระหว่าง บิดา-มารดา-และบุตร เป็นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการมีลักษณะทั้งสามในระดับสูง ในงานวิจัยเรื่องเดียวกันนี้พบว่า ปัจจัยเชิงสาเหตุของความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง สามี ภรรยา ในกลุ่มตัวอย่างภรรยา เรียงตามลำดับความสำคัญคือ ความใกล้ชิดผูกพัน การสื่อสารทางบวก วิธีจัดการกับความขัดแย้ง การรับรู้สภาพเศรษฐกิจของครอบครัวและการรับรู้ค่านิยมด้านชีวิตครอบครัวของคู่สมรส และปัจจัยเชิงสาเหตุของความสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างสามี ภรรยา ในกลุ่มตัวอย่างสามี เรียงตามลำดับความสำคัญ คือ ความใกล้ชิดผูกพัน การรับรู้ค่านิยมด้านชีวิตครอบครัว ของคู่สมรสและปัจจัยเชิงสาเหตุของความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสามี ภรรยา ในกลุ่มตัวอย่างภรรยา เรียงตามลำดับความสำคัญคือความใกล้ชิดผูกพัน การสื่อสารทางบวก วิธีจัดการกับความ ขัดแย้ง การรับรู้สภาพเศรษฐกิจของครอบครัว ของคู่สมรสและปัจจัยเชิงสาเหตุของความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง สามี ภรรยา ในกลุ่มตัวอย่างสามี เรียงตามลำดับความสำคัญ คือ ความใกล้ชิดผูกพัน การรับรู้ค่านิยมด้านชีวิตครอบครัวของคู่สมรส ค่านิยมด้านชีวิตครอบครัวของผู้เป็นสามี การรับรู้การปฏิบัติทางพุทธศาสนาของภรรยา การรับรู้สภาพเศรษฐกิจของครอบครัวจะเห็นว่าในกลุ่มสามีและภรรยา มีปัจจัยเชิงสาเหตุที่เหมือนกัน คือ ความใกล้ชิดผูกพัน การรับรู้ค่านิยมด้านชีวิตครอบครัวของคู่สมรส และการรับรู้สภาพเศรษฐกิจของครอบครัว (งามตา วนิทานนท์ และคณะ. 2545)

ผลงานวิจัยข้างต้นสรุปได้ว่า ครอบครัวสุขภาพดีในประเทศไทย มีลักษณะสำคัญคือ มีการอบรมเลี้ยงดูบุตรแบบรักสนับสนุนและให้เหตุผล การสื่อสารทางบวก มีการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของภรรยา มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกดีทั้งในระดับบิดามารดา และบิดามารดากับบุตร บุตรมีทัศนคติที่ดีต่อบิดา-มารดา มีความขัดแย้งระหว่างบิดามารดาดำ มีความใกล้ชิดผูกพันสูง มีการรับรู้ค่านิยมด้านชีวิตครอบครัวของคู่สมรส และการรับรู้สภาพเศรษฐกิจของครอบครัว

ความสอดคล้องระหว่างข้อค้นพบของงานวิจัย ในประเทศไทย และต่างประเทศนี้อาจนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า ครอบครัวสุขภาพดีหรือครอบครัวเข้มแข็งเป็นลักษณะของครอบครัวที่นำไปสู่การมีความพึงพอใจระหว่างสมาชิก และการเป็นครอบครัวที่สามารถสร้างให้บุตรเป็นผู้ที่มีลักษณะทางจิตใจที่ดี และมีพฤติกรรมที่เหมาะสม ครอบครัวเข้มแข็งมีบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ดังนี้ 1) การแสดงความรักและการยอมรับระหว่างกัน ซึ่งรวมถึงการอบรมเลี้ยงดูบุตรแบบรักสนับสนุนและให้เหตุผล 2) ความใกล้ชิดผูกพัน หรือความยึดเหนี่ยวระหว่างสมาชิกในครอบครัว 3) การสื่อสารทางบวก 4) การให้ความสำคัญกับการกำหนดคุณค่า และมาตรฐานพฤติกรรมของครอบครัวและมีการเรียนรู้ค่านิยมด้านครอบครัวระหว่างสมาชิก 5) ความสามารถในการเผชิญและการจัดการความเครียดทั้งจากแหล่งภายใน และภายนอกครอบครัว การจัดการความขัดแย้งอย่างเหมาะสม

สิ่งที่กล่าวถึงข้างต้นเป็นลักษณะของครอบครัวเข้มแข็งและความสำคัญของการมีครอบครัวเข้มแข็งต่อการพัฒนาจิตใจ ให้เป็นผู้มีความพร้อมที่จะเติบโตในด้านสติปัญญา อารมณ์และสังคม และพฤติกรรมดีของเด็กในครอบครัว ความสอดคล้องของงานวิจัยนับสิบปี ทั้งที่เป็นผลงานวิจัยในประเทศและต่างประเทศ แสดงให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่มีความเที่ยงตรง และน่าจะนำไปสู่การพัฒนาครอบครัวได้อย่างเป็นรูปธรรม

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

ข้อสรุปทั้งห้าประการของปัจจัยสาเหตุของครอบครัวเข้มแข็งเป็นลักษณะของครอบครัวที่นำไปสู่การมีความพึงพอใจระหว่างสมาชิก และเป็นครอบครัวที่สามารถสร้างให้บุตรเป็นผู้มีลักษณะทางจิตที่ดี มีพฤติกรรมที่เหมาะสม ครอบครัวเข้มแข็งมีบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ดังนี้ 1) การแสดงความรัก และการยอมรับระหว่างกัน ซึ่งรวมถึงการอบรมเลี้ยงดูบุตรแบบรักสนับสนุน และให้เหตุผล 2) ความใกล้ชิดผูกพัน หรือความยึดเหนี่ยวระหว่างสมาชิกในครอบครัว 3) การสื่อสารทางบวก 4) การให้ความสำคัญกับการกำหนดคุณค่า และมาตรฐานพฤติกรรมของครอบครัวและการเรียนรู้ค่านิยมด้านครอบครัวระหว่างสมาชิก 5) ความสามารถในการเผชิญ และจัดการความเครียดทั้งจากแหล่งภายใน และภายนอกครอบครัว การจัดการกับความขัดแย้งอย่างเหมาะสม

สิ่งที่กล่าวถึงข้างต้นเป็นลักษณะของครอบครัวเข้มแข็งและความสำคัญของการมีครอบครัวเข้มแข็งต่อการพัฒนาจิตใจ ให้เป็นผู้มีความพร้อมที่จะเติบโตด้านสติปัญญา อารมณ์และสังคม และมี

พฤติกรรมดีของเด็กในครอบครัว ความสอดคล้องของงานวิจัยนับสิบปี ทั้งที่เป็นผลงานวิจัยในประเทศและต่างประเทศ แสดงให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่มีความเที่ยงตรง และน่าจะนำไปสู่การพัฒนาครอบครัวได้อย่างเป็นรูปธรรม

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

ข้อสรุปทั้งห้าประการของปัจจัยสาเหตุของครอบครัวเข้มแข็ง นำมาสู่ข้อเสนอแนะเพื่อการเสริมสร้างดังต่อไปนี้

การแสดงความรักและการยอมรับกันและกัน

สมาชิกในครอบครัวควรแสดงออกถึงความรักและการยอมรับซึ่งกันและกัน แม้ในเวลาที่มีสมาชิกทำความผิดหรือเกิดความขัดแย้งระหว่างกัน การแสดงความรักและการยอมรับ อาจทำได้โดยการเขียนข้อความสั้นๆ หรือการพูด เช่น “แม่ภูมิใจในตัวลูกที่รู้จักช่วยทำงานบ้าน” การแสดงออกทางกายด้วยการกอด การแตะหลัง การโอบไหล่การจับมือ การทำของขวัญจากการประดิษฐ์ของตนเองให้กับสมาชิกอื่น การถามความเห็นซึ่งกันและกัน การฟังข้อเสนอแนะ หลีกเลี่ยงการประณาม การพูดเสียดสี พูดไม่สุภาพ ทั้งหมดนี้เป็นวิธีการสร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัว

ความใกล้ชิดผูกพัน

สมาชิกในครอบครัวควรใช้เวลาด้วยกัน พ่อแม่ควรจัดเวลาให้กับลูก โดยการรับประทานอาหารร่วมกัน พูดถึงกิจกรรมที่แต่ละคนได้ทำร่วมรับความสุขและความทุกข์ของกันและกัน ร่วมกันทำงานบ้าน นอกจากนี้ควรมีการใช้เวลาใกล้ชิดแบบ แม่-ลูก พ่อ-ลูก หรือ พ่อ-แม่ ทั้งหมดนี้หมายความว่าทุกครอบครัวต้องแสวงหาความเหมาะสมและความพอดีของการใช้เวลาด้วยกัน เพราะครอบครัวที่ลูกยังเล็กอาจต้องการเวลาร่วมกันมากกว่าครอบครัวที่ลูกเป็นวัยรุ่น ทั้งนี้เพราะลูกที่เป็นวัยรุ่นต้องการเวลากับกลุ่มเพื่อนด้วย

การสื่อสารทางบวก

ในครอบครัวเข้มแข็ง สมาชิก พูด เปิดเผยความรู้สึก ความคิด ความฝัน ความกลัว ความเศร้า ความสุข ความต้องการของตนเองกับสมาชิกอื่น มีการรับฟัง และสนองต่อความรู้สึก ความคิด ความต้องการของอีกฝ่าย สมาชิกในครอบครัวต้องเรียนรู้การพูดอย่างเปิดเผย ซื่อสัตย์และคำนึงถึงความรู้สึกของอีกฝ่ายหนึ่งอย่างสมดุลงัย รู้จักใช้การสื่อสาร แบบ “I – message” เพื่อแสดงถึงความรู้สึกและความคิดของตนเองโยหลีกเลี่ยงการกล่าวโทษผู้อื่น เช่น แทนการพูดว่า “ลูกนี่แย่มาก แม่กำลังพูดทำไมไม่ฟังแม่ ดูโทรทัศน์อยู่นั่นแหละ” ก็ให้ใช้การพูดว่า “แม่รู้สึกเสียใจที่ลูกไม่ฟังแม่เลยแม่คิดว่าเราพูดกันเข้าใจนะ” หรือการสื่อสารแบบ “We message” เพื่อแสดงถึงความรู้สึกความคิดเห็นเกี่ยวกับครอบครัว เช่นการพูดว่า “เราควรคิดถึงความต้องการของพี่ น้อง พ่อ แม่ ว่าต้องการดูรายการอะไรในโทรทัศน์” เมื่อสมาชิกในครอบครัวแย่งกันดูรายการโทรทัศน์ที่ตัวเองชอบ

นอกจากการพูดแล้วสมาชิกควรเรียนรู้การเป็นผู้ฟังที่ดี คือ การพยายามทำความเข้าใจว่าผู้พูดคิดอะไร และต้องการอะไร ให้ความสนใจกับการแสดงสีหน้า ท่าทางของผู้พูดว่ากำลังมีอารมณ์ความรู้สึกอย่างไร ในขณะที่ฟังควรหลีกเลี่ยงการสอน เช่น “เธอต้องทำอย่างนี้...” การกล่าวหา เช่น “เธอก็อ่อนแออย่างนี้ละซิ...” การเล่าประสบการณ์ส่วนตัวแทรกขึ้นมา การละเลยความสำคัญของประเด็นที่กำลังพูด โดยการพูดว่า “มันเป็นเรื่องธรรมดาอะ ใครๆ ก็เป็นอย่างนี้...” ผู้ฟังควรแสดงออกถึงการรับรู้ความรู้สึกของผู้พูด เช่น “ดูเหมือนว่าเธอกำลังโกรธมากใช่ไหม เหมียวชวนให้ผู้พูดเล่าต่อ เช่น “แล้วอย่างไรอีก... เล่าต่อซิ” หรือผู้ฟังแสดงว่าเข้าใจว่าความรู้สึกที่เกิดขึ้นเป็นความลึกซึ้งเฉพาะจริงๆ เช่น “ฉันเดาไม่ออกจริงๆ ว่าเธอรู้สึกกลัวเพียงใด...”

การให้ความสำคัญกับคุณค่า และมาตรฐานพฤติกรรมของครอบครัว

ครอบครัวเข้มแข็งมีเอกลักษณ์ที่เกิดจากการนำค่านิยม ความเชื่อของสมาชิกมาเป็นพื้นฐานในการกำหนดบทบาท มาตรฐานพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัว เช่น ในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ การแก้ปัญหาของครอบครัว ต้องให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมโดยมี พ่อ-แม่ เป็นเป็นผู้นำ บางครอบครัว กำหนดให้มีการพบปะพูดคุยเพื่อการแสดงความคิดเห็น การบ่น ชมเชย กำหนดเกณฑ์ความรับผิดชอบอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้ครอบครัวสามารถสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิก

การจัดการความเครียดและการจัดการกับความขัดแย้ง

การจัดการกับความเครียดและความขัดแย้งในครอบครัว อาศัยทักษะสำคัญคือ การสื่อสาร การให้การสนับสนุนสังคม และการมองโลกทางบวก การสื่อสารเพื่อลดความเครียดและขัดแย้งได้แก่ การส่งสารทางบวก เช่น คุณเป็นคนสำคัญของฉัน แม่รักลูก ฉันเชื่อใจคุณ ฉันทำสิ่งนี้เพื่อคุณ การแสดงถึงความชื่นชม นิยมยกย่อง การให้การสนับสนุนทางสังคมแก่คนในครอบครัวโดยการแสดงความเป็นห่วง เอื้ออาทร ช่วยเหลือด้านเงิน สามารถช่วยลดความขัดแย้งระหว่างคนในครอบครัว และช่วยบรรเทาความเครียดของอีกฝ่ายหนึ่งได้ สุดท้ายคือ การคิดทางบวกและมองระยะยาวว่าทุกอย่างจะดีขึ้นถ้าเราทำในวันนี้ให้ดีที่สุด

การวิจัยพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัว

เนื่องจากครอบครัวเป็นสังคมขนาดเล็กที่มีสมาชิกตั้งแต่สองคนขึ้นไป การพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัวจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากสมาชิกทุกคนของครอบครัวให้ร่วมกันทำกิจกรรม โดยใช้นิยามของการพัฒนาว่าเป็นการเสริมสร้างและป้องกัน ซึ่งการเสริมสร้างหมายถึง กระบวนการที่บุคคลหรือกลุ่มเพิ่มความสามารถในการเสริมปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของครอบครัว ในขณะที่การป้องกันหมายถึง กระบวนการที่บุคคลหรือกลุ่มลดปัจจัยเสี่ยงที่จะทำให้ความเข้มแข็งลดลง ทั้งสองวิธีนี้เป็นแนวคิดที่จะลดปริมาณการเกิดครอบครัวอ่อนแอ หรือ ครอบครัวที่มีปัญหา ในสังคมอนาคต

ขั้นตอนในการพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัวประกอบด้วย

1. การทำความเข้าใจถึงปัจจัยเชิงสาเหตุของความเข้มแข็งของครอบครัว ซึ่งปัจจัยเชิงสาเหตุนี้หมายถึงสิ่งที่ทำให้ หรือเป็นสาเหตุ ให้เกิดความเข้มแข็งของครอบครัว ปัจจัยเชิงสาเหตุจะได้มาจากข้อค้นพบในงานวิจัย ที่ศึกษาเปรียบเทียบ ครอบครัวที่มีปัญหากับครอบครัวปกติว่ามีลักษณะแตกต่างกันอย่างไรบ้าง หรืออาจมาจากข้อค้นพบจากการวิจัยที่วิเคราะห์ในกลุ่มตัวอย่างกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยใช้โมเดล ที่อธิบาย สาเหตุ และผล ปัจจัยเชิงสาเหตุอาจมีมากมายแต่ในการนำมาใช้เพื่อการจัดกิจกรรมพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัว ควรเลือกปัจจัยที่เป็น ทักษะ และรูปแบบการคิด เพราะเป็นลักษณะที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่าปัจจัยด้านวัฒนธรรม หรือพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมของคนในครอบครัว
2. กำหนดลักษณะเฉพาะของกลุ่มที่จะเข้าร่วมกิจกรรม เช่น พื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม พื้นฐานทางด้านอารมณ์ และพฤติกรรม และกำหนดเป้าหมายที่ต้องการจะพัฒนา
3. ระบุที่มาและเหตุผลของการจัดกิจกรรม กำหนดระยะเวลาและขั้นตอน ก่อนหลังของกิจกรรมต่างๆ
4. อธิบายกิจกรรมที่ใช้อย่างชัดเจน
5. กำหนดวิธีการในการเลือกกลุ่มที่จะเข้าร่วมกิจกรรม
6. กำหนดวิธีการที่จะใช้ในการสังเกต หรือวัดผลที่เกิดจากการจัดกิจกรรม ตามที่ระบุไว้ในวัตถุประสงค์
7. อธิบายวิธีการประเมิน ควบคุม และติดตามผลที่เกิดขึ้นทุกระยะ

จากการสังเคราะห์ข้อมูลเอกสารสิ่งพิมพ์งานวิจัยด้านครอบครัว ระหว่างปี 2509 –2540 ของสาขาวิชาคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พบว่า กิจกรรมบริการวิชาการด้านครอบครัว มีจำนวน 155 กิจกรรม การจัดกิจกรรมมีหลายรูปแบบ แต่ที่พบมากที่สุดคือการฝึกอบรมวัดดูประสงค์ ของกิจกรรมมีตั้งแต่การให้ความรู้ความเข้าใจและการสร้างเจตคติที่ถูกต้องต่อเรื่องบทบาทหน้าที่ในการเป็นสมาชิกของครอบครัวและชุมชน การส่งเสริมความสำคัญและความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว การสร้างจิตสำนึกให้แก่ครอบครัวและชุมชนที่มีต่อการปกป้องคุ้มครองเด็ก การสังเคราะห์ครอบครัวและเด็กที่ด้อยโอกาสทางสังคมวัฒนธรรมและเด็กที่ถูกละเมิด ครอบครัวเด็กพิการและการหาวิธีการยกย่องเชิดชูครอบครัวที่มีการปฏิบัติตัวตามครรลองที่ดีงามให้เป็นประจักษ์แก่สังคม ตัวอย่างของหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้สถาบันครอบครัวที่ เน้นคู่สมรสใหม่ จัดโดยหน่วยงานในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข มีหัวข้อการฝึกอบรม 4 เรื่อง คือ เป้าหมายชีวิตคู่ การเปิดเผยตนเองระหว่างคู่รัก คู่สมรส ความขัดแย้ง การปรับตัวในชีวิตคู่ และการส่งเสริมความสุขในชีวิตคู่ (กรมสุขภาพจิต. 2540)

สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ เป็นหน่วยวิจัยที่พัฒนาองค์ความรู้ด้านครอบครัวมาร่วม 40 ปี ขณะนี้ทำวิจัยและพัฒนาชุดเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวมีส่วนร่วม ประกอบ ดังแสดงในตาราง 1

ตาราง 1 ส่วนประกอบของชุดพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัวของสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์

หัวข้อ	แนวคิดและตัวอย่างของกิจกรรม
ฝึกทักษะการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์	ในกลุ่มผู้ปกครองสร้างให้เข้าใจเทคนิคการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ ประกอบด้วยหลักการ การใช้พระคุณมากกว่าพระเดช การให้รางวัลอย่างเหมาะสม การไม่ลงโทษเด็กตามอารมณ์ โดยใช้การชมวิดิทัศน์ การอ่านข้อเสนเทศ การศึกษาบทเรียนโดยตนเองและกรณีศึกษา
ฝึกทักษะการวิเคราะห์บุคลิกภาพจากการสื่อสาร	ในกลุ่มผู้ปกครองฝึกให้เรียนรู้ลักษณะของคู่สนทนา และใช้วิธีการตอบโต้ที่เหมาะสมกับคู่สนทนา ทั้งนี้เพื่อลดความขัดแย้งโดยใช้กิจกรรมกลุ่ม และการเล่นเกม
ทักษะการพูดและการฟัง	ให้ผู้ปกครองและวัยรุ่นได้เห็นความสำคัญของการพูดทางบวกและการเป็นผู้ฟังที่ดี สามารถวิเคราะห์วิธีการพูดและการฟังของตนเองได้ หากจุดแข็งและจุดอ่อนของการปฏิบัติในครอบครัว ได้รับความรู้เกี่ยวกับการพูดทางบวก การกล้าพูดและการเป็นผู้รับฟังที่ดี เห็นตัวอย่างของการปฏิบัติ และฝึกทักษะการพูดและการฟัง
ฝึกทักษะการหยั่งลึกทางสังคม	สร้างความคุ้นเคยระหว่างบุคคลและเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่น โดยใช้ภาพและเรื่องสั้นประกอบการเล่นเกมในกลุ่มลูก ส่วนในกลุ่มผู้ปกครอง สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของการหยั่งลึกทางสังคม และฝึกทักษะการหยั่งลึกทางสังคมโดยใช้เกมและกรณีศึกษา
ทักษะการจัดการกับความขัดแย้ง	ให้ผู้ปกครองและวัยรุ่นวิเคราะห์รูปแบบการจัดการกับความขัดแย้งในครอบครัวของตนเอง เรียนรู้จุดเด่นจุดด้อยของวิธีการที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เรียนรู้แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการจัดการกับความขัดแย้ง วิเคราะห์กรณีตัวอย่าง ฝึกใช้วิธีการต่างๆ และวางแผนการพัฒนาการจัดการกับความขัดแย้งของตนเอง

กลุ่มตัวอย่างของงานวิจัย ประกอบด้วย แม่และลูกจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ปานกลาง และต่ำ ในเขตกรุงเทพมหานคร การพัฒนาชุดเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

ครัวนี้ใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยเริ่มจากการประมวลเอกสารงานวิจัยด้านครอบครัว และคัดสรรปัจจัยเชิงสาเหตุของครอบครัวเข้มแข็งที่สำคัญสร้างกิจกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มแม่-ลูก ผ่านการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิ และการทดลองใช้ในกลุ่มเล็กและกลุ่มใหญ่โดยมีการปรับและเสริมจุดแข็งจุดอ่อนของกิจกรรมอย่างต่อเนื่องด้วยเครื่องมือประเมินที่มีคุณภาพ และมีการติดตามผลเป็นระยะๆ ความเข้มแข็งของครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดสังคมที่สงบสุข ทั้งในระดับภายในครอบครัวและระดับชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยลดปัญหาสังคมในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นปัญหาการใช้ยาเสพติดของวัยรุ่น การมีพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดโรคเอดส์ ปัญหาความเครียดของบุคคลที่เป็นสาเหตุของโรคภัยไข้เจ็บ อย่างไรก็ตามการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับครอบครัวกลับทำได้ไม่ถนัดนัก ต้องอาศัยความอดทน ความช่างสังเกต และความร่วมมือร่วมใจของคนในครอบครัว การเริ่มต้นสร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัวในวันนี้เพื่อป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคลในครอบครัว จึงเป็นประเด็นที่ทุกครอบครัวต้องคิดและเริ่มปฏิบัติก่อนที่จะสายเกินไป

บรรณานุกรม

- กรมสุขภาพจิต. (2540). **คู่มืออบรมหลักสูตรการเตรียมตัวเป็นครอบครัวใหม่**. นนทบุรี : สำนักพัฒนาสุขภาพจิต กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข.
- งามตา วรินทร์านนท์ และคณะ. (2545). **การวิเคราะห์ดัชนีเชิงสาเหตุและผลของคุณภาพชีวิตสมรสในครอบครัวไทย**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- Berns, R.M. (1997). **Child, family, school, community socialization and support**. (4 th ed.). Fort Worth : Harcourt Brace College Publishers.
- Duncan, S. (nd). **Building family strengths**. Information at <http://www.extension.umn.edu/specializations/familydevelopment/fd-links.html>.
- Pergola, J. & Smith, S. (Ed.). **Stress management : Building family strengths**. Florida : University of Florida Information at <http://www.extension.umn.edu/specializations/familydevelopment/fd-links.html>.
- Smith,Suzanna.(n.d.).**Building a healthy family**.Information at <http://www.extension.umn.edu/specializations/familydevelopment/fd-links.html>.

การเรียนรู้เชิงประสบการณ์¹

ดร.มนัส บุญประกอบ²

บทนำ

การเรียนรู้มีหลากหลายวิธี โดยเฉพาะการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ที่ได้จากการพบเห็น หรือการปฏิบัตินั้นมีความสำคัญและมีความหมายเพียงใด ในที่นี้ใคร่ขอเชิญชวนให้ท่านผู้อ่านได้ พิจารณาสาระโดยย่อต่อไปนี้

พระราชกรณียกิจประการหนึ่งที่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงบำเพ็ญตั้งแต่ต้น จนทุกวันนี้ ได้แก่การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมพสกนิกรในที่ต่าง ๆ ถึงในท้อง ถิ่นทุรกันดาร ... ได้ทรงสอดส่องซักถามทราบความด้วยพระองค์เองถึงวิถีชีวิต ภาวะ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นและปัญหาทั้งด้านบุคคลและชุมชน ตลอดจนสิ่งแวดล้อมของราษฎรในท้องถิ่นนั้นอย่างใกล้ชิด ... จึงทรงมีพระบรมราช วินิจฉัยพระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับวิธีการและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ อย่างถูกต้องตรงจุด

(คณะกรรมการอำนวยการจัดการฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี. 2539 : 100 – 101)

อีกตัวอย่างหนึ่ง ใคร่ขอนำคำกล่าวของท่านอดีตรองคณบดี ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ที่ท่านได้กล่าวถึงหนทางประสบความสำเร็จของนักกฎหมายในเรื่อง “หลัก การดำเนินชีวิต” ดังนี้

ผมพูดด้วยประสบการณ์ว่า จุดที่สำคัญของเราคือ “ศีลธรรม” เราต้องเป็นคนดี มีศีลธรรม ไม่ว่าเราจะเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย ผู้พิพากษา อัยการ ทนายความ หรือนิติกรจะต้องเป็นคนดี มีศีลธรรม อันนี้เป็นจุดสำคัญมาก แต่ว่าการที่เราจะให้ เห็นจุดนี้ได้ เราจะต้องศึกษาและต้องมีประสบการณ์

(สัญญา ธรรมศักดิ์. 2545 : 53 – 54)

จากตัวอย่างทั้งสองที่กล่าวอ้างมาข้างต้น ท่านผู้อ่านคงจะเห็นด้วยว่า ประสบการณ์ และการเรียนรู้จากประสบการณ์มีความสำคัญต่อบุคคลเพียงใด

¹ จากเอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง เทคนิคการสอนและพัฒนาคุณลักษณะและทักษะด้านการ เกษตร สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ 14 สิงหาคม 2545 ณ ห้องประชุมสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล จ.น่าน

² อาจารย์ประจำสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ความหมาย

เมื่อพิจารณาความหมายโดยแยกคำ “การเรียนรู้ (learning)” และ “ประสบการณ์ (experience)” จะเป็นดังนี้

“การเรียนรู้” หมายถึง การศึกษาเพื่อให้มีความรู้ (knowledge) ความชำนาญหรือทักษะ (skill) ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ศิลป (art) และการค้า (trade) เป็นต้น (Guralnik, D.B. 1987 : 344 ; องค์การค้าของคุรุสภา, 2538 : 436)

“ประสบการณ์” เป็นคำที่ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี อธิการบดีคนแรกของวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร ** เป็นผู้คิดคำนี้ขึ้นใช้ และคำนี้มีความหมายถึง “การได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัส ได้ลงกระทำอันเป็นบ่อเกิดแห่งการเรียนรู้” (จันทนา พรหมเศรณี. 2545 : 91)

ดังนั้นเมื่อรวมคำทั้งสองเป็น “การเรียนรู้เชิงประสบการณ์” หรือ “experiential learning” ก็น่าจะหมายถึง การศึกษาเพื่อให้มีความรู้ความชำนาญด้วยการได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัส หรือได้ลงกระทำ (ผู้เขียน) ซึ่งค่อนข้างจะมีความหมายใกล้เคียงกับความหมายของคำที่ผู้รู้ท่านได้กล่าวถึงดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

ในอดีตการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ (Experiential Learning) คือ การฝึกหัดงาน (internship) (อ้างใน http://www.Brock_U.CA/extrel/community/report1999/explearn.html) ตัวอย่างที่ท่านผู้อ่านอาจนึกถึงได้มีอยู่มากมาย เช่น แพทย์ฝึกหัดงานในโรงพยาบาล หรือที่คนทั่วไปเรียกกันว่า หมออินเทอร์น นิสิต/นักศึกษาครูออกฝึกสอนในโรงเรียน นักเรียน/นักศึกษาฝึกงานการขายทั้งในหรือนอกโรงเรียน เป็นต้น ตัวอย่างที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นการฝึกทักษะทางอาชีพที่ผู้เรียนมีโอกาสได้ลงมือปฏิบัติงานด้วยตนเอง (learning by doing หรือ hands on experience : ผู้เขียน) เพื่อที่จะเรียนรู้แนวทางและวิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับวิชาชีพนั้น ๆ ด้วยการกระทำจริงในช่วงระยะเวลาอันยาวนานพอสมควรในระหว่างที่ยังศึกษาอยู่ในระบบโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษา แต่ถ้ามองย้อนไปในอดีต การเรียนรู้อาชีพของบุตรหลานไทยนอกระบบโรงเรียนก็มีอยู่มากมาย ตัวอย่างเช่น การทำบาตรพระ การตีดาบ การทำชันลงหิน การทอผ้าลายน้ำไหล การจักสานกระดัง / กระบุง / กระจาด / ชะลอม การทำไร่ / ทำนา / ทำสวน การต่อเรือ เลี้ยงไหม การทำขนมไทย การทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น การเรียนรู้เพื่อฝึกทำอาชีพต่าง ๆ ของบุตรหลานไทยดังที่กล่าวมาเป็นการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ตรง (direct experience) ภายในครอบครัวที่มีญาติ มิตร พ่อแม่ พี่น้อง เป็นผู้ฝึกหัดให้ทำจนกระทั่งสามารถทำเป็นและอาจประกอบเป็นอาชีพได้ในที่สุด

** ปัจจุบันคือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ในชีวิตจริงประจำวันทั่วไป แต่ละคนล้วนต้องมีประสบการณ์จากการรับรู้ สัมผัส การกระทำต่าง ๆ ตามความสนใจของตนเอง และเกิดการเรียนรู้โดยตรงด้วยตนเอง เช่น การพายเรือ การขี่จักรยาน การกระทำตามวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน การปฏิบัติต่าง ๆ ตามธรรมเนียมประเพณีของชุมชน ในขณะที่บางคนอาจออกไปนั่งล้อมวงสนทนาปัญหาปากท้องของคนในละแวกบ้าน บางกลุ่มกำลังลงแขกช่วยกันวิดน้ำเข้านาหรือดำนา ฯลฯ ภาพชีวิตจากประสบการณ์จริงโดยตรง เช่นนี้จัดเป็นการเรียนรู้ตามอัธยาศัยที่เกิดขึ้นนอกบ้านหรือกลางแจ้ง (outdoor)

ดังนั้น การเรียนรู้เชิงประสบการณ์จึงอาจเกิดขึ้นได้ทั้งจากการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริงในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียนและตามอัธยาศัย

แบบจำลองการเรียนรู้เชิงประสบการณ์

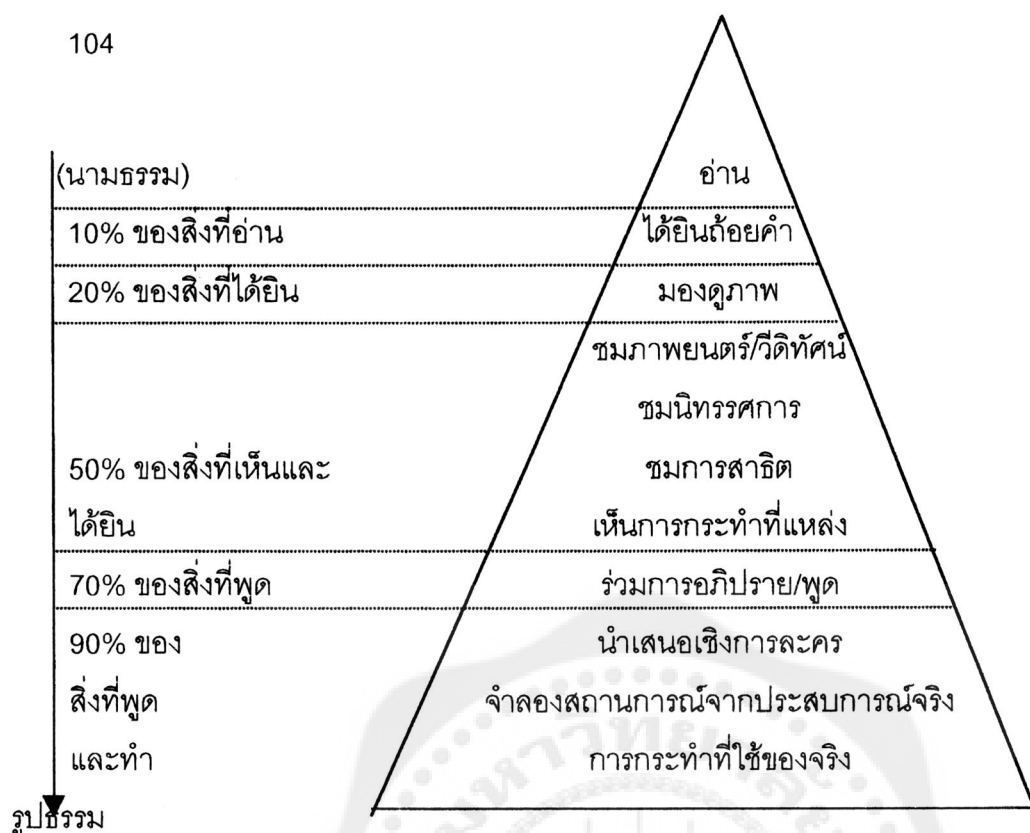
โคลบ (Kolb. 1984 อ้างใน Paul, R.H. 1994 : 2184) ได้เสนอแบบจำลอง (model) ของการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีและมีลักษณะเป็นวัฏจักร 4 ขั้นตอนดังนี้ โดยผู้เรียนจะมีการ :

1. ผ่านขั้นตอนประสบการณ์ส่วนบุคคลที่เป็นรูปธรรมตามด้วย
2. การสังเกตและสะท้อนประสบการณ์นั้นออกมา ซึ่งนำไปสู่
3. การสร้างมโนทัศน์ (concept) ที่เป็นนามธรรมและลงข้อสรุป (generalization)
4. การทดสอบสมมติฐานด้วยการกระทำในอนาคต ซึ่งทำให้ได้ประสบการณ์ใหม่

อย่างไรก็ตามโดยธรรมชาติแต่ละบุคคลต่างก็มีลีลาการเรียนรู้ (learning styles) ที่แตกต่างกันไปได้ตามภารกิจที่แตกต่างกัน ดังนั้นแต่ละบุคคลจึงอาจเริ่มเข้าสู่วัฏจักรการเรียนรู้ (learning cycle) นี้ที่ขั้นตอนใด ๆ ก็ได้

ความคงทนของการเรียนรู้

ในบรรดาการเรียนรู้ของบุคคลจากรูปธรรมที่สุดสู่ความเป็นนามธรรมมากที่สุดนั้น ดร.เอ็ดการ์ เดล (Edgar Dale. 1946) ได้สร้างเป็นกรวยประสบการณ์ของการเรียนรู้รวม 11 ขั้นตอนการเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรมและมีความหมายต่อผู้เรียนมากที่สุดคือ ประสบการณ์ตรง ส่วนการเรียนรู้ที่จัดว่าเป็นนามธรรมที่สุดก็คือการอ่าน

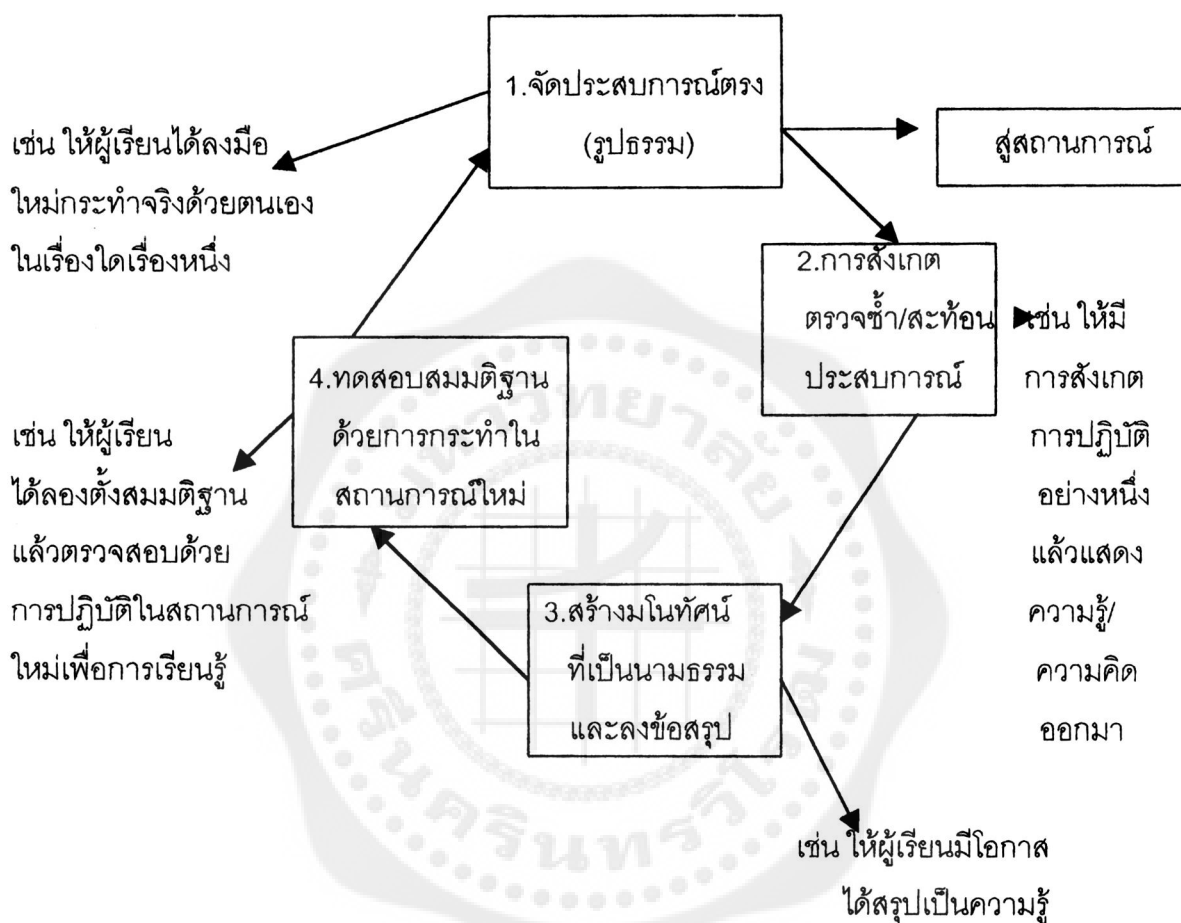
แผนภาพที่ 1 แสดงกรวยการเรียนรู้ที่ระบุถึงร้อยละ (%) ของการจดจำได้ภายหลัง 2 สัปดาห์ ซึ่ง McKeachie, W.J. (1998) ได้ปรับมาจากกรวยประสบการณ์ (Cone of Experiences) ของ ดร.เอ็ดการ์ เดล (1946)

ต่อมา แมค คีชี ได้ปรับกรวยประสบการณ์อันโด่งดังในอดีตของ ดร.เอ็ดการ์ เดล เป็นกรวยการเรียนรู้ (Cone of Learning) ที่แสดงค่าร้อยละของการจดจำได้ภายหลัง 2 สัปดาห์ จากภาพนี้ยิ่งเป็นการช่วยยืนยันให้เห็นชัดเจนว่าการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงของผู้เรียนนั้นให้ผลแก่ผู้เรียนได้อย่างยั่งยืนที่สุดและมีความหมายที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด ขณะเดียวกันจัดเป็นการเรียนรู้ที่กระตือรือร้น (Active learning) มิใช่เฉื่อยชา (Passive learning) กล่าวคือผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

การประยุกต์ใช้

จากกรวยประสบการณ์และกรวยการเรียนรู้นี้เป็นประโยชน์ต่อครูอย่างยิ่งที่สามารถจะนำไปพิจารณาในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ให้เกิดผลดีแก่ผู้เรียนอย่างได้ผลดีที่สุดคือการให้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง อันจัดเป็นประสบการณ์ตรงหรือเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ (student-centered)

นอกจากนี้แบบจำลองการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ของโคลบก็มีประโยชน์แก่ครูที่จะนำไปออกแบบกิจกรรมการเรียนการสอนที่มี 4 ขั้นตอนหมุนเวียนไปสู่สถานการณ์ใหม่เพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์และการเรียนรู้ใหม่ ๆ ได้ไม่รู้จบ ดังที่ผู้เขียนได้นำเสนอแผนภาพข้างล่างเป็นแนวคิดส่วนขยายสู่การปฏิบัติ

แผนภาพที่ 2 แสดงการประยุกต์ใช้แบบจำลองของโคลบ โดยผู้เขียนเป็นผู้เสนอแนะ

การประยุกต์ใช้แบบจำลองของโคลบอาจทำได้หลายแนวทาง เช่น 1) ดำเนินไปตามรูปแบบวัฏจักรดั้งเดิม หรือ 2) อาจดำเนินข้ามไปมา ตัวอย่างเช่น เริ่มที่ 2 แล้วข้ามไปที่ 1 วกลับมาที่ 3 จึงไปที่ 4 เพื่อจะเข้าสู่สถานการณ์ใหม่ เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของครูที่จะปรับให้เข้ากับสภาพการเรียนการสอนของตนได้อย่างเหมาะสม

อีกประการหนึ่งได้มีผู้รู้ประยุกต์ใช้การเรียนรู้เชิงประสบการณ์เป็นเทคนิคในการฝึกอบรมความรู้และทักษะแก่ผู้บริหารธุรกิจได้อีกด้วยเพื่อพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการฝึกอบรม

การเรียนรู้เชิงประสบการณ์อาจจัดให้เกิดขึ้นแก่ผู้เรียนได้เสมอในทุกสถานการณ์หรือสถานที่ใด ๆ หากผู้เรียนพร้อมที่จะเรียนรู้หรือแสวงหาประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองได้

ตลอดเวลา แต่การเรียนรู้ที่ดีควรมีผู้รู้ช่วยดูแลให้คำแนะนำจะช่วยให้ไม่ผิดพลาดทาง ปลอดภัยกว่า และสมบูรณ์แบบมากกว่า

ตัวอย่างการประยุกต์ใช้

การนำแนวคิดหลักของการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ไปประยุกต์ใช้ ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะเพื่อการพิจารณาว่าอาจกระทำได้หลายแนวทาง ในที่นี้ใคร่ขอเสนอพอเป็นตัวอย่างจากส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวกับทักษะการทำงาน ที่จังหวัดน่าน ระยะที่สอง โดยผู้สอนสามารถทำได้ดังนี้

1. พิจารณาโดยใช้นิยามหรือความหมายของการเรียนรู้เชิงประสบการณ์เป็นหลักการสำคัญ ที่มุ่งหมายให้ผู้เรียนได้มีโอกาสได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัส ได้ลงกระทำด้วยตนเอง ในด้านการฝึกทักษะการงานอาชีพอย่างกระตือรือร้น จัดเป็นการคิดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนของตน

ครูที่มุ่งเน้นพฤติกรรมกาปฏิบัติของผู้เรียนจะพยายามคิดกิจกรรมต่าง ๆ ให้ผู้เรียนของตนมีโอกาสลงมือทำด้วยตนเองตามช่วงจังหวะของการเรียนรู้ ดังตัวอย่างการสอนของครูเมฆ แบ่งมาซึ่งเป็นครูหลักสูตร ปอ. (ประกาศนียบัตรอาชีพ) ของศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียน ที่บ้านกิตติพันธ์ อำเภอพาน้อย จังหวัดน่าน ซึ่งสอนให้นักศึกษาปอ.ของตนกลุ่มหนึ่งที่ตัดสินใจเลือกเข้ามาเรียน และเรียนการทำก้อนเพาะเชื้อเห็ดและเพาะเห็ดขาย ครูเมฆทำดังนี้

- เตรียมการ** - เชิญผู้นำชุมชน/ผู้ใหญ่บ้านต่างๆ/ภูมิปัญญาชาวบ้านมาให้คำปรึกษา โดยเปิดเวทีเสวนาหลายครั้ง ทำให้ประชาชนในหมู่บ้านมาเลือกเรียนวิชาปอ. ในที่สุดหลังจากการได้ฟังการเสวนานั้น
- สอน** - ให้ความรู้เรื่องการเพาะเห็ด แจกแจงอัตราส่วนของการผสมผสานก้อนเพาะเชื้อว่าประกอบด้วยสิ่งใดอย่างละกี่ขีดหรือกี่กิโลกรัม โดยนักศึกษาฟังการบรรยายของครูเมฆ
- ปฏิบัติ** - ให้นักศึกษาลงมือปฏิบัติผสมองค์ประกอบตามอัตราส่วน ส่วนครูคอยให้คำแนะนำ ขณะที่นักศึกษาฝึกทักษะตามขั้นตอน
- อัตราส่วนของการผสมก้อนเพาะเชื้อเห็ดที่จะต้องคลุกเคล้าให้เข้ากัน
 - ขี้เลื่อย 100 กก.
 - ปูนขาว 2 กก.
 - ดิบเกลือ 3 ขีด
 - รำละเอียด 5 กก.
 - ยิปซัม 1 กก.
 - น้ำตาลทราย 1 กก.

- ใช้น้ำให้มีความชื้น 60 – 70%

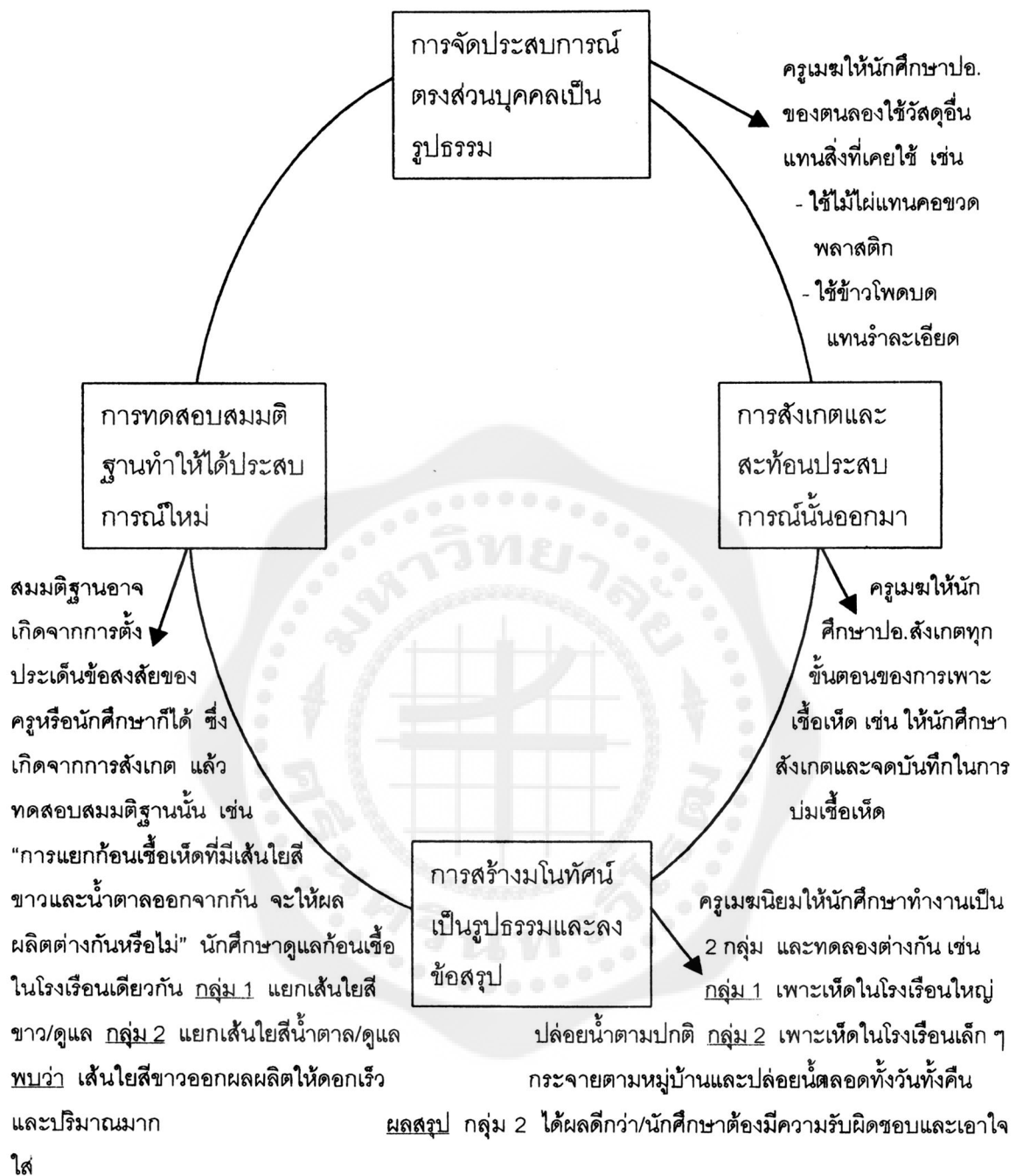
- บรรจุส่วนผสมลงในถุงพลาสติก อาจใช้มือกดหรือใช้ขวดแม่โขงกระแทกให้อัดแน่นได้ปริมาณตามที่กำหนด
- นำคอขวดใส่ รัดด้วยยาง
- ปิดทับด้วยกระดาษรอบหนึ่ง แล้วใช้ยางรัดอีกเป็นอันเสร็จขั้นแรก
- ขั้นที่ 2 ฝังฆ่าเชื้อโรคถุงก่อนเพาะเชื้อเห็ด
- ขั้นที่ 3 การเขี่ยเชื้อโดยนำก้อนเชื้อจากหม้อนึ่งมาจัดเรียงให้เป็นระเบียบ ใช้เข็มที่ฆ่าเชื้อแล้วกระจายเชื้อเห็ดในขวดแบน นำไปเทลงในถุงก่อนเพาะเชื้อ
- ขั้นที่ 4 บ่มเชื้อ โดยนำไปบ่มไว้ในห้องอุณหภูมิปกติ 22-28 วัน
- ขั้นที่ 5 การเพาะให้เกิดดอก
- ขั้นที่ 6 การคัดก้อนเชื้อที่ดี
- ขั้นที่ 7 การเปิดถุง
- ขั้นที่ 8 การให้น้ำ
- ขั้นที่ 9 การเก็บดอกเห็ด
- ขั้นที่ 10 การจำหน่ายผลผลิต

การสังเกต - ในแต่ละขั้นตอนที่ปฏิบัติ ครูอาจชี้แนะหรือตั้งคำถามให้นักศึกษาสังเกต และพิจารณาสิ่งสำคัญที่ควรสังเกต เพื่อเป็นความรู้ เช่น ให้สังเกตการอัดแน่นของก้อนเพาะเชื้อเห็ด เมื่อใช้มือกดอัด หรือใช้ขวดแม่โขงกระแทกเพื่อดู ความแตกต่างของการอัดแน่นของก้อนเพาะเชื้อเห็ดในถุงนั้น การสังเกตสีของดอกเห็ด เป็นต้น

จากตัวอย่างที่กล่าวมาโดยย่อนี้จะเห็นได้ว่า ครูเมฆได้เปิดโอกาสให้นักศึกษาวิชา ปอ. ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ทั้งการได้ฟัง การสัมผัสของจริงและลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเองทุกขั้นตอน ขณะเดียวกันก็เน้นการสังเกตจุดสำคัญ ๆ ที่จะต้องเรียนรู้จากประสบการณ์นั้น ๆ ด้วย ซึ่งจะส่งผลต่อการเพาะเห็ดของตน เพื่อนำไปขายต่อไป

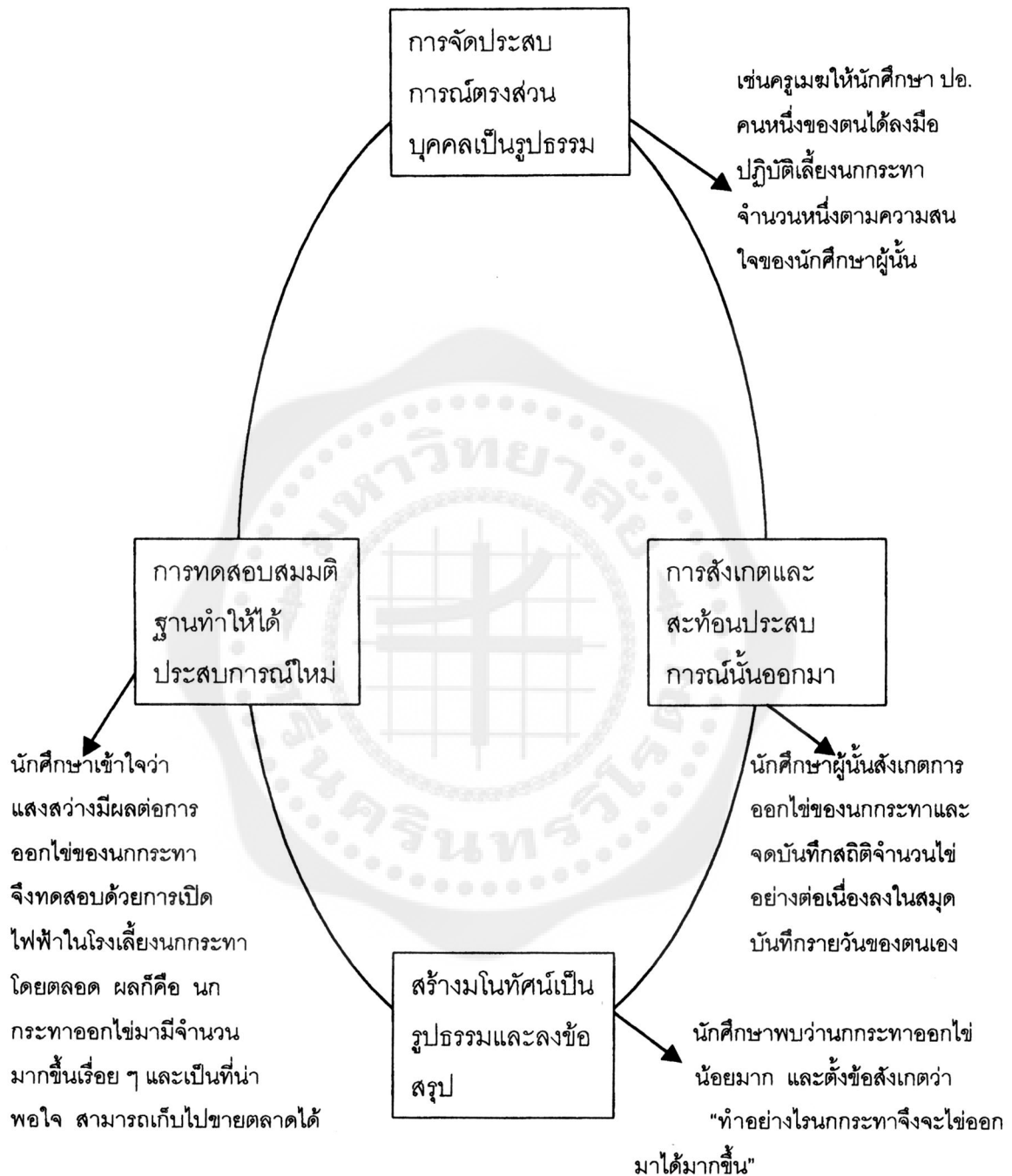
2. ใช้แบบจำลองของโคลบเป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน

วัฏจักรการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ตามแบบจำลองของโคลบมีลักษณะต่อเนื่อง เริ่มต้นที่จุดใดจุดหนึ่งก่อนก็ได้ ตัวอย่างเช่นการสอนเพาะเชื้อเห็ดของครูเมฆแก่นักศึกษา ปอ. ของศบอ.

แผนภาพที่ 3 แสดงการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ตามแนวของโคลบจากการวิเคราะห์การสอนของ ครูเมฆให้นักศึกษา ปอ.เพาะก้อนเชื้อเห็ด

การเข้าสู่วัฏจักรตามแบบจำลองของโคลบ อาจเริ่มต้นในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง รูปแบบนี้มีลักษณะต่อเนื่องเหมาะกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องที่ต้องปฏิบัติแบบทดลอง คล้ายการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ดังตัวอย่าง

แผนภาพที่ 4 แสดงการทดลองเลี้ยงนกกระทำของนักศึกษาปอ.ผู้หนึ่งที่ครูเมฆ แบ่งมา เป็นผู้ดูแลที่บ้านกิตตินันท์ อ.น่าน้อย จ.น่าน

บทสรุป

การเรียนรู้เชิงประสบการณ์ อาจเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติของผู้เรียนโดยตรง หรือได้สัมผัสด้วยตนเองทั้งในชีวิตประจำวันทั่วไป ได้เรียนรู้จากประสบการณ์นอกห้องเรียน และที่สถาบันการศึกษาจัดไว้ให้ได้เรียนรู้อย่างเป็นระบบโดยเฉพาะเพื่อการพัฒนาความรู้ทักษะตลอดจนอาชีพ ครูผู้สอนสามารถประยุกต์แนวคิดของโคลบโดยดำเนินตามขั้นตอนในแบบจำลอง หรือสลับขั้นตอนในแบบจำลองนั้นได้ และยังอาจใช้การเรียนรู้เชิงประสบการณ์เป็นเทคนิคในการฝึกอบรมความรู้ใด ๆ ก็ได้ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้อย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการอำนวยการจัดฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี. (2539). **จดหมายเหตุคำประกาศสดุดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- จันทนา พรหมเศรณี. (2545). “วิทยาลัยวิชาการศึกษาในความทรงจำ” ใน **สามทศวรรษแรกของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. 2492 – 2522**. กรุงเทพฯ : กรุงเทพ.
- สัญญา ธรรมศักดิ์. (2545). “หลักการดำเนินชีวิต” **ศุภมิตรนิเทศสารรายสองเดือน**. 47(433), 50-58.
- องค์การค้ำของคุรุสภา. (2538). **พจนานุกรมนักเรียน ฉบับปรับปรุง**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว.
- Dale, E. (1946). **Audio – visual Methods in Teaching**. New York : Dryden.
- Guralnik, D.B. (edr.). (1987). **Webster's New World Dictionary of the American Language**. (7th ed). New York, NY : Warner Books.
- Paul, R.H. (1994). “Experiential and Open Learning for Adults.” In : Torsten H., T. Neville. P. (eds.). **The International Encyclopedia of Education** (2nd ed). vol 4. Great Britain : BPC Weatons.
- [http:// www.brocku.ca/extrel/community/report 1999/explearn.html](http://www.brocku.ca/extrel/community/report 1999/explearn.html).

